

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Felföldi íróportrék: Szenczi Molnár Albert
Kovács Sándor Iván tanulmánya

Nyéki Lajos párizsi versei

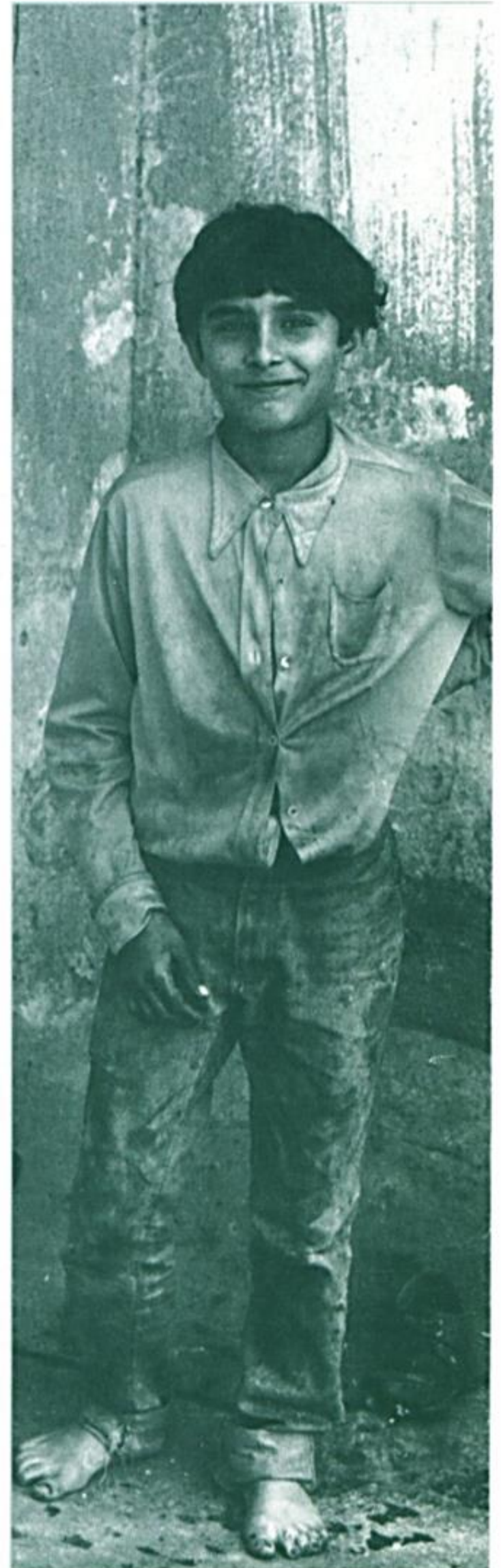
20. századi magyar história

Sebestény Sándor, Puntigán József,
Gitta Ogg, Szombathy Viktor írásai

Lászlóffy Csaba, Sárándi József,
Széki Patka László, Zsibói Béla művei

Buda László fotói

Buda László: Derű

Névjegy

NYÉKI LAJOS Balassagyarmaton született, Párizsban él. A Sorbonne tanára, irodalomtörténész. Emlékiratai a *Palócföld könyvek* sorozatban jelennek meg, *Párizsi vallomások* címmel.

SZÉKI PATKA LÁSZLÓ Veszprémben élő költő, dramaturg, irodalomszervező.

LÁSZLÓ ZSOLT székesfehérvári költő. Az *Argus* szerzője. Két verseskötete jelent meg az elmúlt években.

OLÁH ANDRÁS Mátészalkán élő pedagógus, költő. Irodalmi folyóiratok rendszeres szerzője.

ZSIBÓI BÉLA erdélyi származású író, kritikus. A *Palócföld* korábbi szerkesztője, Bátorterenyén él.

NAGY OLGA etnográfus, népmesekutató. Számos népmese-gyűjteménye jelent meg.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára.

SZIGETHY GÁBOR író, kritikus, egyetemi tanár, színházi rendező. A Ruttkai Éva Emlékszoba igazgatója.

LÁSZLÓFFY CSABA Kolozsváron élő költő, 1964-ben jelent meg első verseskötete, azóta harmincnál több verses-, dráma-, és prózakötete látott napvilágot, számos irodalmi díj kitüntetéttje.

MARAFKÓ LÁSZLÓ Újságíró, író. A *Heti Válasz* munkatársa.

SÁRÁNDI JÓZSEF József Attila-díjas költő. Leányváron él. *Trubadúrdal* címmel válogatott szerelmes verseinek kötetét 2000-ben adta ki a Barbaricum Könyvműhely Karcagon.

RIDEG ISTVÁN Pedagógus, a karcagi Gábor Áron Gimnáziumban tanít. *Alföld és irodalom* című kötete 1997-ben jelent meg.

DR. SEBESTÉNY SÁNDOR egri születésű történész, politikatörténeti művei jelentek meg.

GITTA OGG 1925-ben született Pozsonyban. Az üldöztetések elől menekült el. Londonban telepedett le családjával az Észak-Walesi Bangor Egyetemen tanult, modern nyelveket tanított, 1985-től nyugdíjas. Négy gyermeke van. Manchesterben él. *The Uncharted voyage* címmel 2001-ben jelentette meg emlékiratait Sussexben. Ebből közlünk egy részletet.

SALAMON NÁNDOR Szombathelyen élő művészettörténész, művészeti író. Kutatási területe a kortárs magyar művészet.

PUNTIGÁN JÓZSEF publicista, a *Gömörvidék* szerkesztője. Losoncon él.

KAJTOR ERZSÉBET közgazdász, a PTE doktori iskola hallgatója. A salgótarjáni Szent Lázár Megyei Kórház szervezési és humán igazgatója.

BOZÓ GYULA Salgótarjában élő író, publicista.

KIRÁLY NINA színháztörténész, a színházelmélet szakértője. A 19–20. századi közép-kelet európai színházművészet történetét kutatja.

PÉLINÉ BÁN ÉVA irodalomtörténész, a Nemzeti Örökség Minisztériuma főtanácsosa.

SULYOK BERNADETT a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa Budapesten.

LÓKÖS ISTVÁN irodalomtörténész, a Miskolci Egyetem tanára. A magyar felvilágosodás korának kutatója.

BUDA LÁSZLÓ salgótarjáni fotográfus, a Nógrádi Történeti Múzeum munkatársa.

Tartalom

<i>Nyéki Lajos</i>	Idegenben; Bilingvis; Jardin des Tuileries; Úti vázlatok (versek)	355
<i>Széki Patka László</i>	Vérmezők; A jelen jövőtlenül (versek)	360
<i>László Zsolt</i>	Csodálni való dolgok; A menet végén; Kontroll nélkül; Tudathasadás (versek)	361
<i>Oláh András</i>	Ezredvégi ugar; A daloknak nincsen arcuk; Hajnalok (versek)	362
<i>Zsibói Béla</i>	Ha a hó elolvad (novella)	364
<i>Nagy Olga</i>	A mítosztól az erkölcsi üzenetig (tanulmány)	368
<i>Kovács Sándor Iván</i>	Felföldi íróportrék. Szenczi Molnár Albert	376
<i>Szigetby Gábor</i>	Múltkóstoló. Istendarabkák (esszé)	392
<i>Lászlóffy Csaba</i>	Vagyok ötszáz bárd; A maszk mögé ki lát?; Farkatlan gyíkot láttam; Csög-Bog-Vers; Kimerítő álom az elmúlásról (versek)	397
<i>Marafkó László</i>	Cenzorrálás; Sztárburger	403
<i>Sárándi József</i>	Interjú önmagammal	406
	Versek: Az írás iszonya; Kiált utánad; Sóvár csillagok; Hanyatlásvég	408
<i>Rideg István</i>	Sárándi József két könyvéről	410
<i>Sebestény Sándor</i>	A benesi dekrétumok (tanulmány)	414
<i>Gitta Ogg</i>	Nemtervezett utazás (emlékirat-részlet)	419
<i>Salamon Nándor</i>	Levélváltás Szombathy Viktorral, 1983	425
<i>Puntigán József</i>	Népszámlálás Szlovákiában 2001-ben (tanulmány)	434
<i>Kajtor Erzsébet</i>	Ajándékot kapott a megye (tanulmány)	441
<i>Bozó Gyula</i>	„Engem mindig a gyerek érdekelt...” (interjú)	454
<i>Király Nina</i>	A szerzői színház színésze	460
<i>Péliné Bán Éva</i>	A Czine-jelenség könyve	468
<i>Sulyok Bernadett</i>	Egy XX. századi vándorprédikátor	473
<i>Lőkös István</i>	Eltűnt idők kisprózája	478
<i>Pályázati kiírások</i>		

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
XLVIII. évfolyam
2002. 3–4. szám, május–augusztus

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(*Párizsi Magyar Műhely*)

A szerkesztőség tagjai:
MARSCHALKÓ ZSOLT *szerkesztő*
DR. KOVÁCS ANNA *tanulmány*
DUKAY NAGY ÁDÁM *szépirodalom*
BAKOS FERENC *művészet*

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
POLAR STÚDIÓ, *Salgótarján*

Lapunk megjelenését támogatta:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtök 11–16 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777/112-es mellék
Fax: 32/316-482
Internetcím: www.bbmk.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmk.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrásy út 45.

2002-ben megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 200 Ft

Előfizetési díj egy évre: 900 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük,
és nem küldünk vissza.

ISSN: 05555-8867

INDEX: 25925

Nyéki Lajos

IDEGENBEN

Itt elzsibbad a láb, a gondolat,
nagy csecsemőként csak gügyög a férfi;
hiába szólnál, elvész a szavad:
többnapjárásra sincsen aki érti.

Órákon át tolongsz a föld alatt,
de hogy hová mégy, nincsen aki kérdi,
nyelvek peregnek, a tiéd dagad,
a fogad néma ajkad összevérzi,

és elbutultan, kóvályogva, vad,
könnyes szitkokkal viteted magad
csapóajtók közt, a tömegbe fúlva,

lépcsőkön föl-le, az Isten se tudja:
hová, kihez, miért. – Könnyed nyeled,
rázkódsz. De rád sem hederítenek.

BILINGVIS

Egyik nyelvem pörög,
másik lomhán dödög,
mit nyelne az egyik:
öklendi a másik,
egyik nem megy egyig,
másik menne százig,
néha összekapnak,
szanaszét hadarnak,
egy a másikba vág,
– melyiknek igazát
higgyem hát igaznak?

Pörölnek, vadulnak,
majd meg összebújnak
– szodomita párok –
meddő szerelemmel
hibbant szóvirágot
szülnek gyötrellemmel,
sápadt ige-korcsot,
vérző ige-roncsot

(Bonjour, Ponge úr,
jócourage – bonkúrás
szóruul-szóra, seaura-seaurul,
csöbörből – vederbe)

Egyik nyelvem pörög,
másik nyelvem dörög,
egyik meg a másik
játszik, bújócskázik –

Az egyikből szíjat vágok,
másikból botot csinálok,
varázsostor-suhogásban
megbűvölöm a világot

JARDIN DES TUILERIES

Fegyelmezett természet.
Delelő autó-csordák.
Galambok árnya úszkál a fűvön.
Ürüléküktől szürkék a tetők
s a nimfák rücskös vállai.

Frissen borotvált pázsit,
fésült lombhajzatok.
Óriás körzők-, vonalzók-
szabta sétád egy félrelépést
sem tűrő balett.

Csak semmi vadság.
Fordulj kecsesen jobbra,
most balra – semmi indulat!
Kövesd az allék paszomántjait,

tanulj mértéket, dohogó magyar!

ÚTI VÁZLATOK

1.

Mont-Blanc

„Mint a Mont-Blanc csucsán a jég...”
A verskezdő hasonlat lám a versből kilép.
Mi ott jelkép csak, puszta szó,
itt látható, tapintható.

Gyúrd hát golyóvá a havat,
itt csikorog talpad alatt.

2.

Chamonix – Aix-les-Bains

Még a hegy tetején tél volt. Ahogy leszálltunk,
ősz lett: gomolygó köd és ónszínű lucsok,
még lejjebb tavaszi mezőkre tárult
a vonat ablaka. – S most itt a forró, tiszta,
nevető nyári nap fényzápóra zuhog,
a tetők izzanak.

Az évszakok színesfilmje így perdül vissza
néhány óra alatt.

3.

Lac du Bourget

Ez itt a tó, a Tó,
tavak között a legtavabb,
tükrén megállt a pillanat:
a mindig suhanó.

Jöhet nappalra éj,
ágakra rügy, majd puha hó,
itt örökké izzó való
egy kihűlt szenvedély.
Elvire régen halott, a költő s műve hullá
(alig élesztgeti az íráskutató),
de egy vers dallamát örökre megtanulta
– és arra ring a tó.

S bármilyen cinikus a turista-sereg,
költőnkről nevezett mézárszék, fogadó;
olajbűz járja át, szántsák propellerek,
ez itt a tó, a TÓ.

4.

Táncfesztivál

Svéd tornászlányok: kamaszos, nyúlánk
facsemeték, egyszerre ringanak
a park nyugdíjas tölgyei alatt.

De hirtelen megannyi fürge láng:
piros csizmák dobbannak szét a fűben,
kurjongatás-szikrák pattannak – nagyszerűen,
vad erdőtűzként tombol a gopák.

Egy fának dőlve Faun álldogál,
borzong, patája a lágy földbe vág.
(A tömeg felmorajlik: Serge Lifar...)

(Aix-les-Bains, 1957. július)

Buda László: Kriszti

VÉRMEZŐK

holtág holtvágány holtidő
kereszteződik az örökléttel
várromok és vérrögök szívünk
rejtett zugaiban szorongó harcterek
leomlott emlékművek sóbálvány-
-visszatekintések – nyalogatjuk soha
be nem hegedő sebeinket – egünk
velőtlen csillag-csontjait szopogatjuk
fölleljük sosemvolt keserveinket
úttalan utakon felejtésünk elágazódik

2001. május 26–27.

A JELEN JÖVŐTLENÜL

obszcén virradat
kilátástalan alkonyat
mindent ellep az angyal-
horda a törvénszegő
végtelenben Isten véd-
telenül visszagörbed ön-
magába halottak költögetik
az oszlásnak indult élőket

2002. március 12.

CSODÁLNI VALÓ DOLGOK

Szén-ajzott gőzmozdony
doromboló kazán
visító skót dudák
zúzmarát könnyező
télbe hasadt hajnal
csodát csukló halál...

A MENET VÉGÉN

Erőltetett menet
rezgő recehártya
zsibbadó lapockák
és a menet végén
kérés nélkül várod
a kegyelemdőfést –

KONTROLL NÉLKÜL

Jégvirágok nyíltak
ablakunk mezején
Halálfélelemmel
köszönök rád reggel –

TUDATHASADÁS

Nincs már benned talány –
Varjak szárnya verte
szét az üres eget
és csak hasonmásod
turkál az éjszaka
ázott sörényében...

EZREDVÉGI UGAR

dudva muhar és dúlt hitek
te átokverte kis sziget
káromlásból katedrális
Pusztaszertől-Segesvárig

te őrült te szent te drága
féltségünk folyamnyi ága
ütöttek beléd vasszöveget
ástak néma sírgödröket

Endre Attila s te Sándor
szavatok mindegyre vádol
kompországunk levetkezett
égtájak rongya: céda lett

világosítsd fel gyermeked
a börtönrács is vétkezett
és kígyóméreg járta át
szabadságunk humuszát

A DALOKNAK NINCSEN ARCUK

(Sziveri János emlékének)

begombolt magányunk
horizontján
elbitangolt szavak
nyomorognak — — —

szétmorzsolt percek
a múlt szakadékában:
a lemetszett szárnyú idő
akár egy vonatablak
mocskos üveglapja — — —

ajtót nyitunk a sercegő
gyertya fényének
bár tudjuk: a daloknak
nincsen arcuk amíg ólmot
virágzik a szív — — —

HAJNALOK

1.

fehér hajú a csönd
követi a madarak röptét
hangtalanul matat
álmaid morzsái közt

2.

jeges kéz markolja
éjszakáidat
lovak patái dübörögnek
valaki érkezik
valaki elmegy

3.

eggyé olvadnak a hangok
– a rozsdálló fényben üres
szívű kopjafák a jegenyék

HA A HÓ ELOLVAD

Az isméretlen megholt az éjszaka – mondta hajnalra kelve az apja, s hogy anyja mindenféle jesszusmáriával nyomban után kiszaladt, mindjárt gondolta, nagy dolog történhetett, s most, hogy még a közelébe sem engedték, pedig az este ő nyitott neki ajtót, sokkal titokzatosabbnak tűnt az egész.

A kulcslyukon át csak a bentiek hajladozó hátára látott. Amint azonban a lóca körül tettek-vettek, mégiscsak elővillant közülük a fej. Ahol a szakáll folytonossága megszakadt, egy sárgán fityegő fog árulkodott arról, hogy a holt nyitva felejtette a száját, mintha csodálkoznék a történteken. Kicsit csodálatos volt.

Amikor a sötét beorozkodott a pajták közé, s csendben felpillogtak a házak gyér fényei, az apró hegyi ló gazdája köhögni kezdett, s nagy bocskorában megbotlott. Aztán szédülten felállt az útmenti poros fűből, széttörölte kiköhögött nyálát, és arra gondolt, hogy itt meg kellene állapodnia. Bekopogott, hátha felpártolnák a hosszú útból későn jövőket. Illedelmesen köszöntötte is az ajtórést, mert mintha szeme világát vesztette volna, senkit sem látott mögötte. Bizonytalan lábbal mégis átlépett a küszöbön, s akkor vette észre, hogy az ajtó megett azért csak áll valaki. Jószándékkal felé fordult.

– Megkérdehetem édesanyámat! – mondta a legényke onnan az ajtó mögül, de ezt a csöbrös nemcsak azért nem értette, mert nem az ő nyelvén szóltak, hanem mert zúgott a füle is, meg pillanatra úgy érezte, hogy valahol elöl kiszakadt a melle, s a köhögés megint annyira hatalmába vette, hogy attól bependerült a szoba közepébe. Aztán került egy ágy, s a hegyi ember csendben nekifohászkodott a lefekvésnek. Keresetlenül kibonyolódott bocskorából, elnyúlt a zizegő szalmán. A lámpát kivitték, s akkor azzal próbálkozott, egy elindítsa szemét körülnézni a sötétben.

Szerszámokat tartottak itt, s a szomszédban a lova volt. Megint zúgni kezdett a halántéka tája, s ettől lehunyta égő szeme héját. Közben talán megpróbált örvendezni azon, hogy a köhögés kissé elpártolt tőle, és hallgatózni akart.

Úgy tűnt, a felsepert földön kaparászva elszáradt lábú kísértetek járnak, pedig csak valami késő bogár indulhatott éjszakai útjára. Valahol az erdőn pedig lombokból font kerekű szekér suhant át összegyűjteni az utolsó élő leveleket,

míg a szőlőtőkék érlelő álmodt alszanak. Aztán amint az elért ide, besurrant az ajtó alatt, hogy hűvösen körülkocsizza a csöbrös izzadt homlokát.

A csöbrös pedig előszólította fenyőből ácsolt fekhelye alól az átalvetőjét, és nagy kínnal belekotort. Úgy tett, mintha ez lett volna élete utolsó cselekedete. Matatni kezdett csöbörtös ujjaival szerszámok között. Végigtapogatta a keskeny dongagyalut. Ez most olyan volt, mint a nyolc hónapig próbálgatott hosszú félálmodban a felmerülő sárga hegyaljai szántók, az otthoni, fajzott fenyők, amint vastag törzsükkel jóindulatúan bólogatnak annak, aki menni szándékozik tőlük, hogy kenyérral térjen vissza, míg keresztül a völgyön, által a hegyen csendesen fartat a bozontos hegyi ló, s lóbálódnak rajta a csöbrök, zörögnek a fakanalak. És integetnek az egyenes szálú bükkök is, amelyekbe bele kell álmodni az ősz zamatát vigyázó fegyelmezett dongák köreit, amikor meghal a szőlő, s a kádak mélyére temetik, hogy más, egészen új életet kezdhessen. A gyalu után a kihűlt vésőt vette tenyerébe, mellette kendőbe gubancolva szerényen lapult hosszú kóborlással szerzett minden vagyona. De ehhez most nem nyúlt... Talán maga sem tudja teljes bizonyossággal, hogy miért óvatkodott bele átalvetőjébe, meg lehet, eredendően mégiscsak a kendőért indulhatott keze, de a hűs véső most hasznosabbnak bizonyult forró markában. Közben egy tenyérszél megint kiszakadt mellkasából, s a résen át vastag sugárban valami fájdalom ömlött széjjel, amitől köhögni kellett, görcsösen, erőlködve szünet nélkül. Éjszaka lett, mire csendben ismerkedni kezdett a halállal, hogy hajnalra őszintén, komolyan lehunyja szemét. Úgy maradt, ahogy elérte a halál. Egyik kezében a vésővel, amelyről mindenki úgy gondolkozott, hogy ez lehetett neki a legkedvesebb, ha már ilyen végórában is hozzá folyamodott. Más egyebet nem is igen tudtak felőle. Aki frissen fekszik a halálban, ahhoz pedig látogatók jönnek, de többnyire ezeknek sem igen volt mit mondani róla.

– Hát most aztán a temetés – néztek egymásra az emberek, míg az asszonyok azon igyekeztek, hogy összekulcsolják a halott kezét. A vas szerszámot ott szorongatta a markában, hanem a két kezének semmiképp sem akaródzott ájtatosan összefonódni a mellén. Mit volt mit tenni, fonállal összegúzsolták. Mire aztán végeztek vele, az emberek előkerítették a sánta asztalost, hogy most már vegyen mértéket róla, s készítsen el utolsó ünneplőjét ennek az embernek. A sánta asztalos egy pillanatig pillogott barna szemével, hogy ezt ingyen kívánnák el tőle, de rögtön elrestelkedett a fizetség gondolatától, s most már semmiképp sem fogadott volna el pénzt érte.

Ha már így esett a baj, hát mindenki baja lett a halott, s az erszényeknek meg kellett nyiladozniuk, mert a ló ára s a kendő szerény tartalma jócskán pótlásra szorult.

– A temetésire valót sem kereste ki? – furcsállták egyesek, de a szükséges pénz azért csak összeállt, s ettől a perctől már lehetett beszélni a kántorral is. A kántor, mert istenes dolgokban többnyire ő vezérkedett, még mindég húzogatta egy kicsit a vállát, hogy ő olyan éneket ugyan nem tud, amilyent ott fenn a hegyekben énekelnek, ha valaki megtér az övéihez, de a tisztelendő biztosan meg tudja úgy celebrálni, hogy a hite azért mégse szenvedjen csorbát. A tisztelendő is vonogatott egy ideig a vállán, de a végtisztesség mégiscsak végtisztesség, s másnapra tűzték ki a temetés időpontját.

Délután még néhány csöbrös átballagott a falun, s megnézték a holtat, bólogattak, mintha ismernék, majd csendben továbbálltak. Ugyanoda vezették lovukat, ahova ez az ember már nem érkezett. Egy utat jártak, egy helyre értek, nélküle. Hazafele.

A halott meg maradt, s szelíden várta, hogy elparentálják.

Másnap délelőtt tisztességes segédlettel befeküdt a koporsóba, hogy előkészüljön az utolsó útjára. Talán mégis sejtette, hogy az utolsó ügysem ez lesz, mert nagy nyugalommal tűrte, hogy az asztalos körbebecsege, amit olyan igyekezettel is tett, mint akinek tengernyi végeznivalójára nem elég hosszú a nap. Álmában ugyanis fűrészként fák görcseinek labirintusában bolyongott. A görcsök meg úgy sikongtak körötte, akár a haldoklók, és ebben a lármában mindenáron asztalt akart kanyarítani közülük. Asztalt, amelyen dolgozni lehet, de ahányszor csak nekilátott, mindannyiszor hiábavalósággá lett igyekezete, mert végül valamennyi csak koporsóvá sikeredett. Koporsóvá, amelyben meghal a munka, és mindent előről lehet kezdeni hogy örömet érezzen a fűrész.

Az asztalos azonban csodálatos álmát a világ kincséért sem mesélte volna senkinek, hiszen érthető, beleborzong az ember, ha csak rá is gondol. Tanácsosabbnak látszott hát odaadóan serénykednie a valóságos koporsó körül, s megtámasztania forgáccsal a halott fejét. Hogy aztán ezzel is elkészült, kettőt köhögött, azt mondta az eperfa alatt hűsölő legénykének, hogy ez meg is vagyon, majd végigcsápolta az udvart, sietett ebédelni, hogy idejében érkezzen a temetésre.

A legényke erre felállt a hűvösből, és bár alig múlt négy éve, mikor először ismerkedett a betűkkel, cseppet sem lepődött meg azon, hogy ilyen komolyan szóltak hozzá, hisz az asztaloshoz régi és igen jó barátság fűzte.

Nem mindennapi dolog az, ha valaki a zizzenő forgácsból úgy tudja összerendezni a hulladékot, hogy egészen csodálatos alakok kerekednek elő, amelyeket két őszinte köhentés után a sánta asztalos mindég azzal honorál, hogy akkor már ez is megvagyon.

Most a legényke is úgy gondolta, hogy ez már tényleg igen alaposan megvagyon, és elhatározta, hogy a temetésen barátja mellett fog lépdelni, közvetlenül a koporsó mögött.

Aztán a heverésző falusi délután borérlelő csendjében, míg a bolthajtásos tornácokra bekukkantanak a vöröslő szőlőlevelek, megindult a koporsó.

Egyik oldalára sem írtak semmilyen nevet, mert nem tudtak mit írni annak koporsójára, aki csak úgy beállít egy házhoz, ahol jóindulattal felpártolják, és meghal. Így aztán az sem volt csoda, ha serény igyekezetében a jóindulatú asztalos hímes virágokat fakasztott a koporsó oldalán, amitől meglehetősen csinos jószággá lett az amúgy szomorú alkotmány.

A tisztelendő úr már éppen belemártózott volna az imádságba, amikor valahonnan egy apró ló serénykedett végig a poros főutcán, és útját éppen a temető felé vette. Ettől a tisztelendő fehér ingében olyanná lett, akár a zajtalanul növvő fák télen, ha reccsenve csonttá keményednek.

Egyesek szerint a salláriumáért, mások viszont arra esküdöztek, hogy elmaradt példabeszéde miatt csökkent meg a kedve, amelyet az eltévedt bárányról akart mondani.

A lovas pedig megérkezett, és nyomban egy kis kavarodás is támadt ettől.

A legényke feltekintett az asztalosra, hogy látná már, az miként vélekedik. Úgy tűnt, a sánta asztalos kicsit ugyan bánkódott közös halottjukért, de egyébként rendjénvalónak tartotta az esetet. És a lóra szíjazott koporsón is látszott, szívesen billeg, amint a nagy sovány ember vezeti, hazafelé.

Talán ezért történt úgy, hogy a legényke, ha eszébe jutott, vagy éppen vele álmodott, mindég félelem nélkül gondolt arra a szakállas halottra.

Akkortájt azonban már az emberek inkább törődtek a téli tüzelővel, mint gyerekek álmával, hát az egészről szinte úgy elfeledkeztek, mint minden télen a fák arról, hogy valaha zöld ruhában jártak, s helyette hagyják magukra telepedni a felejtés vastag hideg bundáját. És valóban, nagy fehér havak lepték el a hegyek fáit, s takarták el az utakat. Aki a hegyen volt, ott szorult, aki a völgyben, ott rekedt. Mindenki ott, ahol érte a hó, s közben próbált valamivel foglalatoskodni, de a legtöbben azért mégiscsak a nyárra gondoltak.

Aztán, ahogy a hó felindult a völgyből a hegyre, úgy indultak meg az utak is a hegyről a völgybe. S akkor az asztaloshoz egy jókora sovány ember állított be. Nagy volt, vékony és fekete. Az asztalos magához vette a mérőleceket, hogy ha fát hozott, tudjon miként alkudni véle.

Az udvaron meg ott állt a nagy sovány ember, ölében egy csöbör tele kanakkal. És miközben nyújtja, a szeme két ünnep, és mond is valamit. Az asztalos ettől a rövidebb lábán felejtette magát, s mire ámulatából észbe kapott, hogy ezt az embert ismeri is, a csöbrös már betette maga mögött a kaput.

Indult vissza a hegyekbe, ahova eltemetni vitte azt az ismeretlen holtat.

A legényke, aki délutánonként ott foglalatoskodott karcsún mocorgó friss forgácsnyelvek között, megszámlálta a faragott kanlakat, és miután hétszázat talált belőlük, nagy egyetértésben azon kezdett tanakodni sánta barátjával, hogy most már kiket is illetve meg egy-egy darab ezekből.

Az asztalos is ebben törte magát, mert ültében serényen harangozott rövidebb lávával. Zavarában tette, hisz sokan voltak, túl sokan is rá, nem juttott volna mindnek belőle. Aztán egyszerre csak, mint bozótban a napfény, új felismerés kezdett bujkálni benne, s ettől arcán a szürke borosták megcsillantak: nem lesz egyetlen gazdátlan kanál sem legalább – fordított a gondolat sorján, s ennek módfelett megörült.

A legényke is így érthette, mert hogy maguknak tartanak valamennyit, az nem lenne rendjénvaló, aztán mintha csak a mester szakállában bujkáló fény párját keresné, a nyitott ablak felé fordult. A műhelypadlóra onnan szabályos nap-tócsa csurrant, olyan, hogy még egy keveset hunyorgott is tőle, és úgy vélte, hogy ez nem is olyan nagyon csodálatos, hiszen már vagy húsz napja is van, hogy elolvadt a hó.

Nagy Olga

A MÍTOSZTÓL AZ ERKÖLCSI ÜZENETIG

(Állatábrázolás a tündérmesében)

Több mint húsz esztendőn át gyűjtöttem cigánymeséket, melyek hat kötetben már eddig is napvilágot láttak. Ezek a mesék keltették fel a figyelmemet a kultúrantropológia, etnológia iránt, ugyanis az európai mesétől elütő, majdnem varázsmeséket másként nem tudtam értelmezni. A különböző archaikusabb, illetve viszonylag racionálisabb típusú meseközösségek, amelyekben a mese még élt, egyben ahhoz is hozzásegítettek, hogy lássam azt az *átalakulást*, melyet az ősi mágikus-mitikus motívumok a későbbiek során elnyertek, míg eljutottak arra a szintre, mely már nem a mítoszt – de egy erkölcsi üzenetet hordoz.

Bevezetésként hadd húzzam alá azt a csodálatos áttételességet, mely az állatok segítségének mitikus eredetére utaló jelentés mindinkább erkölcsi

üzenetté hajlította. Ezt már nem következtethetnénk ki az immár több száz éve mind jobban degradált meséből. Abból a meséből, mely – Ortutay szellemes megfogalmazásával – „leszállt a gyermekek közé”; vagy amely mindinkább egyfajta „karriertörténetté” vált. A mitikus nyomokat, sőt mondhatni: mitikus eredetet már csak azokból a szinte *varázsmeséknek* nevezhető cigánymesékből sikerült rekonstruálnom, melyeket – miként említettem – megszakítás nélkül gyűjtöttem, s mely megegyezett azokkal a tanulságokkal, melyeket ősbibb, illetve a természeti népek meséiből szűrtek le a kultúranropológusok.

Ugyancsak bevezetőül hadd mondjam el azt is, hogy írásom megkerülhetetlenül használja fel azokat a tanulságokat is, melyeket a *Hősök, csalókák, ördögök* – esszé a népmeséről című munkámban már megfogalmaztam.¹

Több mesében a hőst – maga már nem lévén rendkívüli, miként a valamikori varázsmesék mitikus hősei – próbái elvégzésében a rendkívüli erővel bíró csodálatos képességű állatok segítik. Ezek az állatok a valamikori *kultúrhérosz* segítségét jelképezik. Alakjukban a rendkívüli, csodás képességet figyelhetjük meg. A hőst ezáltal segítik meg szorongatott helyzetében. A halálra ítélt, bezárt hős „kutyáit” – értsd alatta hűséges segítőtársait – hívja, illetve nevüket kiáltja. (Egyes mesékben nevüket „imádkozza”.) Mire azok a roppant távolság és a bezártság ellenére, maguk is kiszabadulnak, és a hős segítségére sietnek. E mesék jelképes kifejezései annak, hogy a hős próbáit ilyen csodálatos segítség által végezheti el.

Néhány példa a hőst segítő állatok mitikus eredetére:

Csodálatos képességeiket nevük is érzékelteti: Nehézmintaföld, Erősmintavas, Jólhalló, Világotlátó, Világnagyothallója, Világneheze stb. E jelképekben az állatoknak álcázott mitikus segítőik pontosan olyan csodálatos tulajdonsággal, erővel jelentkeznek, mint amelyre a hősnek éppen szüksége van.

Másrészt – miként erről a későbbiekben bőven szó esik – ez a segítség a hős számára onnan érkezik, ahonnan nem is várná: jelentéktelen és rászoruló kis álatoktól, hangyától, haltól, madártól stb.

Vegyük hát sorra azokat a jelképeket, melyek az állatok szereplésével, illetve az emberrel (hőssel) való kapcsolatban a tündérmesében előfordulnak. Ugyanakkor nézzük meg azt a csodálatos áttételességet, melyet az ősi mítoszi képzetek szenvedtek, míg ezt a jelképeességet megszerezték: a mitikustól eljutottak az erkölcsi üzenetig.

MITIKUS JELZÉSEK A MESEI ÁLLATOK ALAKJÁBAN

Egyes népek hiedelmében a totem egyszerre ember és állat. A suméroknál O'Annész félig-ember, félig-hal – isteni lény. Van Gennep ezzel magyarázza Esopus és Lafontaine meséit.²

De az állati segítségben felfedezhetjük azt a totemizmusra utaló jegyet is, miszerint az ember a totemhőstől származik. Lükő, Waldapfelre is utalva, említi az eredetmondát, mely szerint a magyarság Emesétől (emse = nősténykoca) és a turulmadártól származik. De utalhatunk későbbi „történelmi” legendákra is. Eszerint Scipio Africanus egy sárkány fia; Nagy Sándor pedig egy kígyó-isteni totem leszármazottja.³

A totemállat tisztelete az *ősök tiszteletét* is jelenti. A természeti népeknél még elevenen él az az ősi hiedelem, hogy az embernek és a törzsnek szüksége van a védő szent állatra, amellyel egy közös őstől származik. Gennep szerint ez még arra a tudatállapatra nyúlik vissza, mikor még hittek ember és állat közös származásában. Ugyancsak Gennep utal arra is, hogy a közös eredet értelmében az állat még akkor is lehet védő és óvó, ha nem toteme az egyénnek, illetve a közösségnek.⁴

Bár a „Ne lőj meg!” felszólítás, melyet az útjában találkozó hősnek mondanak az egyes állatok, csupán stíluselemnek tűnik, valójában ősbibb és mélyebb indítékra apellál. Lutz Röhrich szerint „a segítő állatok” eme felszólítása a totem-eredetmítossszal (Totem Ursprungsmitten) hozható összefüggésbe, s ezt újabb etnológiai kutatásokra hivatkozva, különösen ausztráliai és afrikai mesék kapcsán bizonyítja.⁵

De mitikus eredetű az ember és állat szövetsége is. Van Gennep ugyanott ezt a szövetséget mutatja ki az indiaiaknál, az antik görögöknél, az alaszakai indiánoknál, a kaliforniai indián törzseknél. E kapcsolat legendás megfogalmazását találjuk a *Gesta Romanorum*-ban. A neves Apion történetíró „megtörténtnek” említi, hogy a keresztény Androklészt az az oroszlán menti meg az arénában, amelyiknek egy tövist húzott ki a talpából.

AZ ISTENI LÉT ÁLCÁJA

a) Többen is – kultúranropológusok – rámutattak arra, hogy az állati megjelenés az *isteni lét álcája*. Friedrich von der Leyen az állatok csodálatos hatalma kapcsán ezt állítja: „...die Nächtigkeit der Tieren zeigt sich auf darin, das viele Götter Tiergestalt haben”.⁶

Az isteneket gyakran képzelték el állatalakban. Berze nyomán hadd jegyezzük meg, hogy „az állatok isteneknél is ősbibb lények”. Egyiptomi

istenek állatmaszkot öltöttek: Horus a sólyomát, Thot az iríszmadárét, Anibesz a sakálét.

Utaljunk itt még a BN.552. sz. típusú mesére, amelynek egyes változataiban a királylányt titokzatosan elhurcoló mitikus lény a Hold, Szélkirály vagy a Napkirály; más változatokban pedig farkas, gerlice, holló vagy más alak.

Más példa: Olykor az állat, aki később a hős segítőjévé válik, látszólag rászorult szerencsétlen állat: törött szárnyú madár, szárazra vetett hal; egér, mely morzsát kér a hőstől; hangya stb. Ám később kiderül – ez csak álca; valójában mindegyik a maga birodalmában csodálatos hatalmú „király”. Varázshatalmukkal segítik az embert, mégpedig az állati álca természete szerint.

b) Hasonlóképpen isteni eredetre utal a mesehős egyik fő segítője és szabadítója, a Griffmadár. Idézzünk fel néhány vonást, mely a Griffmadár isteni eredetéről árulkodik.

Berze Nagy János az embert segítő Griff kapcsán ezt írja: „...alvilági sasmadár, mind a hét isten hatalmát egyesíti magában, ezért lesz a hős hétszerte szebb, amikor kiokádja”. Ugyanő az „aranyhajú ördög” című típus (BN 461) kapcsán ezt írja: „...a griffmadár túlvilági isteni madár. A hős az alvilágra mitikus lényhez nagy, mely hol Napisten, hol Griffmadár csak”.⁷

A griff mitikus eredetére utal a tény, hogy a hőst, a tanács szerint, csak isteni alak segítheti: egyes változatokban ez a fehér griff, másokban pedig a napisten. De a Griff „rokonét” vagy alteregóját fedezhetjük fel abban a szintén mitikus erejű madárban, melyet hol „rubicek madárnak”, hol pedig pelikán-madárnak, olykor pedig tollas-ördöggént emlegetnek. Hadd utaljak ezzel kapcsolatosan Berzére, aki a 461. típus összehasonlító jegyzeteiben ezt írja: „...a változatok egy részében a túlvilágon felkeresendő természeti hatalom egy fönix-madár, vagy tollas ördög, mindkét esetben olyan lány, amelynek tolla van. Az istenséget tehát és ennek ambivalens megfelelőjét is *madáralakban* képzelték el.”⁸

c) Külön kell szólnom a Táltosló figurájáról, a mesehős tán legcsodálatosabb társáról, segítőjéről, mely – természeténél és varázserejénél fogva – a legmerészebbet, a legfantasztikusabb táj birtoklását jelenti a hős számára: hisz a Táltosló hol az égbe száll föl, a felhők mögé; hol az Alvilágba száll alá. Mindezt megteheti a varázsmesében, amelyben még nem a királylány kezéért folyik a küzdelem, hanem az egész országot megrontó Sárkány ellen. Hisz ő az, aki a vizet veszi el az ország népétől: vagy elrabolja a lányokat; megfosztja az embert a Hold, a Nap és a csillagok fényétől. Nos ilyen

feladatok elvégzése csakis egy ilyen csodálatos teremtmény, a Táltosló segítségével végezhető el.

Alakja azért is érdekes, mert az előző példákkal szemben jól érzékeltetheti azt, hogy a mesei áttételesség milyen merész utat járhat be.

Miről is van szó? A Táltosló, a hős oly hűséges társa, sárkányok legyőzője stb., valójában nagyon is *kétes figura*. Több jelzésből is az derül ki, hogy az Alvilágban nőtt fel. Egyes mesei források tudni vélik azt is, hogy magának a boszorkánynak az utóda. Hogy nagyon kétes figura, erről árulkodik az is, hogy a hős valahol az Alvilág tájáról szerezte be, és a boszorkány vagy sárkány közelségéből. Sőt, azt is tudjuk, hogy a Táltosló még a Sárkányt is szolgálja.

d) Mitikus eredetre utal a mesében oly gyakori átváltozás is: tárgyból emberré; állatból emberré vagy tárggyá; növényből emberré vagy állattá való átváltozás.

A csodás átváltozásban benne rejtőzik a mitikus tudatnak a *haladást felfogni képtelen természete*. Számára ugyanis a tárgyi, növényi, az állati és az emberi világ között nincs semmilyen különbség. Ezek valójában csak létállapotok: a mágikus erő birtokában bármi bármivé átváltozhat. Másként szólva: egyik létállapotból a másikba. Varázsmeséink ezt még jól kikövetkeztethetően érzékeltetik. A hős „seggberúgja” Táltoslovát, amely azonnal csonttá változik; majd a csontot egy rúgással vissza lehet változtatni Táltoslóvá – a mesehős szükséglete szerint. Aztán: az ajándékba kapott fokhagymacikket kutyává változtathatja a hős; de kutyává, a hős szabadítójává válhat a megszegett kalács, a feje alá dugott kendő stb.

Ezek a varázsmesékben még jól kikövetkeztethetően jelen vannak.

e) Talán nem érdektelen, ha ezúttal és ennek kapcsán arról is szönlünk, hogy ezt a *látszólagos abszurditást* – az erős emberen egy hangya, egy méhecske, egy egér segíthet –, a mese a maga lehetetlent nem ismerő csodájával úgy hidalja át, hogy később kiderül: nem akármilyen egerről van szó, hanem az *egerek királyáról*; nem akármilyen hangyáról, hanem a *hangyák királyáról*. Mégpedig nem is akármilyen, de – miként kitűnik – csodálatos erejű királyokról van szó. Ehhez a csodához, mely maga is a mitikus gondolkodás szerves része, az a szintén mitikus képzet járult hozzá, mely oly szívósan beitta magát az emberiség gondolkodásmódjába; ez pedig a külső látszat mögötti belső lényeg ellentmondásossága.

(Amikor például az aztékok – miként erre Frazer is utal *Az aranyág* című művében – az istenüket kenyértésztából kiformálják, majd megeszik, mert

szerintük az isten testét ették meg, ugyanaz a mitikus képzet munkál: a lát-
szaton túli lényeg csodája. „Megeszik az Istent” – írja Frazer⁹, s mi önkén-
telenül is a keresztényi párhuzamra gondolunk.)

AZ IRGALMASSÁG TÖRVÉNYE

Külön kiemelendő, szép mesei jelkép az állatok kapcsán az, mely szerint az irgalmasság, a mások bajával való szolidaritás *kötelező*. A rászorult állatoktól a hős nem vonja meg a segítséget, holott nem várhat tőlük viszonzatszolgálatot. Ez a hős egyfajta próbatétele is. Külön kihangsúlyozandó az, hogy ezek a rászoruló kis állatok – látszólag – nem is viszonzhatják a segítségét; a hős mégis segít a töröttszárnyú madárkán, az eltört lábú egeren; a vergődő halat vízbe dobja; nem tapossa el a hangyákat és így tovább.

A gyengébbek iránti *szolidaritás*: a mások baja iránti érzékenység, a minden viszonzás reménye nélküli segítség az irgalmasság szép jelképe.

Milyen hát az irgalmas szívű, a mások baján segíteni kész hős?

A töröttszárnyú méhecskét, eltört lábú egeret csodálatos sárral keni be, ezáltal meggyógyítja, s ezzel hálára kötelezi őket; a sánta farkas lábából tüskét vesz ki; a hét éve túskebokorban vergődő halat a vízbe dobja; hét éve törbe esett galambot útjára ereszt; megakadályozza a méhkas felgyújtását; nem tapossa el a hangyákat; madarakat élővízzel gyógyít meg, és még sorolhatnám...

S hogy itt nem egy esetlegességről van szó, hanem olyan törvényről, mely legfőbb kötelessége a hősnek, azt jól érzékelteti az általam gyűjtött *Lüderc sógor* című mese, amelyben a hőst Lüderc sógor így ereszti el útjára:

„– Te most kegyelembe kell végy mindent, amit te találsz az úton. Ha mész az úton, egy tetű meg talál csípni, azt se szabad megöld. Meg kell kegyelmezz a tetűnek is...”

Az irgalom itt mint fontos elv fogalmazódik meg. Itt nemcsak valamilyen játékos meseiségről van szó, hanem olyan etikai tartásról, amely a leg-egyszerűbb rétegekben mint közösségi érzés mindig jelen van. Hiszen a szükségben levők állandóan rászorulnak a mások könyörületességére, irgalmasságára.

Az állatok később azért segítenek a hősnőn, mert az nem ment el érzéketlenül a mások szenvedése, nehézsége mellett. S ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy a hős olyankor találkozott éppen a bajba jutott állatokkal, amikor maga is nagy veszedelemben forgott – tehát még akkor is tudott a mások bajára gondolni –, még inkább kiviláglik a mesének magasabbrendű jelképisége: a hős etikus magatartása, a másokkal való együttérzés, a szolidaritás a nálánál is gyengébbekkel...

„JÓTÉT HELYÉBE JÓT VÁRJ!”

Eddig azt hangsúlyoztuk, hogy a hős nem megy el közömbösen a mások baja mellett, mert irgalmas szívű. Hadd mutassak rá ezúttal arra, hogy a „Jótett helyébe jót várj” ismert mesei formula – melyet a rászorulóknak akkor mondanak, amikor a hős segítségét kérik – szintén erkölcsi üzenet. Gondoljuk meg: a rászorulóknak – miként erről más vonatkozásban már eset szó – annyira *jelentéktelenek, szármalasan kicsik és gyöngék*, hogy első pillanatra abszurdnak tűnik, hogy ők valamikor visszasegíthetnek, illetve meghálálhatják a hős segítségét.

De van egy másik üzenete is a „Jótett helyébe jót várj” felfogásnak: valószínűleg a krisztusi gondolat rejlik mögötte; a jótett önmagában is boldogító, hisz lelki megnyugvást hoz. Ez több, mint az a buddhai tanács: „Ha jót nem tehetsz, ne árts senkinek”. Ez már erkölcsi imperativusz!

De a megsegített állatok viszonzatszolgálatának van egy másik üzenete is: az ugyanis, hogy oly kiszolgáltatottak vagyunk, hogy rászorulunk egymás segítségére. Valójában a szolidaritás szép üzenete is benne rejlik ebben a mesei jelképben.

KOZMIKUS LÉTÉRZÉS

Az ember–állat szövetségben – hála a „zöldek” mozgalmának – már nem nehéz egy olyan ősi kozmikus létérzésre utalni, mely még nem veszett ki a természethez még oly sok szállal kötődő népi szellem gondolatvilágából.

Ez persze még jobban megőrződött a természeti népeknél. Diószegi Vilmos írja: „...nem csoda, ha az ember úgy tiszteli az állatot, mint gyermek az anyját – az állatok segítik munkájában, élelmét biztosítják, az tükröződik hiedelemvilágában is.” Ez ősi barátság mitikus beleérzéssel végigkíséri az emberiség múltját. Van Gennep utal arra, hogy az ember és állat *barátsága* éppúgy megvan az indiaiaknál, antik görögöknél, miként az alaszakai Thingit indiánoknál, a kaliforniai indián törzseknél. E kapcsolat legendás megfogalmazásának tekinthetjük a *Gesta Romanorum*-ot, a neves Apion történetíró egyként „megtörténtnek” tekinti azt, hogy a keresztény Androklaszt az az oroszlán mentette meg az arénában, amelynek előzőleg egy tövist húzott ki a lábából. Vagy utaljuk Apuleius Aranyszamarára, illetve egy motívumra ebből: egy ember megmentett egy sast a kígyó támadásától. Később a sas segítőjének életét menti meg.

De utalhatunk korunk legújabb mozgalmára, mely a legkülönbözőbb módon száll síkra az állatok védelmében: a háziállatok ütlegetése ellen éppúgy,

miként a vadonélő szárazföldi vadak és a vízben élő halpopuláció védelmében. Ma már a gyermekeket is tudatosan nevelik erre – lásd a különböző rajz- és animációs filmeket, amelyekben a bálnákat vadászókat, az elefántokat leöldösőket egyfajta banditáknak, gonoszoknak állítják be. Tegyük hozzá: minden túlzás nélkül!

Ez is tehát a mesei állat–ember ősi szövetségének egy modern változata, mely valójában szégyenletes korunknak egyfajta pozitív erkölcsi vetületét jelenti.

Talán nem érdektelen, ha arra utalunk, hogy az irodalmi művekben is újabban mindinkább fellelhető ember és állat szövetsége. Emlékezzünk: Maugli az állatokban igazi barátokra talál, s inkább a dzsungelt választja. Ebben az emberiséggel kapcsolatos egyfajta szkepticizmus is szót kér.

De utalhatunk még Jack London *A vadon szava* című könyvére, melyben a csodálatos Buck az állathűség remek példája. És említhetjük még Joy Adamsont, akinek két könyve – az *Oroszlánhűség*, valamint az *Elza és kölykei* – az oroszlán és ember szép barátságát, mintegy ennek dokumentumát tárja eléink.¹⁰

JEGYZETEK

1. Nagy Olga: Hősök, csalókák, ördögök. Bukarest, 1974
2. Arnold van Gennep: Tabou et totemisme a Madagascar. Paris, 1904
3. Lükő Gábor: Az ugor totemisztikus exogánia emlékei a magyar folklórban. In: Ethn. 1965, LXXXVI.
4. Van Gennep: uo.
5. Lutz Röhrich: Märchen und Wirklichkeit. Wiesbaden, 1964
6. Friedrich von der Leyen: Das Märchen. Heidelberg, 1958
7. Berze Nagy János: Magyar Népmesetípusok. Pécs, 1957. I.k.
8. Berze Nagy János: uo. 633.
9. James G. Frazer: Az aranyág. Bp. 1993
10. Joe Adamson: Oroszlánhűség I.; Elza és kölykei II.

Kovács Sándor Iván

SZENCZI MOLNÁR ALBERT

Felföldi íróportrék

Amikor 2001-ben az első „magyar-igazolványt” a határokon túli magyarság képviselőinek az Országházban jelképesen átadták, egy szenci családra esett a választás. Meggondolt gesztus volt: a Pozsonyhoz közeli szlovákiai Szenc a magyar nyelv egyik erős vára. Itt Szencen született Szenczi Molnár Albert, aki a XVII. század elején latin-magyar, magyar-latin szótárában összefoglalta és tudósi készüléttel elrendezte a magyar nyelv szókincsét. Molnár Albert atyai felmenői ráadásul erdélyiek voltak (a családi emlékezet Mátyás királyig ágaztatta vissza a családfát). A betakarított magyar szavak ekképpen a Kárpátok koszorúza történelmi országnak szinte az egészét képviselik. Molnár szenvedélyes peregrinus volt: nagy külföldjárásai („bujdosásai”) előtt és a hazatérések alkalmával sokfelé megfordult itthon is: Szencen, Győrben, Göncön, Debrecenben tanult, járt a Dráván túl, a Felföldet és Erdélyt pedig különösen ismerte.

1614 decemberében Drégelypalánkon Kovács Boldizsár kapitány látta vendégül, Balassagyarmaton „a bornemissza Ar dai Pastorius István, az iskolamester” fogadta, Szécsényben pedig Szigyei Kristóf vicekapitány volt segítségére: „Ez két katonával kísértetött karácson estin Esztergoára [Alsósztrégovára] Rimay Jánoshoz” – olvassuk Molnár *Naplójában*. A „tudós nemes” Rimay Jánossal való nógrádi találkozása a magyar nyelv két mesterének, a kor két protestáns reprezentánsának kézfogása volt. Lett is ebből irodalmi jó barátság: Rimay tíz év múltával Szenczi Molnár egyik könyvének képekkel dúsan díszített címlapjáról ír verses értelmezést. Ha lenne szótára Rimay szavainak (mennyi különleges teremtmény-lelemény van köztük!), azt is tanulságosan összemérhetnénk a Szenczi-szótár szókincsével.

A két protestáns: Rimay és Molnár az evangélikus és a református felekezet képviselői. Foglalatosságaik, ízlésvonzalmaik azonban jobbára világiak: Rimay nélkülözhetetlen főúri-fejedelmi ügyintéző és diplomata, Molnár tanár, nyomdai szakember, nyelvtudós, szerkesztő, műfordító, kálvinista létére Róma-rajongó utazó, és csak élete vége felé, Nyugat-Európai lakozásából megtérve, Kolozsvárott veszi fel a papi palástot. Molnár még gyerkőcként ott volt a magyar protestáns bibliafordítás születésénél: boldogan vitte Göncről Vizsolyba, s

hozta onnan vissza „az istenes vénember”, Károlyi Gáspár kéziratait és korrektúráit, s majd Németországban maga is kiadta a vizsolyi Bibliát. És Molnárnak köszönhető még Kálvin teológusi főműve, az *Institutio* teljes magyar fordítása, nemkülönben a zsoltároké, amelyek költőisége és istentiszteleti használata nélkül mind a magyar irodalom, mind a református egyház szegényebb lenne.

Ha Pázmány a magyar katolicizmus emblémája, Szenczi Molnár a magyar protestantizmus jelképe. A házsongárdi Szenczi Molnár-sírhely a jelképes kopjafával, kegyhellyé vált, ahol hitünk és magyarságunk „minden időkben” megerősítettik.

*

1997. november 15-én ott lehettem Szenczi* Molnár Albert (1574–1634) szülővárosában, ahol a zsoltárköltőre és tudósra emlékeztek a Szenczi Molnár Napok alkalmából. A szlovákiai magyarságnak ez a hagyományos rendezvénye a Bécshez, Pozsonyhoz, Nagyszombathoz szerencsés közelségben fekvő Szenc, szlovákul Senec minden reformátusát megmozgatta. A művelődési ház kistermében lehattunk vagy százan. Azt hittem, ez csak töredéke a helyi gyülekezetnek. Hamar kiderült: csak kétannyian voltunk, mint ahány kálvinista ma Szencen él, mert ők csak negyvenhatan vannak. Ahogy Jékely Zoltán jövendölte, még 1936-ban:

Fejünkre por hull, régi vakolat,
így énekeljük a drága Siont;
egér futkározik a pad alatt
s odvából egy-egy vén kuvik kiront.
Tízen vagyunk: ez a gyülekezet,
a tizenegyedik maga a pap,
de énekelünk mi százak helyett,
hogy hull belé a por s a vakolat,
a hiuban a denevér riad,
s egy-egy szuvas gerenda meglazul:
tizenkettedik maga az Úr.
Így énekelünk mi, pár megmaradt
– azt bünteti, akit szeret az Úr –,
s velünk dalolnak a padló alatt,
kiket kiirtott az idő gazul.

(A marosszentimrei templomban)

* *Szenczi* Molnár vagy *Szenci* Molnár? Negyedfél századon át írták cz-vel; a c-hez való visszatérés néhány évtizede történt.

Vigasztalódjunk, atyámfiai: ami tudati erő Szenczi Molnár Albert életművében és européer alkatában koncentrálódik, az eleven hatású most is. A szlovák főváros előterében az élelmes és toleráns szenciek összetartanak: a szlovák hívek esetenként kölcsönadják az evangélikus templomot a magyar reformátusoknak; a szenci magyar tannyelvű gimnázium nyugalmazott igazgatója, Párkány Antal a helyi Molnár-hagyományok összegyűjtője. (Tőle tudjuk, hogy hol állt Molnár szenci szülőháza: a Malomzuglában, a Feketevíz mellett. A vízimalmos ház gerendáján ő még látta bevésve az 1574-es évszámot. Talán utolsónak, mert 1957 táján a Molnárék malomházát lebúldózereszték.) A Szenczi Molnár-tisztelet azonban egybetartja a környék magyarjait: a martosiaknak vagy a réteieknek is némi elégtétel, hogy 1995-től végre ott állhat Molnár Albert szobra Szencen. Nagy Jánosnak, a Csallóköz magyar szobrászának műve: hagyományos attribútumai, a könyv és a pulpitus a közízlésnek szólnak; a messzeségbe révedő, töprengő arc azonban telitalálat. Beleláthatni a „magyar sorsot magyar ecsettel”; mintha azt kérdezné a mészki-Molnár: mi lesz a hatszázezer szlovákiai magyarral?

Molnár nem ült meg oly masszívan Szencen, mint szobor-mása. Már hazai tanulásának útjai kanyargósak (Szenc, Győr, Gönc, Debrecen); négy évtizedes külföldi lakozása pedig – a szeszélyes alkalmi hazatérésekkel – vállalt életforma. Wittenbergi, drezdai, heidelbergi és strassburgi tanulmányok és itáliai peregrinációja után Molnár Albert német földön lelt igazi otthonára: mind méltó szellemi környezetre, mind feladatokra, de még szerelmére is. Két század nagyjaival foghatott kezét, köthetett barátságot. Genfben a nagy reformátor harcostársa, az agg Théodor Bèze kalauzolta el a vallásalapító Kálvin János fűvel benőtt, a földdel egyenlővé tett, jeltelen sírjához; Prágában Johann Kepler baráti háza nyílt meg előtte; Martin Opitz, a német irodalom kiválósága 1630-ban Párizsból írta róla Magyarországra küldött levelében: „Kolozsvárt tartózkodik Molnár Albert, ez az igen művelt férfiú; Magyarország nagyobb hálával tartozik neki, mint bárki másnak, aki köztetek a széptudományokra adta a fejét [...]; hány egyházközséget, hány iskolát segített nagy munkáival!” „Vita hominis peregrinatio”, merő bujdosás embernek élete – vallott életformájáról Molnár ezzel a proverbiummal, földije, a nagyszombati „világpolgár” Zsámboky János külföldi karrierjét tekintve példának. Élete igazán méltó állásajánlatát mégsem fogadhatta el: Szenczi Molnár Prágából eljövét bécsi professzorsággal kínálták. Csak katolizálnia kellett volna érte. Egy erdélyi akadémián elfogadott volna katedrát, de már éppen nem volt olyan a konstelláció, amikor 1626-ban előbb Kassán, majd Kolozsvárott mégis letelepedett „gyenge német háznépével”. Erdély csak „sírt ad” neki. („Dacia dat tumulum” – mondja róla epitáfiumában a

szerencsésebb gyulafehérvári professzor, Bisterfeld), és papi stallumot, pedig mennyire idegenkedett mindig a prédikátorság kötelekétől.

Amikor Molnár a *Discursus de summo bono* (1630) fordításán dolgozik, a Pantheon és a Szent Péter kupoláját rajzolgatja egy másik könyv margójára. Harmincöt évvel azelőtti emlékek jutnak eszébe: 1596-ban Strassburgból Itáliába vitte a kíváncsiság, egy hétig járta Rómát és ereklyékkel teli főtemplomait, s szemébe nézett VIII. Kelemen pápának is egy montecavallói lakomán. Ritka protestáns mentalitás. Latin-magyar, magyar-latin szótárában (1604) visszaálmodja az egészet: a „játszásnéző” Colosseum „kerekes nagy épületé”-t, a Vaticanust, „kin az Szent Péter temploma vagyon”, az obeliszkeket, a sok „négyszegű, hegyes nyársformára felemelt kőoszlop”-ot... Molnár Albert megismerésvágya szinte fausti. Támadt is ördöggel szerződő híre halála után. Egy erdélyi lejegyzésű, XVIII. századi versben olvassuk:

E verseket szomorán
Pérez dolgábul szorulván
Írta Nagy Molnár Albert,
Adván magát juhászságra,
Mintsem egyéb állapotra,
Nem kaphatván egyéb bért.

Végtére annyira jutván,
Ördögtül is megcsalatván
Vérrel tött írást pénzért,
Kitül hogy szabadulása,
Lenne vigasztalása,
Nép Istentül kegyelmet kért.

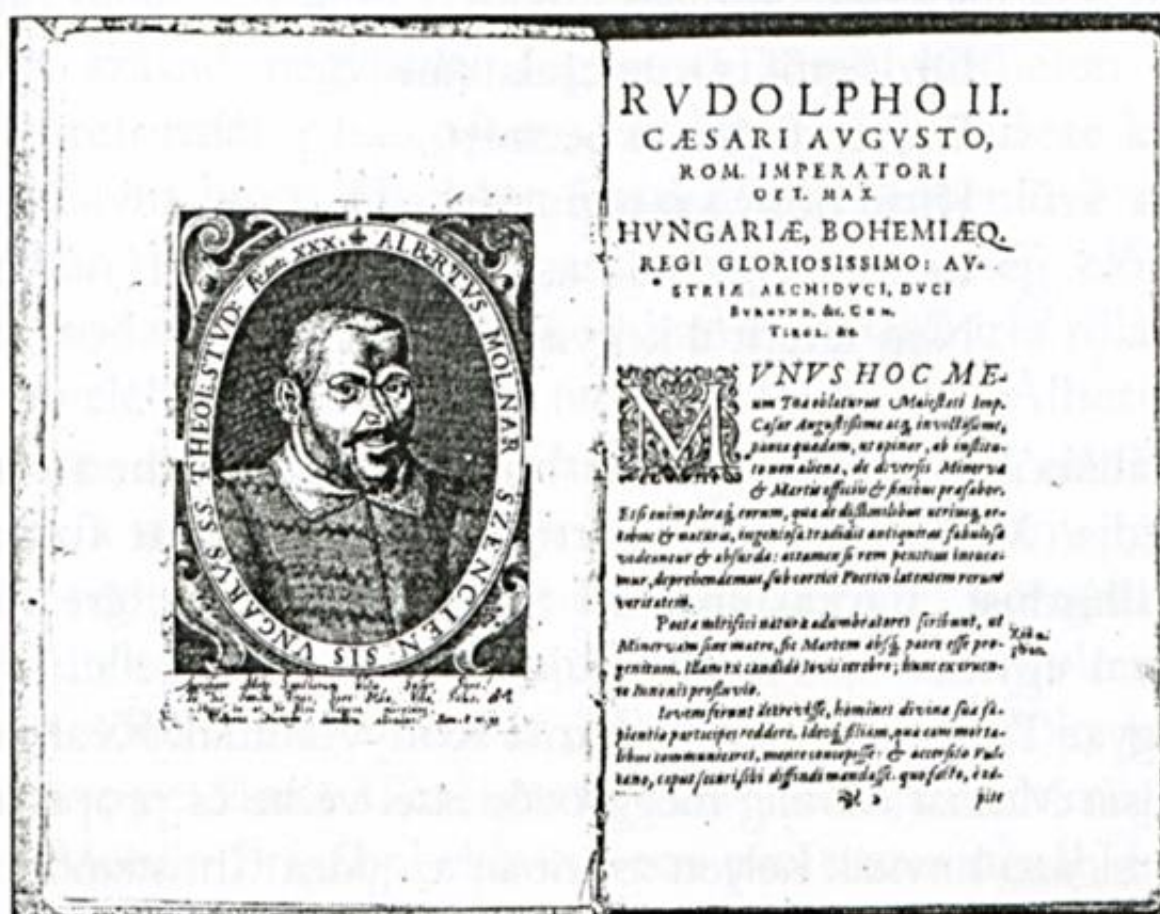
Amikor Itáliából visszament Strassburgba, akkor érhetette az ördöggel cimborálás vádja. Meg is hurcolták érte, és vissza kellett fizetnie korábbi kollégiumi szállásdíját. Baccalaureátusi fokozatát szerencsére már megszerezte: Tassóéval egyidős babérkoszorúja, néhány ép levéllel együtt, ma is megvan a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában.

Kálvinizmusát Molnár mindig meggyőződéssel védte és propagálta, az „egymásra írás”, a csigázó hitviták helyett azonban az „idea Christianorum” felfogás, a keresztény egység eszméjének híve. 1616-ban Európának címzett szöveggyűjteményt is kiad hazai és külföldi szerzők törökellenes latin műveiből.

Személyiségének rajzát naplója, könyvajánlásai és szótárcímzavai őrzik. Mit keres egy latin-magyar szótárban például *Szenc* mezőváros, „ahol ennek

a könyvnek a szerzője, Molnár Albert született Krisztus 1574. esztendejében, szeptember 1-jén”?! Ez az állítás ráadásul nem is igaz, mert a napló világosan augusztus 30-át, Egyed előnapját mondja születése idejéül. Molnár éppen Szent Egyed miatt mozdítja odébb életrajza kezdőpontját: ezt a nevet mindenki ismerte német földön, Altdorfban, ahol a szótár készült, különösen, mert a Nürnbergből odatelepített Szent Egyed Gimnázium, majd akadémia ott működött. Szenczi Molnár efféle „epikus” gesztusai jól megférnek rajzolási hajlamával, muzsikaszeretetével, tárgykultuszával, dokumentumgyűjtő-archiváló mániájával.

Tudósi főműve a még életében több kiadást megért kettős szótár (1604, 1611, 1621) és a latinul írt magyar nyelvtan (1610). A szótár díszpéldányát 1604-ben maga vitte Prágába az ajánlásban dicsőített II. Rudolfnak, s ott heteken át az udvari csillagász, Kepler baráti házában vendége volt. Erre az alkalomra kihajtott gyolcsgallérú, szép szövetszövetmintázatú új mentét csináltatott magának, és beült Heinrich Ulrich nürnbergi rézmetsző officinájába: elkészíttette harmincéves kori arcképét. Tetszetős, eltalált portré, kissé komoly, protokolláris, amilyennek lennie kell „a szent teológia harmincéves tanulmányozó”-jának. Az arc kicsattan az erőből és határozottságtól. A portrét szótárába szánta, a címlappal szembe, de valamiért mégis elmaradt a példányokból. (Csupán egyetlen egyben van benne: ezt a zürichi Városi Könyvtár őrzi. Benkei Kovács Balázs jóvoltából most közöljük először.)

A legértékesebb szótárpéldány a zürichi Városi Könyvtárból:
Szenczi Molnár Albert arcképe a II. Rudolfnak címzett ajánlás előtt,
belenyomtatva a könyvbe.

A műtárgyakat gyűjtő, művészeket foglalkoztató császárhoz intézett szótár-dedikáció nemcsak az óraművességet magasztalja, de manierisztikus bizarrsággal is szolgál: a *menses* véréből „született” vad Mars és a bölcs Minerva párhuzamát fejtegeti. (Ecsedi Báthory Istvántól, Rimaytól sem állott távol ennek a különös biblikus hasonlatnak az alkalmazása.) Plinius szerint – akire Molnár hivatkozik – nincs „az asszonyi vérzésnél szörnyűségesebb: ha rákerül, megsavanyodik tőle a must, terméketlenné válik érintésétől a gabona, elhal a vetés, kiégnek a kerti palánták [...]; a méhkas kipusztul; a bronzot és a vasat tüstént rozsdá lepi el, rettenetes bűz a levegőt, és megvesznek tőle a kutyák, ha megkóstolják”. Megvesznek a kutyák? – Molnár ide akart eljutni, hogy Mars dühöngését, a háború szörnyűségeit személyességgel hitelesítse, azzal, amit még tizennégy éves fejjel látott: „A földeket nem tudják bevetni, [...] a rétek öntözetlenül szikkadnak és tiportatnak; a kertek sövényét és karóit tűzre hányják, a fákat kivágják; a gyümölcsöket éretlenül veszik le; a házak felszerelését széthurcolják; pusztulnak a városok, és megsemmisülnek egész államok; sanyargatják vagy elkergetik a lakosságot, és a mezőkön az elesettek hulláiból kutyák lakomáznak, és megvadulnak tőle. Ennek példáját magam láttam Szikszó határában (1588-ban).”

A hullákat lakmározó kutyák földjéről kellett Európába menekülnie, hogy tehetségéhez, terveihöz méltó szinten bontakoztathassa ki képességeit: hazája javára, mert Szenczi Molnár Albert „az európai és a magyar távlatot” akarta összehangolni művelődésfejlesztő törekvéseivel (Turóczi-Trostler József). Horizontján a görögség és a rómaiak művészet- és bölcsességpártolását követő békés Germánia tündökölt, mint példa. A II. Rudolfot ünneplő szótárájánlásban nem győzi kitűzdelni az elismerés felkiáltójeleinek kis kopjait „az írástudók! a kézművesek! a könyvnyomtatás! a rézmetszés! a festés! az óraművesség!” mögé. Azért teszi ezt, hogy szembeállíthassa Minerva birodalmát a véres zászlókkal, a lobogós kopjakkal, a magyarországi csataterekkel, Mars pusztításaival.

A Károlyi-biblia új kiadásának Hesseni Mórchoz címzett ajánlólevele is szolgál érdekes magyar-német párhuzamokkal és emlékképekkel. Isteni gondviselésnek tekinti, hogy a vizsolyi biblia „első kibocsátásnak szolgálatjában akkori gyermekségében” része lehetett: „holott az időben lábánál forganék az böcsületes embernek, Károli Gáspárnak, az gönci prédikátornak, azki főigazgatója volt az kinyomtatásnak, és engem gyakorta az visoli nyomtatóhelyben kiküldött az őtőle írott levelecskével”. A németet és a magyart Szent Erzsébet, „másod András király leánya” fűzi össze, Thuringiai Lajos tartománygróffal kötött házassága révén, „kinek tiszta arannyal és drágakövekkel fénlő királyi koporsóját mi itt látjuk és csudáljuk Marpurgumban”. A marburgi Erzsébet-síremléknél a kálvinista Molnár háromszor is tiszteletét

tette. És amikor súlyos szerelmi és házassági kudarcok után 1611-ben Ferinari marburgi professzor három gyermekkel megözvegyült lánya, Kuningunda kezét nyújtotta a harminchét éves félszeg magyar tudósnak, születendő lányaik egyik keresztneve is eldőlt: mind Erzsébetek lettek.

A derű napja immár a révbe ért Molnár fölé süt: 1607 után 1614-ben csinált latin képverset újra. Amaz – Tandori Dezső fordításában – a „Légyen a férfierő négyzete képe tiéd”, emez a „Mindenemet megadom ha ki mindent adsz Rem uramnak” időmértékes sorokat préseli négyzetbe, s mindenfelől olvasva ugyanazt a szöveget adja.

Költői gyakorlatot Molnár iskolás kora óta folytatott, alkalmi versei és versiculusai azonban nem versenghetnek teljes zsoltárfordításával. A *Psalterium Ungaricum* (1607) árnyékba borítja a rutinos versszerzőt, és olyan istenes költészetet reprezentál, amelynek biblikus-teológiai megkötöttségén is átüt a személyesség, az élményi eredet.

A magyar zsoltároskönyv százötven versének műfordítás-költészetét Bán Imre szerint mindmáig élte a szövegvers jelleg, az egyéni és a közösségi élmény ihletett kifejezése, továbbá a magyaros színezet; nem is beszélve a református gyülekezeti használatról. A kötött szövegeket fordító Szenczi Molnár azonban nem imitáló költő – olvassuk Bán Imrénél –, nem követ „korszerű reneszánsz vagy manierista ízlést”, nem akar „egyéni lírát sem alkotni”, jóllehet „gyakorta mégis azt írt”. Ebből a teológia-poétikai gúzsból Molnár főként akkor hág ki, amikor a nagy francia reneszánsz lírikus, Clément Marot parafrázisait használja. Az imitáció és az „egyéni líra” élményi genezise nemegyszer dokumentálható – tesszük hozzá a Bán-tézisekhez. A református temetéseken mindig elénekelt, „egységes hangulatú, mély líraiságú” XC. zsoltár egyik „ragyogó költői részlete” ez:

Tebenned bízunk eleitől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még semmi hegyek nem voltak,
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva;
Te voltál és te vagy, erős Isten,
És te megmaradsz minden időben.

Az embereket te meg hagyod halni,
És ezt mondod az emberi nemzetnek:
Legyetek porrá, kik porból löttetek,
Mert ezer esztendő előtted anni,
Mint az tegnapnak ő elmúlása
És egy éjnek rövid vigyázása.

Károlyi bibliafordításának vonatkozó helye az aláhúzott „egy éjnek rövid vigyázása”-hoz mérve szintelen közlés: „az éjtszakának negyed része”. Ha mégiscsak számolunk az olykori imitáció lehetőségével (a balassias színezettel például), itt önimitációról van szó. A *vigyázás* Molnár szótárpéldáiból kiteszően ’megfeszített figyelmű éjjeli munkálkodás’. Se szeri, se száma szebbnél szebb előfordulásainak: „Éjjel szerzett kis dolgocska, *vigyázásocska*”; „Gyertyavilágnál *vigyázván* mívelem” stb. A XC. zsoltárba tehát a kedvvel, átéléssel használt szótárbeli kifejezés került. Amit ott variál, díszít, kedveskedően kicsinyít (*vigyázásocska!*), az kap a zsoltárban imitációs formát: „egy éjnek rövid vigyázása”. Aki éjjel vagy éjjel is dolgozik beláthatatlan tervei, határidői szorongatásában, jól tudja, hogy egy éj bizony csak „rövid vigyázás”. S ki ismerte ezt az idővel küszködést jobban, mint Szenczi Molnár Albert, akinek létformája volt az „éjjeli gyertyavilágnál való munkálkodás”, a „valamit gyertyavilágnál mívelek, tanulok” imperatívusza. Amikor 1974-ben Bethlen Gábor- és Szenczi Molnár-illusztrációkat rendeltem Berki Violától a Kortárs Szenczi Molnár-emlékszámahoz, a festőnő ráhibázott egy ilyen „éjjeli vigyázás”-jelenetre: Molnár díszruhában, gyertyafénynél dolgozik, írószobája ólomkari-kás ablakain túl Altdorf sötét kőházai; a kép másik két síkjában fent: gomolygó háborús jelenet, lent: kálvinista eleink nehéz kezében zsoltároskönyv; énekelnek: „Pörölj, Uram, pörlőimmal, / Harcolj én ellenségimmal...”

Szenczi Molnár egy másik zsoltárral való megrendítő találkozását *Naplójának* legérdekesebb helyén mondja el. 1599 nyarán Keckermann kollégája egy üvegesmester szép lányára hívja fel a figyelmét, s ő menten beleszeret. A szerelem első látásra három nap elteltével már kész házassági szándék: „Június 14. csütörtök. Kora reggel egy cédulát írtam Keckermannnak és Alexander Becker lelkésznek, amelyben megkértem őket, hogy beszéljenek az üvegesmester feleségével a lányáról, akit el akarok venni feleségül.” Előrebocsátom: Keckermann, a héber nyelv professzora és Becker lelkész nem bizonyult jó házasságszerzőnek (az üvegesmesterék nemet mondtak), s amíg lánykérőben jártak, Molnárt baljós sejtelmek kezdték kínozni. Vigaszért a latin zsoltároskönyvhöz nyúlt, amely történetesen a XXIX. zsoltárnál nyílt ki. Amikor harmadik szakaszához ért – „Vox Maiestatis intonuit”: a Felséges Isten szava megdördült –, csakugyan valóságos égzengés támadt, s ő ezt végképp rossz jelnek vélte. Elájult, lázálomba esett. Még június 17-én is hatan virrasztottak Molnár ágya mellett, s közülük az egyik – lázas képzelődése szerint – az ördögök fejedelme volt. „Az ezt követő napokban megkötözve őriztek” – tudósít a *Napló* –, öt nap múlva, 22-én pedig átvitték „a fejedelmi ispotályba, ahol bezárva és lebéklyózva majdnem hét napig feküdt, eközben eszméletét és emlékezőképességét teljesen elvesztette”. A megkötözött és lebéklyózott Molnárnak ezt az „örülési jelenetét” csak így lehetett komment-

tálni 1897-ben: „Volt olyan hét, amikor egy nap sem volt eszméleténél” (Dézsi Lajos). Ezt a „szerelmi bánatból eredő őriöngést” – nyolcvan évvel később – tudtommal csak Szörényi László említette: Molnárt „az egyhetes bilincskúra” gyógyította ki súlyos bajából „a hercegi kórházban”.

Amikor Molnár nyolc évvel később bevégzi a XXIX. zsoltár fordítását, ezt a tragikus élményt is transzponálja szövegébe. A zsoltár mennydörgésben vajúdó szarvasa idétlen borjat szült, a megszégyenülés kínjait a fordító is égzengés jelére szenvedte el. Megküzdve minden sor magyar változatáért, Molnár Albertnek most ízről ízre újból át kellett élnie életének megrendítő pillanatát, és éppen azt a harmadik versszakot, abból is azt a két sort fordította költői tökélyel, amelyekre 1599. július 14-én tévedt rá a szeme: „Az Úr szava úgy megzendül, / Hogy az szarvas idétlent szül.”

Az Úr szava megzendől,
Az vizeken megdördől,
Mennydörgő dicsősége
Elhat az nagy tengerre.

Az Úrnak illy erős szava
Nagy hatalmát megmutatja,
Az Úrnak dördölő szaván
Nagy volta meglátszik nyilván.

Az Úristenek szava
Az cédrusokat rontja,
Töri az cédrusfákat,
Libanuson állókat.

Az Libanus és Szirion,
Ugrándoznak borjú módon,
És mint az Egyszarvú vemhe**
Tombol az sűrő erdőbe.

Az Úrnak szava széjjel
Sebes tüzlángot lövell,
Az pusztát megrettentí,
Az Cadést megrendéti.

*Az Úr szava úgy megzendül,
Hogy az szarvas idétlent szül,
Nagy harsagásától annak
Az erdők fölszakadoznak.*

** Lásd Molnár szótárait: *Himnulus* – „őznek, szarvasnak fia, vemhe, kölyke, vadkölyök; vemhecske”.
Az *Egyszarvú* az unicornis – „egy lószabású állat, kinek az orrán vagyon egyenesen egy szarva”.

Idézhetjük egy Szenczi Molnár-zsoltárokon felnőtt klasszikusunkat is, aki az idétlent szülő szarvas hasonlatát hasonlóképpen megrendítő helyzetre alkalmazza. 1849 „vérfagyaló” őszén írta Arany János *A lantos* című versét. Első megszólalása volt Világos után. Kéziratára rájegyezte: „Nem szoroson Petőfire vonatkozik, csak eszményileg festi a magyar költő sorát.” Természetesen Petőfire utal, s mindazok megrendülését mondja ki, akik a koraszülött 1848 zászlóvivői, majd hazátlan bujdosók:

Függ lantja fűzfa gallyán: repedt öblén a szél
Vadul végig nyargalván, örülteket beszél,
Mitől a rémült farkas megfut s vonít az eb,
Mitől *vembét a szarvas idétlent hozza meg.*

S ő bujdosik hazátlan, a dalnak férfia,
Nincs hely a nagy világban fejét lehajtania. –
Takard, takard el őszi beteg szél nyomait:
Ne leljék üldözői... leroskadt hamvait!

Ami a *Psalterium Ungaricum*ból közkinccsé lett („Az Úr énnékem őriző pásztorom”; „Pörölj, Uram, pörlöimmel”; „Mint a szép híves patakra”; „Tebenned bízunk”...), a századok óta megszakítatlan gyülekezeti énekülésnek köszönheti a diadalmas utóéletet. 1607 óta minden nemzedék megkapta a magyar református zsoltároskönyvből a neki szánt új kiadást. A Zoványi-lexikon szerint már 1940-re száznál több kiadása volt. És azóta hatvankét év telt el.

Szinte a Balassiénál ismertebb költészetté vált; talán a legnagyobb régi magyar verssiker. Persze más-más olvasó- és fogyasztóközönségről van szó. Balassi műköltészete a képzetesebb olvasót szólítja meg, a *Psalterium* afféle istenes „népköltészetté” lesz, elszakad fordítójától, külön életét kezdi élni az istentiszteleti, temetési közösségek körében. Bán Imre figyelmeztetése: „Ne feledjük, hogy a középkori katolikus liturgia, igen ügyesen, csak válogatott zsoltárrészleteket iktatott a nyilvánosságnak szánt latin szertartásokba”, Szenczi Molnár művével azonban „egészében kezébe kapta a nép a zsoltáros könyvet”. De nem ismerte az egészet, csak azt belőle, amit népszerűsített a használat. Ezek elterjedését többféle körülmény segítette és hátráltatta. Segítették a bibliakiadásokkal egybekötött edíciók. Hátráltatták a francia dallamok. „Minthogy a muzsika, tudja kegyelmed, az magyaroknál nem felettébb vagyon úzusban, a nótákat nehezen találták fel” – panasolta Molnárnak szülőföldjéről 1608-ban Asztalos András nagyszombati polgár.

A század közepén és második felében azonban már ismertté lesz a *Psalterium Ungaricum*. A gályarab-prédikátorok „csaknem kizárólag a genfi zsoltárok éneklésével erősítették magukat próbatételeik idején” – állítja a zenetudós Papp Géza. Két gályára láncolt rab, Otrokocsi Flóris Ferenc és lelkésztársa, Kocsi Csergő Bálint tanúsítja, hogy az „Erős várunk az Isten”-t és tucatnyi többivel együtt a XXIII. zsoltárt énekelték:

Az Úr énnékem őriző pásztorom,
Azért semmiben meg nem fogyatkozom,
Gyönyörű szép mezőn engemet éltet,
És szép folyóvízre legeltet.

Ennek a zsoltárnak a lírai erejére vall, hogy a „Mint a szép híves patakra...” kezdetű másikkal együtt (XLII.) belekerült katolikus énekeskönyvekbe is.

Balassi költészetét is énekelve adták elő, dallamait azonban az olvasók ma már nem ismerik, énekei szövegverssé, iskolában koptatott költészetté váltak. Molnár zsoltárait a dallam éppenhogy segítette élni. Mert dallammal együtt könnyebben megjegyezhető a szöveg, és más szöveg is nehézség nélkül alkalmazható az ismert dallamra. Ennek a dallam elsőbbségével járó mnemonikus (emlékezettani) jelenségnek 1997. november 14-én, a Szabolcs megyei Gáva falu református templomában voltam tanúja. Az istentiszteleten a falu szülőttére, Bessenyei Annára emlékeztünk. A költőnő 1815-ben megjelent, „Elkészült a sátor kívül...” kezdetű istenes énekéből mindenkit várt egy fénymásolt szövegpéldány az ülőhelyén. Amikor el kellett énekelnünk, Sipos Brigitta lelkésznő csak annyit mondott: „Énekeljétek, testvéreim, a XLII. zsoltár dallamára.” És a mellettem ülő idős gávai férfi már bele is vágott, szinte egyszerre a harmónium dallamintonációjával:

Elkészült a sátor kívül,
Áldozzunk mindenfelől,
Öltözzünk ma igazságba,
Mennyei vígasságba,
Rakjunk az Úrnak oltárt,
Zörgessük ama nagy várt,
Hol a Mindenható vagyon,
Esedezzünk néki nagyon.

Hogyne tudta volna padszomszédom két-három hang zendülése után mindjárt, mit kell énekelnie, hiszen a legnépszerűbbek közül való XLII. zsoltár így szól:

Mint a szép híves patakra
A szarvas kívánkozik,
Lelkem úgy óhajt Uramra,
És hozzá fohászkodik.
Tehozzád, én Istenem,
Szomjúhozik én lelkem,
Vajon színed eleiben
Mikor jutok, élő Isten?

A gályapadon 1675-ben, a költőnő írópultján 1815-ben, a templomban 1997-ben egyaránt élt és él a zsoltár, mert a dallam élteti szövegét, mert egyazon ritmikájú más-más szöveg előhívja a dallamát. Különösen, ha olyan zsoltárról van szó, amelyet a műköltészet is befogadott, mint parafrazeálható archetípust, Apafiné Bethlen Katától Kisfaludy Sándorig. Ilyen értelemben is a legnagyobb régi magyar költői könyvsiker Szenczi Molnár Albert zsoltárkönyve.

Vajon tudta-e gávai padszomszédom, hogy a *Mint szép híves patakra...* Szenczi Molnár Albert átültetése? Nem vagyok ebben biztos. A *Psalterium Ungaricum* szövegeinek és dallamainak sok ismerője szerzőjét vesztett istenes népköltészetként birtokolhatja a költő Szenczi Molnárt.

Molnár már szótárában prózaíró. Miniatűr szócikkekben el tud mondani egy történetkét, karakterizálni tud személyt és látványt, szemléletesen tud megvilágítani fogalmat. Ragadjuk ki csak néhány címszavát:

„*Altdorfium*: Városka az noribergai urak tartományában, melyben ez noribergai tiszteletes tanács gazdag akadémiát fondált 1573. esztendőben; hol ott [ahol] ez dictionariomot írta *Albertus Molnár* 1603. esztendőben.

Argentina et Argentoratum [Strassburg]: Németországnak az Rhenus vize mellett Alsatia tartományban való szép és erős városa. Itt oly magas tornyó ékes templom vagyon, kinek Európában nincsen mássa; vagyon ismét itten egy híres akadémia, kiben eleitől fogva sok bölcs emberek tanítottak, hol ott én is, ki ezt magyarol írom, negyedfél esztendeig laktam ifjabb koromban.

Aeschylus: Athenasbeli versszerző, tragoediaszerző poéta, kit egy sas tekenősbékával ütött agyon, az kopasz fejét kőnek alítván, melyhez ütvén az tekenősbékát szokta föltörni.

Mausoleum: Egy drágalátos koporsós épület, kit Artemisia építtetött az ura, Mausolus király halála után, innen minden szép épület mausoleumnak mondatik.

Comoedia: Komédia; oly játék, melyben bizonyos személyeknek, ez világon mindenféle rendnek erkölcsököt, szokásokat, mint egy tükörben, előmutatják.

Pyramis: Négyszegő, hegyessen tűzformára fölépített alkotmány.” (Nem „tűzformára”? – kérdezi valaki. Nem; egészen költői látásmód ez: a tűzláng valóban csúcsosan emelkedik az ég felé. A római obeliszkeket meg úgy látja Molnár: „nyársformájúak”.)

Mai fogalmainkhoz közelíthető szépprózája Molnárnak nincsen, de mind *Naplójában*, mind hitbuzgalmi-teológiai műveiben, különösen azok ajánlásaiban és előszavaiban páratlan értékű művelődéstörténeti, életrajzi adalékokra, tájékozottságának, kapcsolatainak megannyi jelére találunk. Szótárának még életében megjelent három kiadása (1611-ben meg bővülve Baranyai Decsi János közmondásgyűjteményével), továbbá latinul írt magyar nyelvtanának előszavai terjedelmes szaktanulmányok, de ezekben is mindig megtalálja az élményi hozzátétel lehetőségeit.

Szenczi Molnár Albert katolikus nemzedéktársa, az ellenreformáció magyar vezéralakja, Pázmány Péter már pályája elején kiadta hatalmas *Kalauzát* (1613, 1623, 1637). A Molnár-*Dictionarium* kiadásai, amelyek felekezeti hovatartozástól függetlenül kézikönyvei lehettek minden művelődni akarónak, szinte a *Kalauz* sikerével vetekednek. Molnár mintha a *Kalauz* kihívására felelne a maga legnagyobb szabású másik vállalkozásával – még egy címmel tekintve is –, amikor mindjárt az *Isteni igazságra vezérlő kalauz* második kiadása után sikerül megjelentetnie a kálvinizmus hitelveinek alapművét, Kálvin teológiáját (*Institutio Christianae religionis – Az keresztényi religióra és iaz hitre való tanítás, melyet deákul írt Calvinus János [...], mostan pedig a magyar nemzetnek isteni igazságban való épületire magyar nyelvre fordított Molnár Albert, 1624*). A monstruózus könyvnek már csak a korrektúrája rendkívül vesződséges volt, nem is beszélve a kiadási segedelmek összegyűjtéséről, még ha Bethlen Gábor és Rákóczi György voltak is a több mint 1500 lapnyi vállalkozás patrónusai. Károlyi Gáspár és Szenczi Molnár jól megkapták a magukét Pázmány *Kalauzában* a vizsolyi Bibliáért. Molnár Kálvin *Institutio*ójának magyar fordításával hogyan is vághatna vissza, de valamivel biztosan sikerült felbosszantania vagy elkápráztatnia Pázmányt: ez pedig az *Institutio*-fordítás bámulatos leleménnyel és merészséggel elgondolt s nyomdailag remekül kivitelezett címlapja. A manierizmus fővárosában, Prágában megjelent cseh *Institutio* dísztelen, kopár, betűtenger-címlapján csak tipográfiailag

unalmas sorokat látni. Molnár nyolc képpel keretezi a szöveges címet, a képek fölött-alatt tíz felirat (vers, jelszó, idézet) helyezkedik el. A metszetek a magyar címert, a pegazusos nyomdászjelet, a mennyországba és a pokolba vezető utat, a Religio (a Vallás) és a Fides (a Hűség) mezítelen mellű hölgy-emblémáit, és a harmadik, alsó képsor rizalitjai alatt magukat a szerzőket ábrázolják: Kálvint és Szenczi Molnárt! Mintha egy Pázmány-könyv címlapján VIII. Orbán pápa vagy még inkább egy szent egyházatya és az esztergomi érsek tekintetének egymásra. (De hát a *Kalauz* első két kiadása kivételével oly szerények, sivarak a Pázmány-könyvcímlapok, pedig milyen érzékletes leírása van Pázmánynak egyik prédikációjában a szobrászat technikájáról. Halálra évében erre már nem viselt gondot környezete: mind a 3. *Kalauz*-kiadás, mind a *Prédikációk* címlapja csak betűhalmaz.)

A magyar *Institutio* „képregény”-címlapja a nagy Kálvin Jánosnak szigorú profilját fordítja a fordító felé, Szenczi Molnárról, a fordítóról pedig „elmond” egy történetet. A szerző most még kitárulkozóbb, mint amikor a XXIX. zsoltár szövegébe oldotta a megszégyenülés emlékét. Az 1604-ben készült ifjonti arcképmetszethez képest most húszévnnyi öregedés nyomai mutatkoznak a derűs, szakállas arcon; bal kezében szent könyv, a kép háttérét pedig a történet tölti be: annak ábrázoltatása, ahogy a bajor zsoldosok által feldúlt Heidelbergben 1622 szeptemberében Molnárt megkínozták. Megkötözték, csigára vonták, lemeztelenített hasát gyertyával perzselték. Aztán kirabolták. „Távol álljon tőlem, hogy büszke legyek erre a megkínzásra, legfeljebb a krisztusi kereszthalálra lehetnék az” – menti magát Molnár egy latin bibliai idézettel a kép fölött, ahová odailleszti azért saját disztichonját is az *Institutio* dicséretéről:

Az szent könyvek után, kiket az nagy apastalok írtak,
Ennél jobb könyvet még soha senki sem írt.

És senki sem csinált „képromboló” protestáns létére ilyen felszabadultan díszes-dús manierista könyvcímlapot. Amikor az *Institutio*-fordítás Sztregován Rimay János elé került (alighanem még 1624-ben, Molnár baráti ajándékkaként), Rimay azonnal nagy képleíró versben ünnepelte a kedvére való látványt (*Az keresztyén Religio ábrázolatja, képének természeti tulajdonságiból való igaz magyarázatja*).

Ha Pázmány is látta az *Institutio*-címlapot (és miért ne nézte volna meg: „neki” szólt elsősorban), sikerülhetett az elámító „felbosszantás”. Annál is inkább, mert Pázmánynak fel kellett ismernie, hogy a protestáns *Institutiót* a pozsonyi érseki nyomda betűvel nyomták. Ennek „felszerelése-

se előbb Nagyszombatba került, majd onnan Bethlen Gábor Kassára vitte, és a katolikusok nyomda nélkül maradtak. A jezsuiták ezért Pázmány [...] segítségével új nyomdát állítottak fel Pozsonyban”. (Lásd erről az új régi magyar nyomtatványkatalógust: II, 1983.) A *Kalauz* második kiadása és az *Institutio* ekképp nemcsak vallási és ikonográfiai egymásnak felelés, hanem a betűk harca is Pázmány és Molnár között.

A képrombolás ideológusa a Molnárt is pártfogoló heidelbergi választófejedelem, Pfalzi Frigyes udvari papja, Abraham Scultetus volt. Molnár köteles tisztelettel magyarra fordította postilláit és a reformáció százéves jubileumán elmondott heidelbergi szentbeszédét (*Secularis concio evangelica, azaz jubileus esztendei prédikáció*, 1618). És még „a bálványképek-ről” szóló Scultetus-prédikációt is közreadta, amikor összeállított egy gyűjteményt a bekecsi református templom felszentelése alkalmából (*Consecratio templi novi*, 1625). Amennyire lehetett, a *Consecratio*t Molnár mégis „bedíszletezte” a falak és a székek, a „szépen varrott abroszok”, az „aranyos pohárok, tányérok, kannák”, a „finom arannyal és ezüsttel kivarrott keszkenők”, a bibliai idézetekbe foglalt könyörgések és címerek felirataival. A *Consecratio* ilyen értelemben akár „művészettörténeti” dokumentumnak is tekinthető. Ha nem az összeállítására predesztinált Molnár kap rá szerkesztői megbízatást, ennél a kevésnél is szegényebbek lennének.

Az ikonómán Molnár Albertnek három arcképe is fennmaradt (színes halotti olajképe a harmadik, az *Institutio*-címlap ábrázolása után, 1634-ben készülhetett); és utolsó könyve, a *Discursus de summo bono*-fordítás különösen érdekes jelével szolgál képzőművészeti érzékenységének. Aki szótáraiban oly gazdag szókincsét gyűjtötte össze a festésnek, építésnek, szobrászatnak, a *Discursusszal* mondja mániáját tovább az „épületi öröm”-ről, a „pingált képek”-ről.

Herkules tizenkét munkáiról – állítja a *Discursus* – „sok írások, picturák és írott képek vadnak”. Ezekből a könyv egyet sem nevez meg, de a *Duodecim labores* mitológiai története előtt mégis értesülünk az úgynevezett *Amaltheae cornu*, a bőségszaru eredetéről: „Hercules az colidoniusoknak kedvéért az Acheolus víznek folyását másfelé vötte, és azzal az ő szántóföldeiket és réteket igen megjobbította és gyümölcsösbökké és zsírosabbakká tette. Innen származott az fabula, hogy Hercules az Acheolussal – az mely ökör formára változott volt – megvívna, és az első összvemenésben is mindjárt egyik szarvát leszegte vóna, az melyet az aetholusoknak ajándékozott, melynek *Amaltheae cornu* volt neve: *melyben mindenféle gyümölcsök, almák, körtvélyek, szőlők vadnak,*

az melyek pingált képe gyakorta láttatik, kiváltképpen mikor az pictorok, képírók az őszi időt akarják előnkben írni.”

Amit kiemeltem, arról azt írja Vásárhelyi Judit, a *Discursus* kiadója: „Amaltheia a csecsemő Zeust tápláló egyik kecskenimfa, akinek legfőbb attribútuma a közmondásossá vált 'Amaltheias keras' – 'cornu copiae', a bőségszaru, mely a manierizmus idején kedvelt festői tárgy lett.” Ilyen képeket, őszi évszak-ábrázolásokat Molnár sokfélét ismerhetett, de hogy milyen ikonográfiai rokonságuk van azoknak a bőségszaruknak, amelyek szótárkiadásai és az *Institutio*-fordítás nyomdászjeleiként szerepelnek, még tisztázandó. Ismerünk olyan manierista „pingált képeket” is, amelyek „az őszi időt” igényesebben, bonyolultabban „akarják előnkbe adni”, mintsem egy közönséges bőségszaruval. Pontosabb felelettel Arcimboldo iskolájának valaminő produkciójára – vagy éppen Arcimboldóra – kellene rámutatnunk.

Amikor Molnár a *Discursust* fordítja, egy másik könyvet is keze ügyében tart. Odavet margójára glosszákat és két alkalmi rajzot: egy törékeny madárkát és egy templomkupola-ábrázolást. Az öregkori templomrajz lírai reflexió, visszagondolás az ifjúkori itáliai peregrinációkra: a Pantheon körvonalain átderengő csúcsosabb Szent Péter-bazilika kupolája most végképp ráborul az itáliai, a római emlékekre.

Házsongárdig már csak három év van hátra. És 1634. január 17-én Szenczi Molnár Albert már a ravatalon. Hadd higgyük, hogy virtuális végakarata szerint festik róla az említett halotti képet.

*

Molnár Albert „elment meghalni” a legszebb magyar temető, a kolozsvári Házsongárd oldalába. Sírkövét azóta elmorzsolta az idő. Kós Károly egy kopjafát üttetett helyébe. Ennek tövéből válaszolt a magyar reformátusság romlását, fogyását panaszló Jékely-versre Kányádi Sándor:

orgonaszó orgonaillat
ónkarikás ablaktányérok
lépesméz-ízű zsoltár
életem pünkösdi-évszaka
lelkem pünkösdi itala
máig zsongító óborom
nyelvem petőfisándora
albertus molnár

ledőlt a cinterem fala
kövei földbe vástak
védtelenül áll a dombon
maholnap egyesegyedül
istené lesz a templom
csupán egy ajkon szól már
paptalan marosszentimrén
haldoklik szenczi molnár

hoztam egy csokor orgonát
ülök őbenne bízón
ülök hol várja jézusát
a házsongárdi síron

(Egy csokor orgona mellé, Jékely Zoltánnak)

Múltkóstoló

Szigethy Gábor

ISTENDARABKÁK

Kényelmes karosszékekben üldögélek Babits Mihály öreg fák közé rejtett előhegyi házának teraszán. Esztergom, 2002. május 9. Az asztalon vörösbor, egri palackozású bikavér; megtörik benne a Bazilika mögött lebukni készülő nap rozsdabarna fénye.

Emberek jönnek-mennek körülöttem, lámpákat szerelnek, a fal mellett kábeleket húznak végig, valaki kalapál, a ház gondnoka csendesen szemlélődik: érdeklődve aggódik.

Televíziós forgatás.

Egy korty bor: van még időnk.

Bent a házban álldogáltam Babits Mihály íróasztala előtt. Az öreg, ormótlan írógép: ezen készült az *Amor Sanctus* latin himnuszainak magyar fordítása. Kezemben az 1933-ban megjelent kétnyelvű kötet pergamenkötésű,

aranyozott szegélyű példánya. Tizennyolc éves koromban kaptam életéből-életemből hamar eltűnt anyámtól. Este ima, reggel fohász: *Ave, maris stella / Dei mater alma: Tengernek csillaga, / Isten édesanyja...*

Megszámlálhatatlanul sok este a hátam mögött: fölnyúlok a könyvespolcra, leemelem a könyvet, belelapozok, elolvasok néhány sort. Régen halott anyámmal beszélgetek. *Esdve és ölelve térded, / hamuvá tört szívvel kérlek: / őrizz, hogy jó véget érjek!*

Állok a költő íróasztala előtt. Monoton kopogás: a 12. századdal ölelkezik a 20. század. *Az élet tengere ringat: / ne engedd törni hajónkat!* Szentviktori Ádám 12. századi *Mária-éneke*. A francia szerzetest – Adam de Saint-Victor – zengő magyar névvel kereszteli Babits Mihály istenfélő, versfaragó hazánkfiává. S a középkori latin verssort (*nos in hujus vitae mari*) megajándékozta egy 20. századi igével: *ringat*. Ki tudja, hol, ki tudja, merre járunk, életünk tengerén hogyan s miért sodródunk az ismeretlen felé, de a tenger végtelensége *ringat*: átölel, elaltat, vigyáz ránk.

Az asztalon nyitva felejtett Petőfi-kötet, 1845-ben fogalmazott verssor: *Alvó tenger a múlt*. És mellette Arany János riadt-kétségbeesett jajszava Rodostóban, 1848-ban: *Vagy jöjjön a tenger*.

Tenger-múlt, tenger-jövő: álmodozom.

Csattanás, eldőlt egy lámpa, dühösen ordít valaki.

Visszaülök a kerti asztal mellé, mikrofont aggatnak rám, a széket igazgatják, megtörlik a homlokom: csillog a kamerában. Nemsokára felvétel. Rendezgetem a papírjaimat. Nézegetem a hajdan itt járt íróvendégek aláírásait a falon. Milyen alacsony a dolgozószoba mennyezete – fut át rajtam a gondolat –, de ha délután dolgozott asztalánál a költő, akkor hátába sütött a nap, napfényben ragyogott az írógéphe csavart papírlap.

És ha reggel ült íróasztalához? *Esztergom, Előhegy, 1932 nyarán (Reggeli hat óra) Most apad az álmok vize.*

Nem, biztosan dolgozott délután is. (*Négy óra felé*) *Nyílt írógépmen leülpszik a por*. Háta mögött az ablak, a fénysugárban indáznak a porszemek: manók tánca, csillagok hullása, tengerek hullámozása, ha Babits Mihály figyel, amint a porszemek eltűnnek az írógép sötét árkaiban.

Mindjárt kezdünk! – kiált felém barátságosan a rendező. Napsütés és lámpafény: már forognak a kamerák.

Költészet és szakralitás: a nézők okulására 20. századi értelmiségiek beszélgetnek Babits Mihály előhegyi házának teraszán.

Elöttem az asztalon könyvek: a *Szentírás* régi és új kiadásai, Szenci Molnár Albert zsoltárfordítása, Balassi Bálint versei, Shakespeare tragédiák, édesapám kopott-régi József Attila kötete...

A XLII. zsoltár, Károli Gáspár 16. századi protestáns szövege. *Mint a szarvas kívánkozik a folyóvizekre, úgy kívánkozik az én lelkem hozzád, óh Isten!* Ima és fohász: *szarvas-lelkem vágyódik az Isten-végtelenhez.* Szepesy Ignác 19. századi katolikus fordításában érdemben nem változik a szöveg tartalma: *Valamint kívánkozik a szarvas a vízforrásokhoz: úgy óhajt lelkem, te hozzád Isten!*

A *szarvas* kívánkozik az éltető vízhez, ember az *Istenhez* a 16. században éppúgy, mint a 19.-ben.

A szöveg értelmezésében parányi elmozdulások a 20. században; árnyalatnyi különbségek, de másképpen imádkoznak a katolikusok, másképpen a protestánsok.

Teológusok dolga a tudós szövegmagyarázat. Verset olvasok, két és félezer éves fohászt: *Istenem* – a 20. századi protestáns hívő Istent magához közelállónak, a sajátjának érzi. A katolikus urának is tekinti: *Abogy a szarvasüsző a forrás vizére kívánkozik, úgy vágyakozik a lelkem utánad, Uram!*

Vajon a fordító csak a korábbinál pontosabb fordításra törekedett, vagy vallásfilozófiai jelentősége van, netán csak nyelvi finomkodás, hogy a *szarvas* itt *szarvasüsző* lett? (Üsző: „fiatal, még nem borjazott tehén”; ünő: „fiatal nőstényszarvas” – lehet, hogy a fordító nem ismerte a két szó közötti különbséget?)

Vegyük fel még egyszer, onnan, hogy vajon a fordító... – állítja le a kamerákat a rendező. Az operatőr igazít valamit a székemen, az asszisztens bort tölt a poharakba. Ez a szarvasüsző, ez jó, ezt mondd el még egyszer! – biztat a műsorvezető. Nézi az óráját, ha eltűnik a Bazilika mögött a nap, nem tudjuk ma befejezni a forgatást.

Szóval a *szarvasüsző!*

Csavarok egyet a csupán látszatra időrendbe abroncsolható történeten. A protestáns Szenci Molnár Albert már a 17. század elején így fohászkozik: *Uram* – és zsoltárfordításában a szarvas *szép, híves patakra* kívánkozik. Négy-száz évvel ezelőtt egy ember vágyai kalandoznak a tündöklően fényes égben. S alig néhány évvel korábban – felbátorodva az angol George Buchanan példáján, aki a 16. század közepén szabadon értelmezve a *Szentírás* szövegét angol nyelven világi versekké oldotta Dávid király zsoltárait – a protestánsból katolikussá lett Balassi Bálint így fordítja le a XLII. zsoltár kezdő sorait: *Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett, / Hegyeken-völgyeken széllel mind kergetett, / Rí, leh, s alig vehet szegény lélegzetet, / Keres kútfejeket, / Úgy keres, Úr Isten, lelkem most tégedet...*

Úr Isten – a Mindenható nevét szárnyaló szavak pompájával nem öleli körül Balassi Bálint. A hozzá fohászkozó embert szomjas szarvashoz hasonlítja, kit vadász rettentett, és aki sír, liheg, menekül, szabaduló ösvényt keres...

Amikor a XLII. zsoltár szövegét magyarra fordította Szenci Molnár Albert, áhítattal *Isten (szép, híves patak)* felé tekintett.

Amikor a XLII. zsoltár szövegét magyarra fordította Balassi Bálint, riadtan a tévelygő, utat vesztett *ember (szarvas, kit vadász rettentett)* botladozásait figyelte.

Tudós szobája csendjében búcsúzott Kolozsvárott az élettől Szenci Molnár Albert.

Esztergom ostrománál harc közben kapott halálos sebet Balassi Bálint.

Ima és fohász: *aki foháskodik, amikor imádkozik...*

Pázmány Péter *Éneke Magyarország Védasszonyáról (Canticum de Magna Hungariae Regina)* a 17. század hajnalán áhítatos himnusz, elragadtatott dicsérőének, latin szavakból szőtt virágszőnyeg és hódolat.

*Menny királynője, búk enyhítője, egek erős őre,
tavaszi színek virágos vesszője!*

Felkelő hajnal, lámpa mely nem csal, nap dús sugarakkal:

Tobzódik a barokk pompájú jelzőkben, szókapcsolatokban Pázmány Péter és a verset magyar nyelvre átültető Babits Mihály. *Aurora surgens* – felkelő hajnal; *lucerna lucens* – lámpa mely nem csal; *sol radiis fulgens* – nap dús sugarakkal.

A következő sor: *illuminatrix, tenebras excludens* – sötétséget elűző, fényhozó asszony. De Babits Mihály most egy pillanatra elfelejti a latin szöveg nyelvi logikáját, az eredeti szavakat, az áradó barokk jelzős szerkezeteket: *tőled az éj fut, s kigyullad a nappal*. Ez a verssor Babits Mihály fordításában (1932) nem is hasonlít az eredetire. Pázmány Péter fénylő lélekkel rajong, Babits Mihály szorongó szívvel reménykedik. Pázmány Péter alakot fest, Babits Mihály történetet mesél. Latinul: jelen idő, magyarul: jövő.

A 17. században az emberek hisznek. A 20. században hinni akarnak.

(„The night is long that never finds the day” – Shakespeare: Macbeth IV. 3.; a harcra készülő ifjú Malcolm biztatja így magát és társait, mert tudja: „Az éj hosszú, amely soha nem találja meg a nappalt.” – azaz: a zsarnokság zsarnokság marad, a zsarnok számára nincs feltámadás. Faluhelyen mifelénk ezt úgy mondták: *Kutyából nem lesz szalonna!* Szabó Lőrinc hűtlenül hű fordításában (1939) így hangzik e sor magyarul: *Megfut az éjszaka a nap előtt!*

Shakespeare – és hőse – a 17. század első évtizedében tudja: a zsarnokság jóra soha nem változik, a zsarnok álruhában is zsarnok marad.

Szabó Lőrinc a 20. század harmincas éveiben – világégés után, világégés előtt – hinni akar abban, hogy a fény erői legyőzik a sötétséget, a bűn fölött diadalmaskodik az erény.)

Alkonyodik. A világosítók rakosgatják a lámpákat, az operatőr matat a kamerán, új helyükre kerülnek a kellékek, könyvek, poharak a kerti asztalon. Pihenünk, erőt gyűjtünk, hallgatunk; kis kosárból pogácsával kínálja egy mosolygós lányka a csüggedőket.

Az üvegezett verandára menekülök. A sarokban öreg tonettszék. Talán Babits Mihály is üldögélt rajta. Bámulom a Bazilika tornyát. Csend van. Hetven évvel ezelőtt korareggel itt állt a veranda ablaka előtt a költő, mint verssor, bolyongott benne az ébredés fájdalma – *Most apad az álmok vize* –, és reggeli kávéját kortyolgatva elolvasta Damiani Szent Péter *Himnuszának* előző este született fordítását.

Ki van itt?

Ajtóm zárát ki veri?

Éjem álmát megtöri.

A diófa lombjai között szorgalmasan kopogott egy harkály.

A diófa lombjai között szorgalmasan kopog egy harkály.

Állok az üvegezett verandán, bámulom a Bazilika tornyát.

Ki van itt?

Gondolataimat rendezgetem: a 17. században az emberek hisznek, a 20. században hinni akarnak. *Illuminatrix, tenebras excludens: tőled az éj fut, s kigyulad a nappal.*

Vajon este vagy reggel írta le ezt a verssort Babits Mihály?

17. századi latin szöveget fordított vagy 20. századi verset írt?

Ismerte József Attila 1924 decemberében papírra vetett néma sikoltását?

Egyszer csak előbúvik

Nappali rejtekéből,

Belőlünk,

Az az oly-igen éhes,

Lompos, lucskos kutya,

És Istenhulladékot,

Istendarabkákat

Keresgél.

Esztergom. Előhegy. 2002. május 9. Babits Mihály házában verandáján üldögélek. Elöttem az asztalon könyvek: a *Szentírás* régi és új kiadásai, Szenci Molnár Albert zsoltárfordítása, Balassi Bálint versei, Shakespeare tragédiái, édesapám kopott-régi József Attila kötete...

Valamit keresgélek...

VAGYOK ÖTSZÁZ BÁRD

1.

A győzelemnek is van – lesz határa.
Unalmas esték (döfköd a harag);
mulató nép, okád s a fa alatt
vazel, attól lesz termékeny az ága.

Pőrére vetkőzik kontár világban
az elme is. Reklámozott esély-
egyenlőség! (Soha nagyobb veszély.)
Van visszaút?!... Csakis a *zsákutcában*.

Kapitalistát játszó útonállók,
„Nyugat!” – gügyögitek, csorog a nyál,
mint ha bölcső fölé hajol a száj.
Vedlett falak – kitűnő jelmezbál volt

egy évtizede. Mi ez, ha nem átok?!
Várnak új, festett szavazóplakátok.

2.

Zománcozott erdélyi táj. Bokály.
(Rosszul fogták a nyakát?) Marcona
székely! Kitaposott utak sara
kuglóf-reformerek sétánya már.

Mit ér a garancia-leveled?!
Kifogtak (rajtad); tátogsz, halszáj. Vége.
A tudatlanság biztos fedezéke
mögül megrándul hajszálgyökered.

Mind bizonytalanabb nekem az árnyék.
Vagyok ötszáz bárd, gondok viselője.
Vajon a hiszékeny Gondviselőre
kifosztott földemen mely szerep vár még?

Információ-szegény tartomány.
Ki merre megy, vágat fakó lován.
(mire)

A MASZK MÖGÉ KI LÁT?

Hősies zengést sugall sznob füleknek
a vaktöltény is. Hajdan *Igazak*
eltúlzása legtöbbször nem kivételt,
inkább pöffeszkedést teremhet.

Kiszolgáltatott úgy vagy s úgy vagyok,
ha rács mögé igyekszünk zárni
a meggyőződésünkből lángként
kicsapó, cenzúrázatlan pillanatot.

Miből lesznek – és *mivé* a nagyok?!
Az igazság nem harsonás menet –
beláthatatlan pusztákon kinek
keres jövőt szabad akaratod?!

Egy más nemzedék sosem ugyanazt
érzi, buján, testetlenül akár, de
a borzongás jogát magának
megtartva (*Igazak* arcán a maszk!)

FARKATLAN GYÍKOT LÁTTAM

Rejtőzködve *túlélő* magyarok,
királyi módra ha nem is, de ott
fotyognak ám, mint kiszáradt cukor
karácsonyfáról, a polgári kor
csecsebecségei. A hiányzó
gyermekkor után hány irányt-
mutató eszme és hány új világ
csalogatása szédített meg! hány szó
pótolta az elképzelt élet ízét,
akár a fehér lisztet a fölös
sütőpor a NEP-korszakban megígért
kalácsban...

És most más égen köröz
az idő ragadozó madara,
idegen városvégi kertek
fölött. Kinek a kertitörpés udvara
virít? Talán a tiéd az a gyermek,
aki más nyelven kiáltja: *anya?*!
Levedlettétek semmi-bőrötök
(ki emlékeztetné csökött nyomorra!?)
fő, hogy egyből *polgári korbá*
lép, s elnéz a tortaszelet fölött.
Termálstrandon, szaunában („él, mint a hal
a vízben”) remek karcsapásaival
mintha távolodni látszana – nem csupán
Kelettől, de még tőled is talán.
A megkotlósodott tejespalackban,
melyet félig ürít ki a sétahajón
s az óceánba hajít majd, vajon
milyen szellem rejlik, fuldokló daczban?
És ha kiszabadulna a jövő
felé lövell?!... (Hátha a csevegő,
unatkozó földrészek közt csak egy
lubickoló tengeri szörnyeteg!)

Elhasznált szerveinknél a tudatban-
megkopott, elfelejtett s elhajított
szavak száalmasabbak csak. Farkatlan,
ügyefogyottan szaladgáló gyíkok!
Hátha még valami kinő – – – –

Adja az Idő!

CSÖG–BOG–VERS*

Csögös vidék. A szózatok
hívását leső, sok zaklattatott
kis elme; a törvénytisztelet
a fenségestől a fa(...) ig** lehet
bennük feszíteni. A helybeli
nyitottság – *nyitva tartás!* – józanul
kifüggesztett „kódexei”
előírják (miközben csendben
sunnyt visszaélés, nyomor):
hogyanaponta, felül, alul,
az illendőség szerint rendben
ürítsen szív s gyomor.

* lásd: *csöke!* – csakis a bikáé;

** emberállatnál ugyanaz

KIMERÍTŐ ÁLOM AZ ELMÚLÁSRÓL

1. *(a rém)*

Nem cafka- vagy banditakoponya volt.
Rokonszenvéből, amellyel rám figyelt,
kiéreztem valami biztatást, hogy hamarosan
találkozni fogunk. Lesz közünk egymáshoz.

(Mikor minden kockára téve, s a patyolat
kényszer/inget – nem -zubbonyt –
úgy öltöd magadra, mintha többé semmit
nem kellene a romlás álcája mögé rejtened.
A házi „úszómedence” -óceán ha kiszárad,
mit kezdesz moszatos, lepattogzott
zománcú pikkelyeiddel? A meszes bőr
hámlásai, már mióta; és folyik, folydogál a
dehogy is bő, csak nehezen alvadó vér)

2. *(a fiú)*

Kölyök-árny, nem kísértet, álmodó szeme
anyaölből bandzsít felém...

Ez volt a genezis
burkán áttünedező első látomásom rólad.
Te *rángó izomköteg!* Ki a provincia alvó
népét felriasztod s a sikált konyhapadló
szálkáitól is óvakodó, csámpás angyalok
hízélgését és hazugságait kineveted majd.
Mi lett belőled, Istenem, te forrongó vér
örököse? –

(Szellem-burokból rám sütő
kamaszfékély, karcos vámpír-vigyor; el-
színtelenedett ütőeremen vacogó folyondár!)

Hínárfátyol takarja tekinteted, tudatlan
srapelként hatolsz belém, s én elejtett
könyvként összecsuklom és várom, hogy
csendben elszivároogjon maradék eszméletem.

Maszkot hord a láthatatlan jövendő arca;
ösztöneiben mit hoz vajon a férget is felfalni kész,
a zöld zengésű reggelt ébresztő éhség:
mohósága csak zsarnoki fölény, s az ajkat meg-
pecsételő kék ujjlenyomat a balga csömöré?!

3. (a tét)

A sejt-utak küllő-töréseibe, az aknarobbantott
üregek leülepedni képtelen, tömény porába
fulladt meddő csaták! Sötét és nemtelen
leáldozása néhai nyírfaerdők, izzó, őszi
álmainak, vagy a vesztes napok hosszú
várakozásaink a nyirkos, sós fövényen.

Csupasz húsomból, esendő sejtjeimből
kivirult test – ha képmásom nem is!
Sírom veszett pusztulását a hazard véletlen
kardpengéjére bízott sejtelmes ázsiáknak,
midőn (még hogy himnuszt!) slágernyit sem
érnek a földárok-korhadásra ítélt hegek.

Ki tartja meg a máris roskatag,
magam fölé képzelt, büszke emeletet?

CENZORRÁLÁS

Ki fegyvert ránt, fegyver által győzetik le. Végül is saját fegyvere által.

Azok a régi, szűziesen fehér, nyomdaszagú kefelevonatok! A megjele-
nés mámoros ígéretét nem tehetik kétségessé a pettyek – a betűhibák kor-
rektúrajelei. Ám nyomdába küldés előtt a lapszélen, más tollal, lendületes
mondatok. S alattuk egy erőteljes szignó. „Ez kit érdekel?” S mellette egy
törlési jel: egy teljes bekezdés ugrott. Másutt teljes mondatok hiányoznak.
Aztán nyilak és kérdőjelek? „Mi ez?” Éppenséggel egy leletmentő interjú-
ról van szó: az utolsó élő szemtanú mondana el a század klasszikusáról
néhány emberi történetet. A dolog felettébb kínos, mert az interjúalany
látta a beszélgetés szövegét, s a maga javításait már elvégezte, így ez a
hentes-mészárosi beavatkozás a kapcsolatok vészes megromlásának ve-
szélyével járhat. A szignó tulajdonosa, a főszerkesztő atyásan szakmaira
veszi a tónust: a kihágó tanulót feddik így meg, jóindulatú kérlelhetetlen-
séggel. Szó nélkül hallgatom az okfejtést, s ez akár beismerő bünbánatnak
is hathat.

Miközben elemzése, mint cérnaspulni, előgurul, megvilágosodásként ki-
rajzolódik a válaszlépés stratégiája. Ám nem hagyom, hogy ettől fennhéjáz-
ás üljön ki az arcomra. Inkább gyermeki mosolyt erőltetek magamra, a
templomi freskók puttóábrázolásain fellelhetőt. Végül beleunhat a saját
hangjába, mert abbahagyva, lehetőséget kíván adni az önkritikámra.

Beismerem, hogy kevés az, ha az interjúalany látta a kéziratot, s elvé-
gezte a szükséges javításokat. A főszerkesztőben szemernyi gyanú sincs,
elnéző tekintettel, szinte már egyéb teendőire koncentrálna az aszta-
lán, hogy majd egy kegyes – feddével felérő – megbocsátó hangsúllyal el-
bocsásson. Hozzáteszem, hogy az interjúalany elárulta: a kihúzott részt,
amely most már végleg a mi titkunk marad, látta az elhunyt klasszikus hoz-
zártartozója is, egy idős asszony, akiről ott szó esett. „Na és? Nem ő szer-
keszti a lapot!” – morran a főnök.

Csakhogy – fűzöm tovább a szót –, a matróna kilencvenedik születés-
napján kilencven szál vörös rózsával állított be hozzá köszönteni... A rózsá-
szónál abbahagyja a matatást, szeme az asztal egy pontjára fókuszálódik.
Sejtem miért, hiszen ő is nagy virágcsokréta-szervírozó fontos funkcióhöl-

gyeknél. Szóval, beállított hozzá – s megnevezem a kulturális főhatalmasság nevét. Sőt a kívánságai felől is érdeklődött, nem titkolván, bármit teljesít.

A főszerkesztő szeme, mint borostyánba zárult őskori bogár. Most kifejezetten múzeumi darab. Vajh a csokorszolgálatot is plagizálta a szóban forgó politikustól? Csönd, majd megint csönd. Felállok, kihátrálok. A főszerkesztő földrengés megrepesztette görög szobor.

A beszélgetés változtatás nélküli formában – az interjúalany betűhibáit is tiszteletben tartva – jelenik meg.

Már soha nem fogom megtudni, hogy az eredeti változatot valóban látta-e az az idős hölgy, akire a válaszcsapásom stratégiája alapozódott. A föllentést bocsássák meg nekem a megidézett klasszikust befogadó parnasszusi istenek.

A néhány év múlva bekövetkezett politikai földcsuszamlás idején a szoborrá dermedt főszerkesztő, mint a genetikailag kódolt, örök reformgondolkodás megtestesítője elevenedett meg. Az archaikus torzósághoz legalább a kézírathúzásra szakosodott kezét hátra kellett volna dugnia. Mire rájött, egészalakosan volt kénytelen kisomfordálni az elíziumi mezőkről...

SZTÁRBURGER

Úgy kihívó, hogy elutasító. A kocsi egyik sarkában, átnézve az őt bámulók feje fölött. Nagyon is tudja, hogy meresztik rá a szemüket (nem csak a férfiak), sőt, élvezzi a vetkőztető pillantások habfürdőjét. Van, amelyik gyengéden hántaná le róla a kabátot, a garbót, a melltartót (ha visel), a másiké möhön lerántja, szaggatva patentot, kapcsot, csatot.

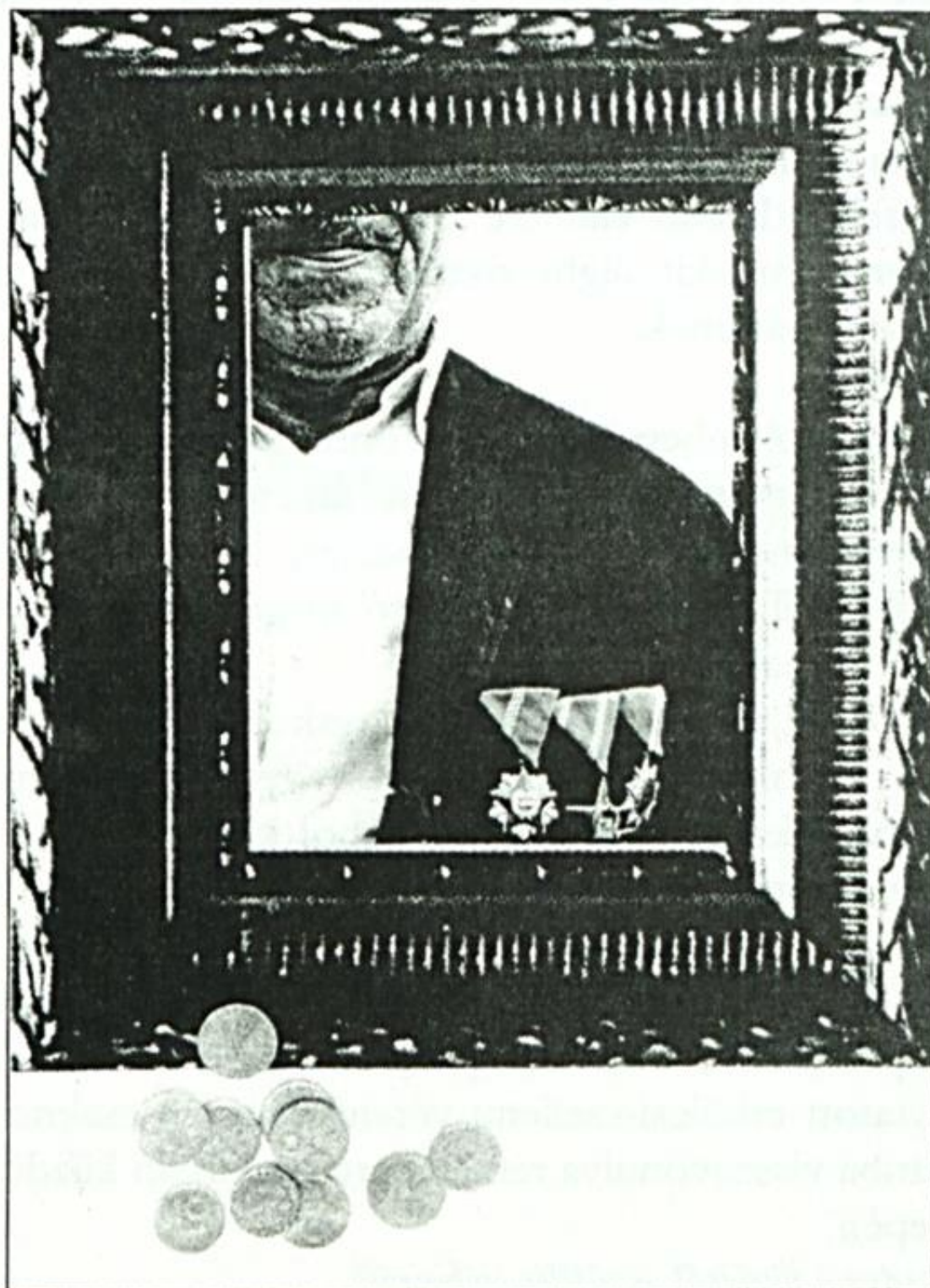
Nemcsak tudatában van a kívánatosságának, él is e tudással. Megáll a földalatti kocsija, az utcáról érkezők ruházatán látszik, eső pettyez.

Finom anyagból készült felsőkabátjának alja súrolná a lépcsőt, ezért összecsippentett mutató- és hüvelykujjával hátul, a hosszú hasíték kiindulópontjánál megemelinti (tüllfüggöny el?). Arcának korábbi fitymáló hűvössége e mozdulattól pozőrségbe megy át, ugyanis a kabát mögött a szoknya sliccelése tűnik elő, majd a harisnyanadrág azsúros fénye, s ennek nyomán már-már alpári gondolatok futkároznak az eddig jegelt férfiak fejében. Egy formás tompor hullámozva, ringva, fejmagasságban felfelé a lépcsőn. A kéz változatlanul tartja a kabátot, a kinti fény végiggördül az aranyló-fémesgyémántpor törésű harisnyán, s aztán az izgatóan vastagodó combhajlaton,

ahol olyan finom a testszövet, mint a gyíkfióka bőre, aztán szinte megzizzen a surló fény: mint homokturzás a fövényen, a comb belső felén finom zsírfodor, fonadék az izmokon. Amiről test tulajdonosa sem tudhat, bár a fitnessszalonba nyilvánvalóan bérlete van. Minden lépésnél kivillan az idő kikezdte tökéletesség – azaz immár tökéletlenség. Gyanútlanágában e nyilvános lelepleződés szinte szánandóvá teszi a hódító pózba merevedett szépséget.

Ham – az angolban ez a comb hátsó részét is jelenti. Hm, sosem kedveltem a hamburgert. Immár a sztárburgert sem fogom.

Akkor inkább már egy rövid kabátból kivillanó vaskos, de feszes comb.

Buda László: A partizánok őse

Sárándi József

INTERJÚ ÖNMGAMMAL

Mi vagy: népies? urbánus?

Egyik sem. Szemléletem alakulására elsősorban a magyar szabadelvű radikalizmus eszméi hatottak. Talán nem véletlen, hogy épp Ady Endre költészete, illetve publicisztikája, Jászi Oszkár művei és az osztálya kerékkötőivel, később a fasizmussal, a Gestapo embereivel, fegyveresen is szembefordulni bátor Bajcsy Zsilinszky Endre magatartása ma is példaértékűek számomra. Másokat is említhetnék: köztük baloldali nézeteket valló gondolkodókat, de hát ez az *izé* nem névsorolvasás akar lenni.

Egyébként, ha nem tűnik szerénytelenségnek, mivelomban, indokolatlannak tetsző cselekedeteim ellenére vagy éppen azok miatt, egyedi példánynak vélem magam, akit aligha sikerülne iskolához, irányzathoz, táborhoz képzettársítania bárkinek.

Van-e arspoétikád?

Hagyományos értelemben nincs. Az önmaga iránt is kíméletlen igazmondást tartom az emberrel, művésszel szembeni legkorszerűbb jellembeli és esztétikai követelménynek. Tudom, persze, hogy nem lehet egyszerre mindenkit büntetlenül sértegetni. A kihívó magatartás céltáblává tesz, s a céltábla nem tud visszalőni.

Szerencsére, talán, mert tábortalanul gyakorlom a sértegetést, illetve az (ön)bírálatot, és mert mostanság sem vagyok tétel sem az irodalmi életben, sem a politikában, néhány nagyjából kihevert találattól eltekintve ezidáig megúsztam, hogy valaki is komolyan leszámolni próbáljon velem.

Igaz, látva a közélet porondján történő öldökléseket, s az értelmiség ilyen-olyan csoportjainak, szabadcsapatainak pénzért, nyilvánosságért és hatalomért folytatott erkölcsi-szellemi vérengzését, én csaknem egy évtizede, vidéki házamba visszavonulva remeteharcmodorban küzdök, kizárólag a fehér papír terepén.

Hogyan vélekedsz a jövődről, a túlélés esélyeiről?

Működik bennem, bár jól leplezve a derűlátás.

Mik az indítékai? Én a Kádár-rendszerben margóra kerültem, sőt... ám a jelenlegi kormány szemében sem vagyok *szalonképes*. Nem hívtak vissza a

folyóirathoz (Új Forrás), melyet néhai Payer Istvánnal kultúrtörténeti jelentőségűvé építettünk, építettem. Sem mint újságírónak, sem mint magyar-történelem szakos középiskolai tanárnak állást nem kínáltak. Nem baj. Ez különben sem a panasz és az önreklám helye, tudják rólam, hogy összeférhetetlen vagyok. Tekintsük tehát tényfelsorolásnak az eddig leírtakat.

Boldogult nevelőapám intelme jut eszembe, melyet negyvenegy éve, a pályaválasztás lehetőségein tépelődésem idején mondott:

– Fiam, nem bánom, ha elvégzed az egyetemet, de előbb tanulj ki egy becsületes szakmát. Rezsimek jönnek-mennek, mindent elvehetnek tőled, dolgozni viszont mindig kell, a fejedből és a kezedből nem képes senki kikapni a tudást.

Minden bejött az öregemnek, de főként nekem. Ő asztalos volt, én tetőfedő lettem. Munkanélküliség ide-oda, az idő nekem dolgozik. A cserép szétfagy, a pala megreped, s ha a kalap kilyukad, ázni kezd a fej. Amikor megszólal a csengő, megyek és rendet rakok. Tavasztól őszig *sétalovaglás* a tetőn, őszől tavaszig írás-olvasás. Ez a gyakorlat viszonylagos függetlenségem záloga.

Ameddig a kortárs-irigység *csak* közönnyel, agyonhallgatással büntet, és békén hagy az Adóhivatal, továbbá ha Isten és jómagam megőrizzük egészségem, hátralévő éveim során meg tudom csinálni azt a három-négy könyvet, melyek fölött nem fognak elszunnyadni *a jövődő fehérei*. Ha olvasnak még egyáltalán.

Nem vagyok sem modern, sem menő, a szavak rosszul fölfogott értelmében. Mosolygok a szidolozott sikercsillagokon.

Hosszútávfutás ez, gyerekek.

Levelibéka. Egyre kedvemre valóbb a levelibékalét.

Leányvár, 2002. május 15.

Sárándi József

AZ ÍRÁS ISZONYA

Másokat olvasok
ahelyett
hogy magamban lapoznék

Kivágott s leégett
esőerdők utáni sivatag
a lelke
Lakatlan
akár a „görbült tér”

Ha mikor iszom
alattomos szörnyeteg
pattintja le bilincseit
tobzódva zúzza szét
tudatom akaratom
Amit meghagy belőlem
nem én vagyok

Nem látom a fát
az erdőt
melyből a papír készült
amire írok
s amire majd
írásom kinyomtatják

KIÁLT UTÁNAD

Hol lakik bennünk a Psziché?
Vadon, frigytelen hálunk
s a kérdőjel via dolorosán
bűnös lélekkel szemben állunk.

Jézus szeméből könny szivárog
a korhadt rozsdás kereszten,
bádog szívünk semmit kongat,
hűtlen, hitkeresőn, hitetlen.

Némán kiált utánad vágyam -
kézen fogva sétálnánk az őszben,
ám csak ezüstjegenyék húrjain
tépi dallamod a szél, eszelősen.

SÓVÁR CSILLAGOK

Olthatatlan az én tüzem,
nem ölelt még így senki sem.
Sóvár testem vesd be százszor,
ne szeressek mást és máskor.

Elaludtál az ágyamon,
erőt gyűjtök, hagyva hagyom.
Látó fényed rám kattintod,
sugaradtól fölhogintok.

De jó lenne beléd halni,
holnapunkra nem gondolni.
Holnapunkkal nem gondolva,
terülj reám csillagocska.

HANYATLÁSVÉG

Elég csúfság az nekem:
ki teljes életet éltem, írtam,
mára az írás, s irodalom
nélküli létezést keresem -
zárt testi triptichonban.

SÁRÁNDI JÓZSEF KÉT KÖNYVÉRŐL

A Komárom megyei Leányváron lakó Sárándi József József Attila-díjas költőnknek köze van a Nagykunsághoz is, pontosabban Karcaghoz és Berekfürdőhöz. Karcagon a Barbaricum Könyvműhely adta ki 2000-ben a *Trubadúrdal* (Válogatott szerelmes versek. 1968-2000) című vaskos kötetét és Berekfürdőn a Bereki Irodalmi Társaság 2001-ben az *Emlékeim egy fürdőhelyről* (Jövő, jelen és múlt időben) című nyurga füzetecskéjét.

Először a *Trubadúrdal* olvastam. Tüskés Tibor találóan ír róla a „fülben”: „szexuális forradalom, nemi fölszabadulás lírai vetülete ez a költészet (...) A szerelem itt elsősorban szeretkezés, kívánság, testi kapcsolat, élvezet, kék, gyönyörszerzés, az ösztönök párbeszéde (...) ez a szókimondó erotika oly nyers és őszinte (...) hogy már-már átcsap önnön ellentétébe, egy ponton túl már-már áhítatot és tiszteletet kelt (...) a költő érzi, hogy rosszul szeret, a szeretkezés önmagában kevés a tartós emberi kapcsolat megteremtéséhez”.

Vajon mi az oka - és mi a célja - ennek a szerelemnek?

Iszonyúan sokkoló, döbbenetes élmény volt olvasnom a könyv „utóhangját” is, a „*Kibeszélhetetlen a lélek nőnemű történelmét*, amelyben viszont a költő ír szülőanyjáról. („Suttyomban hozott világra, és csupán az alkalomra várt, hogy egy perváta korántsem előkelő emésztő gödrébe helyezzen ’örök nyugalomra’. „A hivatal munkatársa csendőr kíséretében, bolháktól és tetvektől összemarva, rongyokba csavartan talált rám egy hidegen hagyott ’összkomfortos’ disznóólban.”)

Rájöttem, hogy ebből az antianya-modellből ered a költő filozófiája, amelyet a *Preparált nosztalgia* című verséből Tüskés Tibor is citál: „Nem vádolom - szánom magunkat / mert rosszul szeretünk mi mind / kiket rosszul szerettek.” Csakhát a *Preparált nosztalgiában* több is van, mint ami a Tüskés-féle „fülbe” belefér, hiszen a költő előbb még (közvetlenül e zárlat, e végső konklúzió előtt) *a vágy lefékezetttségét kifogásolja, és egyenesen „élet-reneszánszról” álmodik*: „Lehetetlen lennék vagy e kor képtelen / a beteljesülésre? Félemberek és félvágyak / szétszabdalt kontinense ez / hol torzó-létünk csupán sivár előzménye / egy jövő nagy élet-reneszánsznak?”

Nos, Sárándi József az erősebb, a barbárabb erotikát hajszolja-éli. Bár igaz: ez „egy ponton túl már áhítatot és tiszteletet kelt” – emlékezem Tüskés

Tibor szavaira, ahogy böngésem, nézegetem a kötetet. (A szöveget és az erotikus képeket, Balla András fotográfus műveit.) Ezt a tiszteletet, áhítatot keltő erős-barbár-pornográf erotikát (közben az agyamba villan, hogy Apollinaire is írt pornográf regényt, a *Tizenegyezer vesszőt*) legjobban a 4. *Idill, avagy a csúnyaság dicséretében* éreztem, mert *Az ördög szépsége* című ciklus ebben a témában a legeredetibb.

Már most, közben, a bereki naplóról is beszélek, hiszen több versét beemelte Sárándi a *Trubadúrda*ból a naplóba (*A szakítás terápiája, Emlékeim egy fürdőhelyről, Tollrajz, Az értelmiség osztályuralma*). És ott is inkább a kibeszélő irodalmat műveli. Jócskán gátlásmentes, ellenpontosításos, szexuális motívumokkal átszőtt, ironikus (de az iróniája dönt, nem csak sejtet), – széles látókörrrel.

A Berekfürdő Sárándinak csak alkalom, lehetőség a naplóbeli élménybeszámolójához, de – Körmendi Lajos észrevétele nagyon igaz –. Édent teremtett a Berekfürdő: pihenést a kiíráshoz, feltételeket.

A „hölgy” – talán a magány, a magára maradottság, az anya-modell tudatalattija következtében – legtöbbször nem „magasabb rendű” lény: legtöbbször csak a szeretkezés, a kék forrása lehet, lenézett játékszer, nőstény, adys „női csuka”. Magasztosság helyett túlhajtott nyersesség, barbár érzékiség, szerelmi csábítás: ahol a költői én a barbár-lírai lovag! Nyilvánvalóan hiányzik itt a mítoszteremtés (ami az anyját, az „Idest” imádó Adynál még megvolt: Léda és Csinszka esetében). Sárándinál *a lovag előtt egyértelműnek látszó deheroizálás folyik: a felfokozott libidó következményeként hiányzik az „égi” szerelem azaz a Petrarca (Ti szerencsés füvek, boldog virágok...) – Balassi (Hogy Júliára találta...) – Csokonai (Tartózkodó kérelem, A Reményhez) – Vörösmarty (A merengőhöz) – Petőfi (Minek nevezzelek...) – Juhász Gyula (Milyen volt?... , Anna örök) – Tóth Árpád (Esti sugárkoszorú) – József Attila (Óda) – Radnóti Miklós (Tétova óda) – vonal.*

Sárándi a „szexuális forradalmat” – Tüskés Tibor találó kifejezésével élve – úgy hajtja végre, hogy nem teremt ideált (már nem tud teremteni ilyet), így az „élet-renezánsz” vágyálma ma kiteljesíthetetlen. A Világ bomlása önmagában még nem elég hozzá. Gondolom én: az ideálteremtés híján a „földi érzés” szegényes marad, mert kilúgozott, túlhajtott; belőle majdnem mindent kiszorít a hedonizmus, az élet habzsolása. De talán e túlhajtott buzgalom ér fel egy lázadással (lásd Hašek és Švejkje).

Nem véletlen tehát, hogy ebben a „szexuális forradalomban”, ebben a *Trubadúrda*ban a coitus és a libidó a fő szervező erő. Ezért beszélhet Tüskés Tibor „nőkergető vágyról”. Pedig Sárándi még megkülönbözteti a szeretkezést és a szerelmeskedést (*Lépéskényszer (Például)*).

Úgy tűnik, Sárándi Józsefnek – a világ romlottsága és az anya-modell okán – mintha csak féllábú filozófiája teremődne. És az is mintha inkább csak a szeretkezésre lenne érvényes: az említett *Preparált nosztalgia* tanúsága szerint is.

Bizonyára Walther von der Vogelweide, a középkor legnagyobb német lírikusa s a trubadúrlíra jellegzetes szerelmi költészete adják az ötletet a leplezetlen, sőt tetszelgő magamutogatásnak (*A hársfaágak csendes árnyán...* a példa itt is csak jelzés).

Össze lehetne állítani egy szöveggyűjteményt, amely Sárándi József *Trubadúrda* hához(ig) vezetne el - az erősebb, barbárabb erotika mentén - de talán mindenütt lenne egy ici-pici az „égiből” is, a Petrarca-vonalból is. Balassinál, Vajdánál, Adynál, Weöresnél is.

Íme, például: Szapphó a testi-lelki szerelem őszinte megvallója, Mimnermosz a szerelmi elégiában az egyéni érzések kifejezője, Anakreón a szerelem és a mámor költője, Catallus ambivalenciája, egyéni vágya, hedonizmusa a szerelmet tartja a legfőbb értéknek, Ovidius közérthető, szabad, frivol, csábító (eddig leginkább ő Sárándi elődje), Walther von der Vogelweide gazdag érzelemvilágú (mint Sárándi), elevenek az élményei, Villon vaskos-erotikus, de istenfélő is (Sárándi is), Janus Pannonius csipkelődő erotikus, Balassi az érzelmi háborgás és a csendes megállapodottság költője, Baudelaire zaklatott szennyes tisztaságú, Vajda kielégületlen, Ady diszharmonikus, a férfi ellensége a nő (Sárándi ezzel a képlettel is rokon).

Már Ady tudatos merészséggel szedte versbe az orgazmust (*Vad szirttetőn állunk, 1905*): „Véres hus-kapcsok óvnak, / Amíg összefonódnak: / Kékes, reszkető ajkunk. / Míg csókolsz, nincsen szavunk, / Ha megszólalsz: zuhanunk.”/. Ady a szexualitás modern papjának tekinti magát. De Sárándi is. Mindkettőjüknel a magány-ellenesként a nemiség az élet titka, a „lét csodája”. (Ady, *A szerelem époszából*, 1910: „Játék a halállal, titkos élet-forma”, „Küzdöttem, csókoltam szomorú rogyásig, / De csak ha bíztatott az a néember másikk.” Sárándi, *A lét csodája*: „De jó hogy létezel / és én is lehetek / Érted érettünk tehetek/ / Lángocska: csoda vagy! / e kietlen balekfogó korban/ *Szeretsz - szerettetni tudóan.*” /

Sárándi önimádata is adys: „Szeretlek / széplelkű csunya asszonyok vigasztalnak / kiéhezett kóbor macskák gyanánt / vinnyognak karjaimban / bosszúálló vadállatként / tépem marcangolom hágom őket / rohadjon szét mielőbb / „romantikus nagy szerelmünk”/ hogy „csak a szépre” emlékezz / te kapcarongy gyáva ribanc / *vergődő istennőm; önimádatom gyönyörű tükörképe*” (6. Romantika).

Kétségtelen, Ady szerelmi költészete sokszínűbb, mint Sárándié: a testiség, a vágy és taszítás, a szüntelen vívódás gazdagsága csak a Léda-szerelemben is nagyobb egységet alkot, mint Sárándié, még ha mindig hiányzik is belőle az együttlét boldogsága. Egy ponton azonban Sárándi József túlhaladja, felülmúlja Ady Endrét: Az ördög szépsége című ciklusában. Vagyis a testiség, a szabadszájúság, a feltűnéskeltés művészi kifejezésében.

Igen, kétségtelen, Sárándi József szerelmi költészetében az arányok már eltolódtak a szeretkezés javára és a szerelmeskedés rovására. Holott vannak számosan versei, főleg a *Mérlegpróba* című ciklusában, amelyek a szerelmeskedés édessége felől is tájékoztatnak: *A lét csodája, Kegyelem, Vágyakozásom metaforái, Áhítat, Mikor látlak, Vezérlő csillag, Mérlegpróba.*

Sárándi József másik kötete se érdektelen.

Sárándi József bereki naplója mintha láttelellettel kezdene. Először majdnem becsapódtam, mert azt hittem, a népiek óta először újra szociográfiát fogok olvasni, nem szociológiát! Csendes, szép, áhítatos a kezdeti szöveg a bucsai Nevelőanyáról; csattanósan zár a gyermekkori érzékiség felvillantása Berekfürdőn. Aztán versbetét jön: *Harminc év múlva*. A napló szereti a kitérőket, a zöld ligeteket. Az *Ötven év múltán* megint próza, kedélyes anekdotázással kezd, kacagtató axiómával. Itt nevettem a napló fölött a legnagyobbat: „Én pedig eljutottam egy nagyobb fölismerésig: „Aki az igazságért harcol, rájön, hogy nem létezik.” S hamar jön a meglepetés, az írói szerep kijelölése, elkülönítése másoktól: én, az író, se falukutatója, se eufóriás rajongója nem akarok lenni Berekfürdőnek. Én gyógyulni-eltemetni, kibeszélni jövök ide, nem dicsérni. Magamért jöttem, láttam, győztem.

Jönnek is a kellemes örömök: születik a könyvem, a Bibliám, közben a *Trubadúrdal*. Kezdődhet az alkotó barátkozás Körmendi Lajosékkal, s a berekiekkel, Lajos révén Lajos körével. Emlékek tolulnak fel a múltból, miközben csoda fonódik a templomba tévedt fecskéhez. Zenélni kezd itt a napló! Ismét „a la recherche” és nő-analizálások. De futó tájékoztatót kapunk – mi, az olvasók is – Körmendi irodalmi köréről, műhelymunkájáról. Beszámolót élvezhetünk egy vén tapis szatír feletti népítéletről! Aztán elítélő, helyretevő jellemrajzzal emlékezés egy horvátországi kiruccanásról. Majd lenéző, karikírozó remeklés a budapesti nyugdíjas teszi-veszi házastársról. Remek portré Körmendi Lajosról ismét. Utána magánéleti rossz szájjíz a volt feleségről, aztán a feleséget felváltó szerető Zsanett kibeszélése. *Pszichoterápia: körülbelül a napló arany Metszetében, a 8. napon Féja Géza – relikvia következik.* Szép, sőt gyönyörű ez a búcsúztató: *Arcaid*. Esszévé növekedett rész-szöveg. Milyen barátian is tud szólni ez a zilált idegrendszer!

A 9. napon örülés a *Trubadúrdal*nak, a nyomdai csodának, de tragikus árnyalatokkal: intimítások a nevelőanya húgáról, gondolatvillódzások a saját corpus balsorsszerű elmúlásáról! És milyen meleg szavakkal való a napló kapuzárása: „Köszönjük a fedelet, az étket, a megszólítotttságot s a lelken érintettséget.”

A Berekfürdő kapcsán még nem írtak ilyen jó tudatfolyamot rögzítő naplót: miközben azonban a Berekfürdőről is megtudjuk a legfontosabbakat – részben Féja Géza *Melegház óriások és növénygyárak helyén* című 1934-es írásának segítségével – a földgázzról, a Pávai Vajna Ferenc általa talált alkális hidrogénkarbonátos, jódos gyógyvízről, a Dr. Veress Zoltán által létrehozott üveggyárról, Hubai Imre varázsos farmerről, a mindenestül Hajdú Lajos polgármester orvosról, Dede Géza tipográfusról, a Megbékélés Házáról, stb...

Sárándi József könyvei leplezetlen, önfeltárukozó-sokkoló őszinteségükkel könnyen sikert arathatnak a nyitott, az újszerűséget érzékenyen vagy türelmesen befogadó olvasók körében.

Sebestény Sándor

A BENESI DEKRÉTUMOK

Az elmúlt hónapok diplomáciai híre volt; Mikulás Dzurinda szlovák- és Milos Zeman cseh miniszterelnök lemondta a visegrádi „négyek” 2002. március 1-re kitűzött találkozóját (később lengyel részről is közölték, hogy a kormányelnökük útja „céltalanná vált”), mindezt Orbán Viktor akkori miniszterelnöknek a benesi dekrétumokról tett kijelentése miatt. Miért történt e szokatlan lépés?

Orbán Viktor 2001. február 20-án Brüsszelben, az Európai Parlament Külügyi Bizottságában rövid előadást tartott, majd kérdést kapott arra vonatkozóan, hogyan értékeli a Benes-dekrétumokat? A magyar miniszterelnök válaszában leszögezte, „Az Európai Unió jogrendje mindannyiunk számára kötelező, ha belépünk. Személyes meggyőződésem szerint a Benes-dekrétum nem harmonizál az EU-jogelvékkel, így nagyon nehéz elgondolnom, hogy egy ország úgy legyen tagja az EU-nak, hogy az unió jogelvéivel

élesen szemben álló dekrétumot, jogszabályt fenntart a saját maga jogrendszerében. Tehát én ezt nem is egy szlovák-magyar, vagy egy cseh-magyar bilaterális problémának gondolom, ez egy európai jogelvi probléma. A csatlakozástól azt várjuk, hogy ezek törölni fogják automatikusan mind Szlovákia, mind Csehország jogrendjéből a benesi dekrétumokat. Olyan XX. századi történelmi örökségről van szó, amit nem lenne helyes a XXI. századba is magunkkal vinni”- mondotta.

Ki volt valójában Eduard Benes, akinek elnöki rendeletei ily vitát váltanak ki napjainkban? *1884. május 28-án született Csehországban, Kozlány-ban. 1909-től közgazdaságtant tanított Prágában. Az I. világháború kitörése után Svájcba emigrált, majd Franciaországba ment. Tomas Masarykkal együtt Párizsban alakította meg a Cseh Akció Bizottságot. 1916-tól a Csehszlovák Nemzeti Tanács főtitkára, amelyet a hadviselő antanthatalmak 1918-ban ideiglenes csehszlovák kormánynak ismertek el. 1918-35-ig Csehszlovákia külügyminisztere, 1921-22-ben miniszterelnök is. 1935-től köztársasági elnök, de 1938-ban a müncheni egyezmény után lemondott. 1939-ben az USA-ba emigrált, Chicagóban egyetemi tanár. 1940-45. között a londoni Nemzeti Tanács, az emigráns csehszlovák kormány elnöke. 1945. májusában (előbb ideiglenes jelleggel) ismét köztársasági elnök. Az 1946. június 18-án megalakult Alkotmányozó Nemzetgyűlés június 19-án választotta meg teljes jogkörrel köztársasági elnöknek. A most vitatott általa kiadott dekrétumok közül az 1945. augusztusában keltezett, 33. számú elnöki dekrétum az, mely a csehszlovákiai magyarság túlnyomó többségét megfosztotta állampolgárságától. (A Csehszlovákiában maradt magyarok 1948. november 15-étől kaphatták vissza honi állampolgárságukat, tehát e dekrétumot a gyakorlatban akkor hatálytalanították, de a kitelepítettekre nem vonatkozott.) Emellett különösen joggal vitathatók a Benes által kiadott 12., 28. és a 108. számú elnöki rendeletek. Ezek közül a 12. és a 28. dekrétum a mezőgazdasági ingatlanokra és ingóságokra, míg a 108. számú egyéb tulajdonok elkobzására vonatkozott.*

A benesi dekrétumoknak (ezek kiadása 1940-ben megkezdődött, amikor az antisziszta hatalmak elismerték a londoni Nemzeti Tanácsot és ez által Benes elnökségét), egyrészt törvényerejű, másrészt alkotmányerejű rendeleteket tartalmaznak. A II. világháború után kiadottak elvi tekintetben a kassai kormányprogramra támaszkodnak, ugyanakkor a magyarokat sújtó mezőgazdasági vonatkozású vagyonekhozásokat már előtte, a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. február 25-én kiadott rendelete is tartalmazta.

Minden kommentár nélkül idézünk az 1945. április 5-én elfogadott kassai kormányprogramból (hivatalosan a csehek és szlovákok Nemzeti Arcvonalának képviselőiből alakult új csehszlovák kormány programja nevet viseli a dokumentum). Ez teremtett „jogalapot” Eduard Benes ideiglenes csehszlovák köztársasági elnöknek már idézett, 1945. augusztusában kiadott 33. számú elnöki dekrétumának. E dekrétum a kollektív bűnösség elvére

támaszkodva támogatta a Szudéta-vidéki németek kitelepítését és igyekezett kiterjeszteni azt a felvidéki magyarságra is. A kassai program később magyar vonatkozásban, hivatalos szóhasználatban „lakosságcserére” szelődött, másokat az ország cseh és morva régióiba költöztettek. Íme a kassai program néhány megállapítása.

Ennek VIII. része így hangzik: „Azok a szörnyű tapasztalatok, amelyeket a csehek és a szlovákok a német és magyar kisebbséggel kapcsolatban szereztek – amely kisebbségek túlnyomó részben a köztársaság elleni fasiszta hódító politika engedelmes eszközeivé váltak, és amelyek közül különösen a csehszlovákiai németek csatlakoztak közvetlenül a cseh és szlovák nemzet elleni írtóhadjárathoz -, a felújított Csehszlovákiát mély és tartós beavatkozásra kényszerítik”. Ez után kijelenti, hogy a német- és magyar nemzetiségű polgárok közül azok, akik 1938 előtt csehszlovák állampolgárok voltak és „szembehelyezkedtek a hitleristákkal és fasisztákkal”, állampolgárságukat megtarthatják. „A többi német- és magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár állampolgári jogait érvényteleníti. Ezek a polgárok újra optálhatnak Csehszlovákia javára, de a köztársaság hivatalai fenntartják maguknak azt a jogot, hogy minden ilyen kérvényt egyénileg bíráljanak felül.” Akik 1938. óta költöztek az ország területére, azokat „nyomban kiutasítják a köztársaságból, amennyiben nem indul ellenük bűnvádi eljárás.”

Idézetek a kormányprogram XI. pontjából: „Nemzeti Földalap létesül. E Nemzeti Földalap birtokába vesz minden földet, épületet, élő és holt felszerelést, amelynek tulajdonosai bármilyen állampolgársággal rendelkező német és magyar arisztokraták és nagybirtokosok voltak, vagy ellenséges államok, elsősorban Németország és Magyarország polgárai, a Csehszlovák Köztársaság oly német és magyar polgárai, akik tevékenyen működtek közre Csehszlovákia felbomlásában...” Rájuk vonatkozóan elrendeli, hogy „a fent említett földvagyon s a vele összefüggő egyéb vagyont minden kártérítés nélkül elkobozzuk”.

Részlet a XV. pontból: „Bezárjuk a cseh és szlovák városokban lévő összes német és magyar iskolákat...” E kormányprogram alapján egész intézkedéssorozatot adtak ki a következő években, amelyek a magyarságot és németiséget kollektíven állampolgári jogaitól megfosztották.

A „csehek és szlovákok Nemzeti Frontja” 3. kormányának az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben 1946. július 8-án előterjesztett programja külön kijelenti, „a kormány szükségesnek tartja elsősorban sürgősen befejezni az árulók és kollaboránsok földjének elkobzását a Kassai Kormányprogram, a köztársaság elnökének 12/1945. számú rendelete, a Szlovák Nemzeti

Tanács 104/1945. sz. rendelete és az azokat módosító jogszabályok alapján”. (Keverednek itt az osztály szempontjai a nemzetiségi kritériumokkal.)

A magyarellenes politikát betetőző lakosságcsere 1947. április 12-én kezdődött, s ténylegesen 1949. június 5-én fejeződött be. (Tőlünk 73 273 szlovák települt át az akkori Csehszlovákiába, a lakosságcsere egyezmény alapján 59 774 személy.) Csehszlovákia területéről 89 660 magyart űztek el, közülük 68 407 főt szállítottak át Magyarországra. Voltak magyarok, akik kényszerűségből „reszlovakizáltak”, mások több hullámban Csehországba kerültek „munkavégzés” címén kitelepítésre. Még ma élnek cseh területen az odakerült magyarok közül, a temetőikben pedig a magyar nevű fejfák tanúskodnak róluk, távol szülőföldjüktől.

Joggal merül fel a kérdés: a párizsi békeszerződések milyen kisebbségvédelmi előírásokat tartalmaznak?

A Külügyminiszterek Tanácsa Párizsban készítette elő a békeszerződéseket 21-hatalmi tanácskozásán: 1947. február 10-én került sor a békeszerződések szövegszerű beterjesztésére a megjelent magyar, bolgár, román, olasz és finn delegáció tagjainak. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy azok a magyar kezdeményezések, amelyek kisebbségvédelmi klauzulák betételét javasolták a békeszerződésekbe, nem találtak kedvező visszhangra a párizsi konferencián. A magyar külügyminisztérium 1946. június 11-i memorandumát és békeszerződés aláírását közvetlenül megelőző jegyzékét, amely részletesebb kisebbségvédelmi rendelkezés kidolgozását javasolta, a résztvevő államok többsége, ideértve a nagyhatalmakat is, a két világháború közötti tapasztalatokra hivatkozva elutasította.

Az olasz békeszerződés kivételével - ennek aláírása Trieszt problémája miatt elhúzódott – Németország többi volt háborús szövetségesével kötött békeszerződések nem tartalmaztak speciális kisebbségvédelmi rendelkezéseket. Az ENSZ alapokmányhoz hasonlóan az általános emberi jogokat és a politikai szabadságjogokat fogalmazták meg bennük, ezek mind az öt szerződésben úgyszólván azonos szöveggel szerepelnek. A magyar békeszerződés 2. cikkelyének 2. pontja így hangzik: „Magyarország továbbá kötelezi magát arra, hogy a Magyarországon életben lévő jogszabályok sem tartalmukban, sem alkalmazásuk során a magyar állampolgárságú személyek között azoknak faja, neme, nyelve vagy vallása lapján nem fognak különbséget tenni”.

A nemzetiségi kérdésre csak a magyar békeszerződés 5. cikkelyében utal, de ez sem kisebbségvédelmi jelleggel, hanem az ezzel kapcsolatos „tárgyalási lehetőséget” hangsúlyozza. „Magyarország kétoldalú tárgyalásokba fog bocsátkozni Csehszlovákiával abból a célból, hogy rendezze azoknak a

Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosoknak ügyét, akiket a lakosságcsere tárgyában az 1946. évi február hó 27-én kelt Egyezmény rendelkezései értelmében nem fognak Magyarországra áttelepíteni”. Pozitív kisebbségvédelemre csak az olasz békeszerződéshez csatolt, Dél-Tirolról kötött olasz-osztrák egyezményben (1946. szept. 6.) találunk példát!

Befejezésül annyit, hogy a „lakosságcsere” következtében tetemes anyagi jellegű követelés halmozódott fel Magyarország javára, ezt azonban a két ország kommunista pártvezetőinek megbeszélésén – 1949-ben – annulálták.

Buda László: Nemzedékek

NEMTERVEZETT UTAZÁS

A kezdet

Bratislava ősi eredetű város, gyökerei az ókori Rómáig vezethetőek vissza, a várat újjáépítették; a szomszédos romok és Dévény régészeti területe a Dunán, mind a múlttól mesél. A török soha nem tudott eddig előrenyomulni, Pest török uralma idején, a Magyar Királyság részeként Pozsonynak hívták, ez volt a koronázóváros. Az Óváros közepén ma is áll a Szent Márton katedrális. A Dunán utazva a csupán harminc kilométerre fekvő Bécs hatásként áramlott be a német és osztrák kultúra és nyelv, a város neve pedig Pressburg lett. A Monarchia ideje alatt Bratislava falusias északi és keleti részében szlovák nyelven beszéltek, mely lágy és dallamos, gazdagon telítve idiómákkal és találó kifejezésekkel. A mélyen gyökerező szláv hagyományt és folklórt, dalaival, táncaival, és szokásaival, egyre aprólékosabban örökölték meg a 19. század folyamán. A politikai robbanás 1918-ban történt, az első világháború végén, amikor megalakult a Csehszlovák Köztársaság, T.G. Masaryk elnöke alatt (ő volt első elnökük, a haláláig hivatalban volt). Csehszlovákia kimondottan politikai állam, melyet belefartagtak a hatalmas és összetett Osztrák-Magyar Monarchiából, egyenest Közép Európa szívébe. Csehország nemzeti fővárosa és központja Prága lett, Brno pedig a főleg cseh és német nyelvű Morvaország területi központja. Bratislava lett Szlovákia és a mai Nyugat-Ukrajna fővárosa. Csehszlovákia modern demokrácia volt 1918 és 1939 között, nyugati alapokra helyezve, szólásszabadsággal, az összes kisebbség egyenlő jogokat élvezett vallási és nyelvi tekintetben. Ennél a pontnál meg kell próbálnom elmagyarázni az okát vagy éppen azt a véletlent, hogy Bratislavában, egy hétéves állam fővárosában születtem és nevelkedtem, és annak az okát, hogy szüleim miért e várost választották otthonuknak.

Anyám (lánykori nevén Rózi Blumenthal) Léván született és nevelkedett. Arrafelé főleg magyar nyelven beszéltek, de akadtak szlovákok is, ez a virágzó város híres volt a libamájáról is. Gyermekkorában a város a Monarchiához tartozott 1918-ig, mikor is Csehszlovákiához került. Az 1938-as müncheni egyezmény visszaadta őket Magyarországnak, de a második

világégés után, 1946-ban, megintcsak Csehszlovákiához kerültek. Léva ma Szlovákiában van.

Anyai nagyszüleim és barátaik magyarul beszéltek, bár az anyaországi magyarok komikusnak találták beszédüket, és „letótozták” őket. Apám is gyakran ugratta anyámat kiejtése miatt. A környező mezőgazdasági közösségek nagyrészt szlovákok voltak. Anyámnak és családjának volt némi kapcsolata a szlovák nyelvvel, ugyanis szlovák parasztok vitték árujukat a piacra vagy elhozták a friss tojást gyönyörű vesszőkosaraikban. Kiváltképpen emlékszem Tildi nénire. Feketében járt, kötényt és fejkendőt viselt, ragaszkodott ahhoz, hogy valakinek kell lennie abban az új valaminek a belsejében, a rádióban, ha már beszél.

Az anyám és idősebb testvére (Janka) a helyi magyar zárdába jártak középiskolába, de csak 15 éves korukig, mivel akkoriban a provinciális Magyarország nem nyújtott lányoknak oktatási lehetőséget.

Itt a pillanat, hogy anyai nagyszüleimről beszéljek, Blumenthal Jónásról és feleségéről, Schönstein Gizelláról. Öt gyerek között a legfiatalabbként nevelkedett Jónás a vidéki Szlovákiában. A testvérei élvezték a jólétet, de mire ő elérte a felnőttkort már nem maradt pénz az oktatására. Tanonc lett egy szövetáru-kereskedőnél, éjszakánként közgazdaságtant tanult és végül megvette saját szövetboltját Léva főutcáján, amit feleségével és egy segéddel sikeresen vezetett. Sőt egy időben messzeföldön híres kereskedőnek számított, és a Blumenthalok megbecsült és kedvelt emberek voltak. Emlékszem milyen szívesen mentem gyerekként a boltba, láttam a gurigába föltekert világos szövetanyagot szépen felstószolva a fapolcokon, láttam a csillogó golyószámológépet, és középen Opit (nagyapát) egy sötét üvegkaliczába zárva, kalligrafikus írású papírjait a réz olvasólámpa zöld fényében. Valami kísérteties illat volt ott, keveréke fának, posztónak és naftalinnak. Opi alacsony, pocakos ember volt koromfekete hajjal és kicsi fekete tövisbajusszal. Mindig ki volt öltözve, fekete öltönyben kikeményített fehér ingben és egy kövér Churchill szivarral a szájában. És az a szivarszag! Amikor a pozsonyi iskolából jöttem haza, beszálltam egy kis liftbe, hogy a harmadik emeletre jussak, éreztem a dohányszagot és tudtam, hogy ott volt, és nem tudtam elég gyorsan feljutni hozzá. Jónás, akit megfosztottak a tanulás lehetőségétől, önerőből vált sikeres emberré, szeretett utazni, fontosnak tartotta a tanulást, és úgy hiszem, a kalandot. Az első világháború előtt járt Skandináviában, és Londonban is, abban az időben, amikor a szüfrazsettek a Buckingham Palota rácsaihoz kötözték magukat. Azt hiszem volt még egy pár utazása.

Tehát amikor a két Blumentahl lánynak már nem volt mit tanulnia Léván, Jónás és Gizella elhatározta, hogy német nevelőnőket szerződtetnek

idegen nyelv (német, francia, angol), világirodalom és zene tanításának céljából. Grotte Janka, a második unokatestvéremnek, Klárinak az anyja, csatlakozott hozzájuk harmadiknak. Vannak fényképeink a három csinos matrózblúzos lánykáról, mellettük a szigorú német matrónákkal, a komoly frizurájukkal és terjedelmes melleikkel. Gretchen tanítónő volt anyámra a legnagyobb hatással.

Anyai nagyanyám Gizella, családuk legérdekesebb asszonya volt. Anyja, az én dédanyám, meghalt mikor Gizella nagyon fiatal volt és apja újránősülése után, szert tett a klasszikus gonosz mostohára. Volt néhány testvére, többségük Léván lakott. Mindegyikük meghalt az auschwitzi haláltáborban, Jónással és Gizellával együtt. Az utolsó transzporttal kerültek oda, 1944 áprilisában.

Csak keveset tudok nagyanyám fiatalkoráról, de ő volt a legszebb nő, nem úgy, mint nővérei (szakállas nagy-nagynénéim), akiket Anni és én utáltunk megpuszítani. Jóalakú volt, mindig feketébe vagy szürkébe öltözött, ezüstgyöngyszerű hullámos haját szépen kifésülte, szolidan csillogó gyémánt fülbevalói voltak, melyek kecsesen és fürgén himbálóztak. Első gyermeke, egy fiú, halvaszületett; aztán jött Janka, Anni anyja, két évre rá az én Anyám Rósz. Gizella egyike lehetett az első képzett nőknek, férjével, Jónással vezette a boltot, ráadásul még a tökéletes és rendes háztartást is vitt.

A szolgálólányok, emlékszem, mind vidéki szlovák lányok voltak, a nagyanyám tanította, nevelte és óvta őket. Mariska volt az utolsó leghűségesebb szolgálójuk. A lányok Gizellával maradtak a házasságukig, szerették a családot és ragaszkodtak hozzájuk.

A kamrapolcokon színes sorokban álltak a befőttek - ez nálam is így van, biztos tőle örököltem ezt a képességet. Az ünnepi ebéd sült libából állt (élve vették a lévai piacon, majd megtömték), szopós malac Újévkor, báránysült Húsvétra, libamáj reggelire, frissensült beigli és a legigényesebb választékban édességek, főleg Karácsonykor. Emlékszem a gigantikus fára, amit Anni és én díszítettünk, majd kivilágítottuk égő gyertyákkal és csillagszórókkal. Egy oldalra csapódó ajtóval zárt pincében (imádtam a hangját, amikor föl és lerohangásztunk rajta) raktározott el Gizella a homokban málnát, zöldbor-sót és más zöldségeket, gyümölcsöket. Aztán mikor vége volt a szezonnak, mindenki ámulatára asztalra kerültek ezek a finomságok. Azokban az időkben, amikor se hűtő se fagyasztó nem létezett. Érkezéskor mindig megcsapott a sütés-főzés illata; szubtrópusi növényeket növesztett a kertre néző verandán, ami a földszintes házrész majdnem teljesen eltakarta, télen a magas, zöld cserépkályha adta a meleget, ám a forró, száraz nyáron hűs volt benn. Természetesen Gizella volt az úr a háznál, olajozott gépezete hatékonyan és

simán működött. Mindig volt ajándéka a családnak: egy kis félrerakott szövetdarab, egy sütemény, néhány szalag, egy kosárka finomság.

Csak két unoka volt, Anni és én. Politikai és magánéleti körülmények miatt Anni Léván nevelkedett nagyanyámmal és Anyámmal életének első öt évében. Ezért ő volt a kedvencük. De a nagyapám a világot is nekem akarta adni, főleg, mert jó tanulónak bizonyultam.

Igaz, ha azt mondom, hogy gyerekkorom legboldogabb napjai Lévához kötődnek, a nagyszüleimmel és Annival, a majdnem-testvéremmel: anyáink igazi nővérek és apáink igazi fivérek voltak.

Jankából lázadó lett és a bűnös Budapestért 18 éves korában otthagyta Lévát, megismerte férjét Barabás Bélát, aki apám testvére volt, foglalkozását tekintve újságíró és jogász. Ervin, az apám, abban az időben orvostanhallgató volt Budapesten, szűkös körülmények között, keményen dolgozott, nem örvendett a legjobb egészségnek. A nagyanyám meghívta Lévára (a szokásos nagylelkű és barátságos módján), ahol a szüleim találkoztak, azt követően 1923-ban összeházasodtak.

Utolsó emlékeim sajnos keserűek Gizelláról. Vissza kell utalnom az 1939-es eseményekre, és utolsó találkozásom vele szomorú emlék marad. Ötven évvel Auschwitz felszabadítás... után is kísértenek a tévében látottak „a teremtményekről, akik valaha emberek voltak”. Kerestem köztük Gizellát és Jónást... de nem sikerült fölismerni őket. A budapesti zsidótemetőben van egy márvány emlékkő Auschwitzról, Jónás és Gizella nevét is belevésték a többi áldozatával együtt.

Most apai nagyszüleim felé kell fordulnom, akiket nem ismertem ugyan, de fontos szerepet játszottak az életemben. Nagyapám, Bernard Bruchsteiner és felesége, Gutthard Johanna Dél-Magyarországon, Szegeden éltek. Magyarország második városa volt ez a mai Románia és az egykori Jugoszlávia határai mellett. Földrajzi szélessége annyira déli, mint Genfnek vagy Lyonnak. Öt gyerek volt a családban: Ilonka, a legidősebb lány, Kitty anyja; Béla, Anni apja; két másik fiú, akik meghaltak a 10-es, illetőleg a 20-as éveik elején; és apám, Ervin, a legfiatalabb. Bernard könyvelő vagy tanár volt, vagy mindkettő, tanult, művelt ember. Uhersky Brod-ban, Morvaországban született, ami 1918 után Csehszlovákia lett. Csehül beszélhetett, bár a magyarul is jól megtanult, miután letelepedett Szegeden. Karlsbadba (Karlovy Vary), utána Észak-Csehországba járt, a fürdőhelyekre. Ott szívrohamot kapott, 1891-ben meghalt, és ott is temették el. A családi ereklyék között van az utolsó hazaküldött képeslapja a következő utóíráttal: „És hogy van az én kis Motykám?” (pillangóm - kedveskedő kifejezés apámra, a család legkisebbjére, aki öt éves volt apja halálakor.)

Janka nagymamának nehézségekkel kellett szembenéznie, az élet kemény volt, kevés pénz volt, és sok gyerek. Béla és Ervin mindketten jó tanulók voltak és már fiatalon magánórákat adtak klasszikus nyelvekből és matematikából, hogy egy kis pénzt keressenek. Mind az öt gyerek tehetséges volt. Béla és Ervin Szeged leghíresebb jezsuita középiskolájában részesültek a legjobb, klasszikus műveltséget nyújtó oktatásban, és az iskolát kiváló eredménnyel fejezték be.

Akkoriban nem voltak autók, de muszáj volt, hogy legyen lovunk és kordénk. Mivel kevés pénzünk volt, a legolcsóbb lovat vettük meg. De Neddy csak egy irányba volt hajlandó húzni a taligát, körbe-körbe. Előző tulajdonosainál ugyanis cirkuszi ló volt.

A fényképekről Janka mama a Viktória korabeli ruhában és megjelenéssel nagyon előkelőnek tűnt. Igen keveset tudok a háttéréről, kivéve azt, hogy a családi legendák szerint néhány csepp Habsburg-vér is folyt az ereiben – erre nagyon büszke volt. Arról is híres volt, hogy szerette az édességeket, s mindennapi vevő volt a szegedi *Virág Cukrászdában*. 1985-ben Lesley lányom és Sarah unokám eljöttek velem első hazai zarándoklatunkra, Szegedre. Megkóstoltuk a süteményeket, és a híres szegedi halászlevet, de mindkettő csalódást okozott.

Nagymamám 1925 augusztusában, pár nappal a születésem után halt meg, kezében tartva Anni fényképét (Anni és Kitti is az unokái voltak).

Két fontos eseményt kell megemlíteni: Béla az idősebb testvér, a legidősebb férfi a családban, a huszadik század elején Magyarországon levő antiszemitizmus miatt eredeti zsidó nevüket (Bruchsteiner) egy elfogadott, nem túl ritka névre változtatta (Barabás). A vallást többször meg fogom említeni a történetben. Így lett leánykori nevem Barabás. Másodszor nagyapám születési helye (Uhersky Brod, Morvaország, 1918 után Csehszlovákia) meghatározta, hogy apám véglegesen Pozsonyba költözzön. A helyzet a következő volt: az első világháború, az Osztrák-Magyar Monarchia veresége és a nyugati szövetségesek győzelme után Budapesten egy sor politikai államcsíny történt. Az első Kun Béla alatt egy rövid kommunista uralom, amit a „fehérkeresztes” Horthy-párt 1920-as győzelme követett – fasiszta irányzattal –, és Horthy admirális maradt a kormányzó a második világháború végéig. Apám 1918-ban tért vissza a seregből, ahol a Vöröskereszthez tartozott, mint orvos. A háború alatt főleg az egykori Jugoszlávia területén állomásozott, és most esedékessé vált, hogy folytathassa orvosi tanulmányait a Budapesti Egyetemen.

A politikában Ervin mindig szélsőséges volt baloldali szimpátiájával, ugyanakkor hihetetlen éleslátással, és politikai előrelátással rendelkezett.

Hazatértekor aggódott a magyar államért, és kiutat akart keresni ebből a politikai csapdából. Kitalált egy menekülő útvonalat. A megoldás az új Csehszlovák köztársaság 1918. október 28-ai megalakulása volt (Masaryk elnök vezette ezt a saját lehetőségeihez mérve haladó, demokratikus országot). Emlékezzünk, hogy Ervin apja, Bernard Bruchsteiner Uhersky Brod-ban, Morvaországban (most Csehszlovákia) született. Ezért Ervin csehszlovák állampolgárságot kért, és apja származása, és születési helye miatt meg is adták azt. Azt is elfogadták, hogy Európa egyik legrégebbi egyetemén, a prágai Német Egyetemen folytassa orvosi tanulmányát. Ez azt is jelentette, hogy német nyelven alaposabban és újra kellett tanulnia mindent, mivel eddig magyarul tanulta az orvostant. De Ervin nehezen legyőzhető túlélő volt.

Ezalatt Lévából a csehszlovákiai Levice lett, ezzel egyszerűbbé vált a kapcsolattartás Rószival és Ervin között, akik szerintem ekkor már jegyesek voltak. Ervin keményen tanult, és 1922-ben megszerezte orvosi diplomáját. Bőr- és nemibetegségekre szeretne specializálni magát. Ezért elhatározta, hogy továbbtanul Bécsben, Ausztriában, ahol nagyhírű klinikán tanult és dolgozott. Később, amikor már Pozsonyban praktizált, minden csütörtökön visszament Bécsbe a bőrgyógyászati előadásokra, egészen Ausztria német megszállásáig, az Anschlussig, 1938 márciusáig.

Rószival sosem volt lemaradva. Követte Ervint Bécsbe 1922-ben, ahol mint laboratóriumi technikus dolgozott, Ervin magánorvosi rendelőt nyitott Pozsonyban, hogy jövendőbelijével dolgozhasson együtt.

Végül is, mielőtt megjelennek a színen, meg szeretném magyarázni, miért Pozsony lett otthonunk, munkahelyünk.

Pozsony, bár Csehszlovákiában van, a Duna partján fekszik, 10 kilométerre az osztrák határtól, 30 kilométerre Bécstől; 10 kilométerre a magyar határtól, és 100 kilométerre a Dunán Budapeستől, ahol a rokonaink éltek. Könnyen megközelíthető Brno-ból, és Prágából (a fővárosból). Pozsony volt Csehszlovákia második legfontosabb városa (mint most Birmingham, az otthonom, Anglia második városa). Nyelvészeti szempontból Pozsony négy-nyelvű város volt: szlovák, cseh, német, magyar, ami sok cseh-anyanyelvű értelmiségit vonzott oda. Nem volt jelentős zsidó közösség, ők főleg németül és héberül beszéltek. Az eredeti gettót azóta lerombolták, főként kereskedők és üzletemberek lakták. A hivatalos zsidó értelmiség nem tartotta olyan komolyan a zsidó hitet (vagy egyáltalán nem), a város zöldebb, gazdagabb részein éltek.

Az igaz legenda Pozsony lakóiról, hogy híresek voltak arról, hogy három zászlót tartottak a pincéjükben (csehszlovák, magyar, osztrák), hogy fel legyenek készülve a változásra. Akárhogy is, a zászló-cserélgetés a közép-európai életforma része volt.

Tehát a földrajzilag és nyelvileg is négyfelé osztható város megfelelt magyar nyelvű szüleimnek, kiknek családjai a közeli Léván és Budapesten éltek, hivatalos kapcsolataik Bécsben voltak. További okok szóltak Pozsony dicsérete mellett, hogy valóban pompás város gyönyörű színházzal; fürdési lehetőség a Dunán, strandfürdők, és épületen belüli medencék; el nem csúfított dombok a város körül, csodás vasárnapi séták; télen sielés vagy korcsolyázás; egy egyetem (Komensky), és jó iskolák minden szinten szlovák, német és magyar nyelven. Léva, ahol a nagyszülők éltek, és Budapest, ahol a család többi része lakott, nincsenek messze egymástól, ami igen fontos tényező egy szorosán összetartozó családnál. Tehát már eldöntött dolog volt, hogy Dr. Barabás és Barabásné a Stefániková 25/a alatt bérel lakást és rendelőt. A ház (még most is) egy régi, barátságos barokk épület egy széles, lombos utcában, közel a központhoz. Ez volt az, ahol 1925. július 30-án megszülettem, és életem első öt évét leéltem.

Amikor öt éve Pozsonyban jártunk, kiderült, hogy a tervezők újraszámolták a házakat, s így eredeti otthonunk a 27-es számot kapta. A Konventná 17-be költöztünk 1930-ban, és ez maradt az én valódi otthonom 1939 szeptemberéig, a háború kitöréséig. De hol van az én igazi otthonom? Kde domov můj – ahogy a Csehszlovák himnusz utolsó sora is kérdi.

(Fordította: Praznovszky Dániel és Kőszegi Bálint)

Salamon Nándor

LEVÉLVÁLTÁS SZOMBATHY VIKTORRAL – 1983-BAN

Adatok a rimaszombati Tóth-családról

A Palócföld 2002/1. számában a rimaszombati születésű A. Tóth Sándor festőművésze-ről, szülővárosi kötődéséről, pályafutásáról, munkásságának reneszánszáról készült tanulmányomat adtam közre. A fia által írt, Püski Kiadónál megjelent tanulmány- és dokumentumkötet adatai mellett bőven merítettem a gömöri család életére utaló adatokat, jellemző gondolatokat Szombathy Viktor nekem címzett leveleiből. Már az idé-

zetek átültetése közben ráébredtem, hogy a két terjedelmes, sodró lendülettel legépett postai küldemény lényegesen többet nyújt, mint sietve összegereblyézett adathalmazt. Miközben beavat a „Tóth-family” századeleji mindennapjaiba, családtörténetébe, emlékei elevenednek meg, reflexiók támadnak benne a maga írói munkásságával, nem mindig pozitív tapasztalataival kapcsolatban. Apró epizódok, kis bosszúságok, felvillanó ifjúkori élmények ezek, életszerű, kiegészítő ecsetvonások a válaszadó portréjához. Mindezek így együtt talán érdekesek lehetnek az irodalom - és helytörténészek számára.

A levélváltás indítéka megtalálható a kérdéseimet tolmácsoló első soraimban, de a „történet” némi magyarázatot igényel.

A. Tóth Sándor halála után – 1980. Zalaegerszeg – lehetőségem nyílt szerteágazó művészi hagyatékának „átlapozására”. Sokszor rajza, grafikája között bukkantunk a kortársainak tekinthető magyar írókkal való találkozásait dokumentáló karakteres portrévázlataira, „széljegyzeteire”. A kutatás közben gyarapodó sorozat inspirált arra, hogy feltérképezzem az arcmások születésének körülményeit, a találkozások pillanatait, helyszíneit. Levelek sorát bocsátottam útra, a még élő „modelleket” vagy a hozzátartozókat kerestem fel, szemtanúk után nyomoztam, könyvtárosoktól kaptam segítséget. Aktivizálódott a művész családja is. Elsők között fordultam kérdéseimmel Szombathy Viktorhoz, merthogy két rajz éppen róla készült fiatal éveikben. Azonnal érkezett válasza messze felülmúlta várakozásomat.

A rajzok tanulmányozása, az összegyűjtött adatok, információk birtokában, részletes tanulmányt állítottam össze, *Íróportrék – háttérrel* cím alá rendezve anyagomat. A „felfedezésünkről” beszámoló munka tizenhat reprodukció kíséretében (Illyés, Kassák, Kós Károly, Weöres, Nagy László, Csoóri stb.) a győri *Műhely* 1984/2. számában jelent meg. Miközben a kézirattal viaskodtam, Pécsen kiállítást rendeztek a kis gyűjteményből, ahol tizenhét író arcvonásai társaságában a festő három önarcképe is szerepelt. A kis tárlatot Tüskés Tibor mutatta be, a hangsúlyt a rajzok irodalomtörténeti jelentőségére helyezte. A. Tóth szerepét két szempontból is jelentősnek ítélte. A pápai református kollégium nagy műveltségű, világot járt rajztanára a „találkozások” szervezőjeként és a „modellek” megörökítőjeként egyaránt múlhatatlan kultúrtörténeti érdemeket szerzett. Megnyitója a *Jelenkor* 1983./7–8. számában jelent meg. Helyet kapott *Triptichon* című tanulmánygyűjteményében s Tóth Gábor Sándor említett munkájában is.

„Szombathy Viktor Író Úrnak
Budapest
Magyar Jakobinusok tere 1.

A. Tóth Sándor:
Szombathy Viktor, 1925

Tisztelt író Úr!

A. Tóth Sándor gyermekeinek biztatására keresem fel Önt pár sorommal. Oka ennek, hogy Sándor bácsi hagyatékában megtaláltunk egy sor, neves írókat ábrázoló ceruza és tollvázlatot. Ezeket szeretném publikálni a győri Műhely című folyóiratban.

A rajzsorozat két, legkorábbi darabja Önt ábrázolja. Az egyik 1925-ben, a másik 1928-ban készült.

Elképzelésem szerint, a portrékat egy szövegkeretbe foglalnám, amely az ábrázoltakról és a rajzok születésének körülményeiről adna tájékoztatást. Sándor bácsi ifjú kori barátai közül Ön az egyetlen, aki még valamit elmondhat a rimaszombati időkből. Ezért kérem, hogy írja meg néhány mondatban: milyen alkalomból és helyzetben készültek az említett rajzok. Esetleg személyes élményeiről, emlékeiről is szólhatna.

Tudakolnám továbbá: ki írhatta a beszámolókat Tóth Sándor első otthoni kiállításáról (Gömör, 1926, IX. 26. ill. X.3.)? Elképzelhető, hogy éppen az Ön tollából valók e nagyon is találó bírálatok?

Megtaláltuk a dobozokban gyűjtött újságkivágások között a Magyarországon írt cikkét is, amely A walesi bárdok walesi nyelvre történt átültetésének történetét mondja el. Erre, A. Tóth Sándor irodalom és magyarság iránti vonzalmát bizonyítandó, ugyancsak szeretnék kitérni.

A lerajzoltak névsora imponáló, bizonyára érdeklődésre tarthat számot a bemutatás. Kérem tisztelettel, legyen segítségemre, hogy alapos munkát végezhessenek. Válaszát várom, fáradozását előre is köszönöm, jó egészséget kívánok.

Győr, 1983, március 15.

tisztelettel:

Salamon Nándor”

„Budán, 83. III. 16.

Kedves Kolléga Uram!

Köszönöm levelét Tóth Sándor régi jóbarátom megpropagálása ügyében. Lányával, Kati doktornővel már beszéltem a kérdésről a napokban s nem akadémikuskodás volt részemről az, hogy értekezni szerettem volna a MŰHELYÉK-vel, hanem pontosítást szerettem volna tudni. Most már értem. Szívesen írok Sanyiról, illetve magáról az egész Tóth familiáról írnék – /the Tóth Line, avagy „family-team”, hogy Onedinesen szóljak/ – mert ők együtt érdekesek a Schulek ágtól lefelé, nem csupán Sanyi. Öten voltak testvérek egy művelt építészmérnök apával s egy nagy pedagógiai hajlamú mamával, Schulek Frigyes unokahúgával. Négy fiú, egy lány. Az most Amerikában. A legidősebb fiú Karlsruheban. Én afféle családtag voltam náluk - egyébként is távoli rokon - cserkészalapon; azt, hogy a művészettörténethez valamit konyítok, elsősorban nekik, illetve a „Papá”-nak köszönhetem. A legfiatalabb fiú tavaly húnyt el, az valahogy politikailag s eszmeileg kivágott a családból.

No, mindegy. Arra gondoltam, hogy vagy 5–6 flekkenyi terjedelemben magát a Tóth-együttest írom meg – egyik legműveltebb s legtevékenyebb familiát az azóta, sajnos kiirtott Rimaszombatban. (Mellesleg megjegyezve, Sanyi volt a legdumásabb a családban, messze túlszárnyalta testvéreit, ezért is volt vérbeli paidagogosz).

Ami a rólam szóló két képet illeti: nem is sejtettem, hogy neki is volt rólam képe; egyet tudtam csak, az itt van a falamon, krétarajz, kezdő püspök koromból. Ha jól emlékszem, egyet náluk rajzolt, a lakásukon, otthon, egyet a mi lakásunkon, uzsonna évadján. Nem kellett neki apropó: szívesen rajzolt le mindenkit s mivel én akkor kezdtem „feltörni” Sanyival együtt afféle pesti művészlekeknek számítottunk, úgy gondolom s a jövő pályatársat képezte le bennem. Élt ott már egy másik „gyöker” festőművész is, Glatz Oszkár tanítványa, Mátrai-Makovits Jenő, vele versenyeztek igen békés, szeretetteljes úton. Sanyi vitte többre.

1926. szeptemberében vagy én vagy közös barátunk, Benkovits Gyula írtuk Tóth Sanyiról a kiállítási ismertetést, bizony már nem emlékszem. Október lévén, én akkor már a pesti szemeszttert gyúrtam. De lehet, hogy Sanyiról egy ismertetést még én írtam. Harmadik művészünk Holéczy Miklós volt - gimnáziumi rajztanárunk, később múzeumigazgató – de ő a szobrászat felé hajlott. Jó banda volt.

Nos, tehát a Tóth Line-ről írnék néhány flekket, mert úgy érdekesebb s végre valaki írásba teszi le ezt az emléket. A pozsonyi folyóiratok igen húzódoznak az ilyen „antinosztalgikus” visszaemlékezések közlésétől. Jómagam első gimnazista koromban, 1912 szeptemberében ismerkedtem s barátkoztam össze velük, a barátság ma is tart.

Mosolyogni fog: ahhoz, hogy a közös rokoni ágat – afféle gömöri atyafiúságot – megtaláljuk, Ferenczy Istvánig, az első magyar szobrászig kell vissza- és elmenni, aki szintén rimaszombati volt, ott is halt meg nagy keserűségében.

Egyébként 1922–28 között Pestről szorgosan jártam át Győrré a Corvin utcában lakott kedves keresztanyámhoz, aki aztán mindenféle bálókba és ötórai teákra vitt farsang idején. Emlékszem egy monoklis esetre, mikor majdnem összepárbajoztuk magunkat egy jogással, összetaposott monoklim miatt. Húszéves voltam, Láng Irénkének udvaroltam. Évek óta készülök ismét Győrbe, márcsak Pannonhalma miatt is, mert igen szeretem Győrt, de a modernet még nem ismerem. – A MŰHELYT ismerem, azt hiszem, igen jót tettek a pozsonyi Fogarassy Lászlónak azzal, hogy elfogadták őt is, írását is. Dühös ember, ha nem hallgatják meg, de éppen ezért kedvelem.

Legutóbbi győri utam: az erdészet vitt el afféle riport-útra a Szigetközön Hédervárig. Ennyit akartam mondani, bocs a hosszú szövegért: Tóthéknál éreztem magam.

Szíves üdvökkel
Szombathy Viktor”

3.

„Szombathy Viktor Úrnak
Budapest

Tisztelt Kolléga!

Maradjunk e megszólítás mellett, bár én a jóval fiatalabb talán nem sértem meg ezzel. Levelét megkaptam, de az influenza engem sem kímélt, aztán meg bokros múzeumi teendőim, utazgatásaim, ügyintézéseim meggátoltak, hogy mostanáig válaszoljak.

Sorai részben örömet okoztak, de egyben gondot is ébresztettek. Némi félreértésre gyanakszom. Az ügyben érintettek közül valaki nem beszélt egészen világosan. Én ugyanis csupán néhány adalékot, emlékmorzsát kértem Öntől megírandó kis dolgozatomhoz, amely A. Tóth Sándor íróportréit szándékozik bemutatni Szombathy Viktortól Rab Zsuzsáig. Ezeket tulajdonképpen meg is találtam levelében. nagy gond nem volt, hiszen mindkét rajz datált, tehát elhelyezhető az időben.

Örömöm legfeljebb akkor fokozódna, ha a szobájában lévő harmadik rajzról kaphatnék egy jó, közölhető fotóreprodukciót. De ezt kérni, túlmegy a határon. E levélbéli kérelmemre ajánlotta fel, hogy írna a Műhely részére egy emlékezőt a Tóth-Line-ról, benne Sanyi bácsi-ról is. Nos, én nem tartozom a Műhely szerkesztőségéhez, írni is régen írtam számukra (gondoljon a hazai prófétaság nehézségeire!). Így fel sem kérhetem, meg se bízhatom, meg sem rendelhetek semmit. Mégis szóltam a főszerkesztőnek, lehetne-e valamit csinálni. Tolmácsol-

tam az Ön elismerő szavait is. A válasz: egyelőre a csökkentett terjedelem miatt nincs lehetőség, legalább másfél évig ilyen jellegű írás közlésére. Rengeteg a felhalmozott, megrendelt kéziratuk. Ezt növelni felelőtlenségnek érzi a szerkesztőség, ezért egyelőre nem kéri a bizonyára sok érdekes emléket felszínre hozó cikket. Közbenjárásomnak tehát nem volt foganatja. Kérem, ne haragudják meg rám az okozott kalamajkáért.

Az emlegetett kritikák közül – Gömör – az egyik különösen találó s még talán jóslat érvényűnek is nevezhetném. nagyon jól ismerte fel írója azokat az adottságokat, amelyek később meghatározóivá váltak a művészek érett „földinek”. A korabeli szlovenszkói visszhangok között még egy volt, amelyet végre jelzett is szerzője – l.ő. –, de feloldani nem sikerült Turczel Lajos sajtótörténeti tanulmányai alapján sem. Kit rejthet a signatura?

A Ferenczy-családhoz fűződő Tóth-kapcsolódásról tudok. Sőt! Belenéztem abba a hatalmas családja-kötetbe is, amelyet a Nyugaton élő legidősebb Tóth-fiú állított össze. Ebből kiderült a Konok Tamás-rokonság is. Ő Párizsban él s mostanában hazalátogató művészként találkozgatok vele. Mondhatnám, baráti kapcsolatba kerültünk az elmúlt időkben.

Érdeklődéssel olvastam győri kirándulásairól, kalandjairól. Márcsak ezért is, az ifjúságra emlékezve, érdemes lenne leutazni egyszer Győrbe s megnézni a szépülő régi várost. Szívesen kalauzolom, ha erre igényt tart. A Borsos Gyűjtemény maga megér egy „misét”.

Fáradozását ismételten köszönöm és azzal zárom soraimat, hogy szívesen veszek minden apró adatot, amely Tóth Sándor munkásságához, pályájához nyújt a legkisebb támpontot.

Jó egészséget és eredményes alkotómunkát kívánok

őszinte tisztelettel
Salamon Nándor

Győr, 1983. április 18.”

4.

„Szombathy Viktor
1122 Budapest
Magyar Jakobinusok tere 1.

Budán, Váramban, A. D. MCMLXXXIII.
Die II. Maji.

Kedves Ifjú Kollégám!

A „kollégázásért” egyáltalán nem sértődöm meg. Csak három évvel valék idősebb Tóth Sanyinál. Köszönöm levelét. Azt hiszem, félreértettem Sanyi igen lelkes lányának, a doktornő Katalinnak szavait, aki rögtön valamiféle sajtónyilatkozatot, de legalábbis hosszú tanulmányt kért tőlem. Tekintettel arra, hogy valahányszor a régi Rimaszombatról

van szó – bármilyen téma, a család, a körülmények sora – én azonnal belevetem magam a habokba és szívesen emlékezem, ezért írtam múltkori leveletem a Tóth-Line-nal kapcsolatban. Róluk - ha alkalom és kiadó adódik - úgyis szeretnék írni. Egyszerre volt zárt és nyílt család, egyike a legkulturáltabbaknak kisvárosunkban; nekem távolról rokon-családom is, apámék együtt jártak gimnáziumba, s a család fölött folytonosan ott lebegett a „mamuska” nagybátyja, Schulek Frigyes, elevenen is, majd emléken is. Az a Schulek János, aki 1938-ban elsőnek találta meg Visegrád beomlott erdőségében Mátyás király álompalotáját, is szorosán a rokonsághoz tartozott. Schulek János egyik fia él, Schulek Tibor ny. evang. esperes: Komáromban – azaz Szőnyben – volt lelkész, ma Pesten él. Ez a Tibor is - miután négy gimnáziumot német szó miatt Troppauban járt - néhány évig Rimaszombatban volt gimnazista, unokatestvér, ő is bővítette a családi kör kulturált ivét. Rettentő nagy cserkészek voltunk; az összes cserkészkirándulásokat, s mindent, ami a cserkészlet öröme, izgalma volt, főleg Tóthéknál főztük ki. Csak a legidősebb, Tóth Zoli nem volt cserkész, neki derogált. Nagy diákszerelmek, izgalmas zsúrok, okos olvasmányok. – Sajnos, az 1914-es „kis” világháborúban számtantanárunk – aki nem volt más, mint Bartókné Pásztor Ditta édesapja – bevonult katonának s csak 1918 végén jött haza századosként, betegen; a gimnázium mindenkit előszedett, aki valami tanítást vállalt. Tóth Béla bácsi vállalta a III.-ban a számtant, pardon, algebra-tanítást, s nem lévén pedagógus, hiába értette az algebrát, magyarázni nehezen tudta, a tanulás még nekem is nehezen ment. Viszont néhány jó mondást tanultunk tőle; találó, tréfás, jellegzetes, megvilágító mondásokat. De tanítani nem tudott és családi barátság ide-rokonság oda: Tóth bácsi volt az egyetlen, aki nekem gimnáziumi pályafutásom egyetlen hármását adta. De nem mintha én lettem volna számtanból buta.

A családot egyébként a mama – Schulek Vilma – fogta össze, ő adta meg a hangot s a pedagógia fortélyait; „mamuska”. Még francia tanfolyamot is rendezett nekünk, jó szervező volt. Ezt örökölte Sanyi, akiben egyébként legtöbbször túlbuzgott a pedagógiai hajlam.

Egyáltalán nem bánt, hogy a Győri MŰHELY nem tud teret adni elmebéli munkámnak –: lényegében ki a fenét érdekel Győrött, 1983-ban, egy hajdanvolt gömöribudai család belső élete? Természetesnek is veszem. Én a vidéki folyóiratok közül csak a tatabányai Új Forrásra orrolok: üzenték, hogy írják az általunk 1937–38-ban Rév-Komáromban felállított bronz Jókai-szoborról, hiszen oroszánrészem volt az akcióban. Írtam a főszerkesztőnek: megcsinálom. Visszaírt, hogy „óvatosan” írjak, majd még megbírálják a szempontokat, a kéziratot, az egész ügyet, mielőtt nyomdába adnák a cikket. Hát én ennyi feltételt nem fogadok el; a Jókai-szobor felállításának hosszúlejárátú, de egyszerű tényei voltak, érdekes menete volt: ha én azt, mint igazat nem írhatom meg – (semmi politika nem volt benne) – akkor fölösleges előzetes és utólagos cenzurázásoknak alávetni egy társadalmi folyamat leírását. Hát nem írtam meg a cikket, nem szeretem a szemellenzős szempontokat és holmi felesleges „figyelmet” az 1980-as évek Csehszlovákiája iránt – az 1937-es Csehszlovákiával kapcsolatban. Még

valamit. Tóthék, mint gyerekek, öten voltak. A legkisebb volt Vilmos, nemrég búnyt el, mint a losonci építészeti iskola tanára; építész mérnök vala. Valahány gyerek, annyiféle gondolkodású. Vili volt a legradikálisabb. Volt egy kedves házuk Rimaszombatban a szülőknek, a szó praerafaelita értelmében családi otthon. Ezt 1945 után kényszerültek elhagyni. A család egyes tagjai néha haza-hazamentek, megnézni az utcát, ahol laktak. Vilmosnak lehetősége volt 1950 táján visszaköltözni a családi házba. Nem tette: „Abba a burzsuj-házba én be nem teszem a lábam! – mondta általános csodálkozásra. Ez a Vili egyébként tót nőt vett feleségül, gyerekei alig tudnak magyarul s nekem – pár éve itt volt Pesten egy Sarlós-összejövetelen – azt fejtegette, hogy ők tulajdonképpen ősi szlovák származásúak, visszatér a szlovákiaságba. Sajnos, a halál megakadályozta ebben. A legidősebb Tóth, Zoltán német lett, német feleséggel s gyerekekkel. Karlsruheban lakik; lánytestvérük, Belli Amerikában elamerikaisodott, gyermekei is azok, a magyarságot végül is csak Sanyi és bátyja, Tóth Laci s családja viszi. Laci: Nagykanizsán.

Kérdésem: A Sanyiról írt „l.ő.” betűs 1925-ös tájú kritika mely lapban jelent meg, mikor? Lehet, hogy Loysch Ödönt rejti. Loysch Ödön bácsi a rimaszombati Egyesült Protestáns Főgimnázium késmárki származású tanára s két ízben igazgatója volt, Tóthék legszorosabb baráti köréhez tartoztak az „öregek” és a gyerekek is. Lehet, hogy a „l.ő.” jelű cikk ifjabb Loysch Ödöné, ő jogász volt. Ezt csak akkor deríthetem ki, ha tudom, mely lap, mikor hozta. Nagy ritkaság és különleges családi szívesség lenne, ha kisütném, hogy ifjabb Ödön – (igen jó barátom volt) – írta. Elnézést, hogy így beleszaladtam rimaszombati multamba, alig hinném, hogy érdekli.

Szíves üdvözléssel:

Sz. Viktor

U.i. Most kaptam meg T. Sanyi kiállításának pécsi meghívóját.”

5.

„Szombathy Viktor
Budapest

Tisztelt idősebb Kolléga!

Tavaly májusban írt levele nagy örömet okozott nekem. Igaza lehet abban, hogy a Műhely olvasóit minek is érdekelné egy „hajdanvolt gömöri-budai család belső élete?”. Nekem azonban, mivel sokkal hosszabb ideje foglalkozom az A. Tóth Sándor-ügyekkel, sor érdekes adatot szolgáltatott közléseivel. Véleményem szerint, ha nincs is pillanatnyilag kiadója, feltétlenül meg kellene írnia azokat a visszaemlékezéseket. Saj-

nos, egy világ merül el lassan a múltba, sok érdekes ember emléke porlad szét az időbe, ha az utolsó tanúk némák maradnak.

A komáromi Jókai-szoborral kapcsolatos „füstölgése” azért keltette fel figyelmemet, mert egyszer aprócska cikket magam is eresztettem e tárgyban. Alkotója ugyanis egy ideig Győrben volt diák.

Hosszú hallgatásom oka pedig, hogy végül elkészült - sok felhalmozott adatot sűrítve – az a bizonyos dolgozat, amelyik A. Tóth Sándor íróportréit mutatja be. Nekem talán több szerencsém lesz a Műhellyel, mivel megrendelésükre írtam meg. Ígéretük szerint, az áprilisi számban talán meg is jelenik. Ha így lesz, erről értesíteni fogom, mivel Maga is szerepel a „modellek” között, s felhasználtam a Sanyi bácsira vonatkozó közléseit.

Mellékelt kérdéseire – céduláim alapján – a következőket tudom válaszolni: „l.ő” jelzéssel 1929. novemberében jelent meg egy cikk a Napló című újságban. Címe: „Magyar siker a marionette-színházak párisi nemzetközi kongresszusán.” Ugyanitt november 10 után: „A párizsi Őszi Tárlat – A mai festőművészet – A rimaszombati Tóth Sándor a kiállítók között (A Prágai Magyar Hírlap munkatársától)”. A szignó újra „l.ő”. A gondom az, hogy Napló című újságról, egyetlenről tesz említést Turczel Lajos Hiányzó fejezetek című könyvében, de ez meg Ostravában jelent meg - 1935-ben. Itt hát én elakadtam. Magának talán nagyobb szerencséje lesz vagy tud egy másik „Napló”-ról.

Ha már előkerültek a cédulák, ismét ide jegyzem a két másik, már említett két cikk adatait, amelyek mögött magát sejtjük.

Az egyik 1926. szeptember 26-i száma a Gömör című lapnak: A cikk címe: „Tóth Sándor bemutatkozó képkiállítása”. A másik október 3-i keltezésű „Tóth Sándor képkiállítása” címmel közöl kritikát. Egyiket sem jelzi szerzője!

Ennyi rimaszombati vonatkozást találtam a Tóth-hagyaték sajtó-anyagában.

Ha sikerül a feltételezéseket igazolni, kérem tudassa velem is.

Alkotói munkájához jó egészséget kívánok és szívélyesen üdvözlöm, emlékező sorait pedig ismételten köszönöm.

(Salamon Nándor)

Győr, 1984. február 19.”

Megjegyzés: Az írás megjelent. Tudtommal Tóth Gábor példányt is átadott az írónak. Az én sorsomban beállt hirtelen fordulat miatt levelezésem lelassult, később pedig elakadt. Más gondok foglalkoztattak. Nem folytatódott tovább ez az ígéretes eszmecsere sem. Csak sajnálni tudom.

NÉPSZÁMLÁLÁS SZLOVÁKIÁBAN 2001-BEN

Szlovákiában az 1921-es népszámlálás 1,95 millió szlovákot, 650 ezer magyart, 90 ezer orosz, rutént és ukránt, 140 ezer németet és 73 ezer zsidót regisztrált. 1921 és 1991 között az ország lakosainak száma 3-ról 5,27 millióra növekedett.

A magyarok száma ugyanakkor 651 ezerről 567 ezerre, arányaiban a felére csökkent (21,7 %-ról 10,8 %-ra). A közismert politikai helyzet, a kilakoltatás és lakosságcsere következményeként a magyarok részaránya 1950-ben érte el eddigi mélypontját (354 532, 10,3%). A hangulat lecsitulása után az 1961-ben érthető a jelentős 150 ezer fős gyarapodás. Mérsékelt emelkedés jellemezte az 1970-es (552 006 magyar), 1980-as (559 490) és 1991-es (567 296) megtartott népszámlálásokat is, de az arányszámuk az összlakossághoz viszonyítva állandóan csökkent. 1991-ben. 1970 és 1991 között a szlovákok számának növekedése hatszorosa volt a magyar lakosság növekedésének!

Mint az az 1991-es népszámlálásnál várható volt az 1989-es „bársonyos forradalmat” követő társadalmi, gazdasági, szociálpolitikai változások, az „Európához való közeledés” befolyásolták Szlovákia népesedési folyamatait is. Csökkent a születések, növekedett az elhalálozások száma. Ez alól nem volt kivétel a szlovákiai magyarság sem. A népszaporulat a 90-es évek közepére érte el a minimumát, ugyanakkor csökkent a házasságkötések (7,6 ezrelékről 4,8 ezrelékre), növekedett a válások (1,5 ezrelékről 1,72 ezrelékre) száma.

A természetes szaporulat az 1990-es 25 370-ről 2000-re 2427 lakosra esett vissza. A szlovákiai magyarok mutatói még ettől is alacsonyabb értéket mutattak ki. 1990-ben 846-al, 1995-ben 450, 1999-ben már 823-ral haladta meg az elhalálozások száma a születések számát. S ehhez még (sajnos) hozzá kell számolni a „nemzetváltásból”, a vegyes házasságokból adódó veszteségeket is. Az előrejelzések 2001-re egyértelmű csökkenést jósoltak, s az, főleg a magyarok tekintetében be is következett.

A rövid történelmű önálló Szlovákiában (1993-ban kiáltották ki) 2001-ben rendezték meg az első hivatalos népszámlálást. *„Tisztelt lakosság, az ezredforduló idején a világ számos országában folytatnak népszámlálást. A nemzetközi szervezetek, de az egyes országok is nagy jelentőséget tulajdonítanak ennek. Szlovákia számára annál is fontosabb ez az esemény, mivel ez lesz az első népszámlálás az önálló*

szlovák államban.” – olvashattuk a Szlovák Statisztikai Hivatal által, a 2001-es népszámláshoz kiadott hivatalos íveken. A hagyományos statisztikai adatok megszerzése mellett ez adott különleges jelentőséget az eseménynek.

Számunkra természetesen az volt a legnagyobb kérdés hogy, hogyan alakul a szlovákiai magyar nemzetiség lélekszáma? A szakemberek már előtte megjósolták, hogy nagy valószínűséggel folytatódik a születések számának csökkenése úgy az összlakosság, mint a magyarok körében. Az ezt megerősítő eredmény ismeretében valószínűsíthető, hogy ez a következő években negatív értéket vesz fel. Nem számítottak lényeges változásokra az asszimilációs folyamatok nagyságrendjében sem, de jelezték azt is, hogy nem lehet számolni a korábban magukat más nemzetiségűnek valló magyarok visszatérésével sem. A legtöbb kérdőjelet a roma lakosság tényleges számának alakulása, pontosabban az jelentette, hogy milyen nemzeti hovatartozást vallanak be. A szlovákiai roma szervezetek már hónapokkal a népszámlálás időpontja előtt azért „kampányoltak”, hogy a romák ne féljenek magukat romáknak vallani. A meggyőzés egyik indoklása az volt, hogy nem mindegy, hogy mennyien lesznek, mert azt követően ennek arányában részesülhetnek majd támogatásokban. Az szinte bizonyos volt (a kampány hatására is), hogy a számuk emelkedni fog. Az azonban már egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy ez mely nemzetiség kárára következik be. Főleg a szlovák nemzeti vonal képviselői örültek előre annak, hogy a romák emelkedésével jelentősen csökkenni fog a magyarok száma, mert a romák többsége eddig nemzetiségileg magyarnak vallotta magát.

Az egynyelvű népszámlálási nyomtatványok mellett eredetileg csak szlovák–magyar, szlovák–ruszin, szlovák–ukrán kérdőívek készültek el, de a romák tiltakozása után jóváhagyták a szlovák–roma ívek használatát is. A kétnyelvű ívek használatára azok a települések voltak jogosultak, ahol a nemzetiség száma a legutóbbi népszámlálás alapján elérte a 20 %-ot.

A parlament által 1998. május 12-én jóváhagyott, a 2001-es népszámlálásról szóló hatályos törvény meghatározta a népszámlálás módszerét is. A hatályos jogszabály értelmében minden lakosnak (leszámítva a diplomáciai immunitást élvező külföldi állampolgárok) köteles megadnia a kért adatokat. A kérdőíveket minden lakos saját magának (ha ez nem volt lehetséges, akkor egy általa felkért személynek, a fiatalok esetében törvényes képviselő, illetve valamelyik nagykorú hozzátartozó) kellett kitöltenie. Hangsúlyozták, hogy Szlovákia valamennyi polgára szabadon gyakorolhatja a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadságához való jogot. A számláló biztosok feladata az ívek kiosztása és összegyűjtése, ill. a felmerült kérdések megválaszolása volt.

Ennek ismeretében elvárható volt (lett volna), hogy a nemzetiségi, közöttük a magyar lakosság él a „szabadság” lehetőségével, s félelem nélkül ad számot nemzeti hovatartozásáról. Az általános eredmények ismertek, a minket leginkább érdeklő magyarok létszáma, sajnos számottevően csökkent.

A „nemzetiség” fogalmán a felmérés definíciója szerint a polgár nemzeti vagy valamelyik etnikai csoporthoz való tartozását értették. Mindenki szabadon dönthetett a hovatartozásáról. A 15 év alatti gyermekeknél a szülők nemzetiségét írták be. Eddig nem találtam külön kimutatást arról, hogy a „kétnemzetiségű” szülők esetében mit írtak be. A Statisztikai Hivatal által közzétett megjegyzések szerint a mutató értékét az egyes lakosok szubjektív nézete és meggyőződése befolyásolja. Hatással vannak rá a történelmi, kulturális, társadalmi és politikai feltételek, s nem utolsósorban a vegyes családok helyzete a népszámlás időpontjában. A lakos élete alatt a nemzetiségét szubjektív okok miatt megváltoztathatja.

2001-ben Szlovákia lakosainak közül 85,8 % vallotta magát szlováknak, ami 1991-hez viszonyítva (85,3) 0,5%-os növekedést jelent, a magyar lakosok számaránya 9,7 %, ami közel 1%-os csökkenést jelent (10,8%), emelkedett (de nem a várt mértékben) a romák száma 1,7 %-ra (1991-ben 1,4) és a csehek száma is 0,8 % -ra (1991-ben 1,0). Csaknem az ötszörösére emelkedett azok száma, akik valamilyen ok miatt nem adták meg a nemzetiségüket (1%; 1991: 0,2 %)

Szlovákia lakosainak nemzetiségi összetétele 2001 és 1991-ben % ban kifejezve

Nem	Nemzetiség									
	Szlovák	Magyar	Roma	Ruszin	Ukrán	Cseh	Német	Lengyel	egyéb	?
2001										
Férfi	85,8	9,6	1,8	0,5	0,2	0,7	0,1	0,0	0,3	1,1
Nő	85,8	9,8	1,6	0,4	0,2	0,9	0,1	0,1	0,2	0,9
Együtt	85,8	9,7	1,7	0,4	0,2	0,8	0,1	0,0	0,2	1,0
1991										
Férfi	85,8	10,6	1,5	0,3	0,2	0,9	0,1	0,0	0,2	0,2
Nő	85,5	10,9	1,4	0,3	0,3	1,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Együtt	85,7	10,8	1,4	0,3	0,3	1,0	0,1	0,1	0,2	0,2

A nemzetiséghez szorosan kapcsolódik az anyanyelv szerinti kimutatás is. A „anyanyelv” fogalma alatt azt a nyelvet értették, amelyen a kérdezett állampolgár gyermekkorában a szüleivel beszélgetett. Az eredményhez (is)

fűzött magyarázat szerint ez nemzetiségi (és történelmi) tekintetben is a polgárok nemzetiségi gyökereit érzékelteti, de legalább is elvileg nem utal az állampolgárok saját, szubjektív véleményére, ill. az élete folyamán vállalt változásokra.

2001-ben a szlovákiai lakosok 83,9 % vallotta magát szlovák anyanyelvűnek, ami 0,4 %-al kisebb, mint 1991-ben volt (84,3 %). Ennél csaknem kétszeres mértékben csökkent a magyar anyanyelvűek száma 11,5 %-ról (1991) 10,7 %-ra (2001). Emelkedett a roma anyanyelvű lakosok száma 1,5 %-ról (1991) 1,8 %-ra (2001). Ez esetben is emelkedett azok száma is, akik anyanyelve nem volt megállapítható, vagy azt nem jelölték meg. 0,2 %-ról (1991) 1,2 %-ra (2001).

Szlovákia lakosainak összetétele %-ban anyanyelvi hovatartozásuk szerint
2001-ben és 1991-ben

Nem	Nemzetiség									
	Szlovák	Magyar	Roma	Ruszin	Ukrán	Cseh	Német	Lengyel	egyéb	?
2001										
Férfi	84,0	10,5	1,9	1,0	0,1	0,8	0,1	0,0	0,2	1,3
Nő	83,7	10,8	1,8	1,0	0,2	1,0	0,1	0,1	0,1	1,1
Együtt	83,9	10,7	1,8	1,0	0,1	0,9	0,1	0,1	0,2	1,2
1991										
Férfi	84,5	11,4	1,5	0,9	0,2	1,0	0,1	0,0	0,1	0,2
Nő	84,1	11,7	1,4	0,9	0,2	1,1	0,2	0,1	0,1	0,2
Együtt	84,3	11,5	1,5	0,9	0,2	1,1	0,1	0,1	0,1	0,2

Érdekes összehasonlítani a nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlását. Közel 9500 szlovák anyanyelvű lakos vallotta magát magyarnak és valamivel több, mint 55 ezer magyar anyanyelvű szlováknak. Elgondolkoztató a roma anyanyelvűek megoszlása, akik közül majd 38 ezren vallották magukat szlovák és alig többen, mint kétezren magyar anyanyelvűnek. Ez ellentmond a fentebb ismertetett feltételezésnek, hogy a romák többsége magyarnak vallja magát. Igaz a mindennapi gyakorlat most is azt mutatja, hogy sok roma nem vallja magát romának...

A magyarok fogyatkozása kézzelfoghatóan kimutatható a losonci, nagykürtösi és rimaszombati járásokban is.

A losonci járásban számbelileg a legnagyobb veszteséget a két város, Losonc (1117) és Fülek (496) könyvelheti el. Mindkét városban csökkent az

összlakosok lakosok száma¹, Losoncon jelentősen emelkedett az többi nemzetiség, pl. a külön nem tárgyalt romák száma. (Bolgárom és Miksi esetében a különbség nem meghatározó, mert ezek a községek csak 1991. után önállósodtak.). Számbeli emelkedés mutatható ki többek között Béna, Csoma, Sávoly, Keresztúr esetében, azonban ha ezt az összlakossághoz viszonyított arányokban vizsgáljuk, akkor növekedés mindössze egy községben, Csomán mutatható ki.

**Szlovákok és magyarok nemzetiségi megoszlása a losonci járásban
1991-ben és 2001-ben²**

Település	1991				2001				Különbség			
	Össz.	M	SZ	E	Össz.	M	SZ	E	Össz.	M	SZ	E
Béna	572	535	35	2	607	549	36	22	35	14	1	20
Bolgárom	0	0	0	0	287	242	15	30	287	242	15	30
Bolyk	617	204	412	1	669	169	487	13	52	-35	75	12
Bozita	550	56	475	19	529	45	473	11	-21	-11	-2	-8
Csákányháza	927	830	79	18	931	669	100	162	4	-161	21	144
Csoma	523	374	77	72	524	409	84	31	1	35	7	-41
Fülek	10451	7064	2956	431	10198	6568	3079	551	-253	-496	123	120
Fülekkovácsi	836	525	302	9	898	494	348	56	62	-31	46	47
Fülekpüspöki	1106	909	163	34	1110	861	211	38	4	-48	48	4
Galsa	512	340	164	8	557	310	212	35	45	-30	48	27
Ipolynyitra	250	168	72	10	273	105	134	34	23	-63	62	24
Jelsőc	212	91	116	5	257	88	147	22	45	-3	31	17
Kalonda	238	182	53	3	239	152	74	13	1	-30	21	10
Losonc	28861	4830	23272	759	28332	3713	23127	1492	-529	-1117	-145	733
Miksi	0	0	0	0	270	72	191	7	270	72	191	7
Mucsiny	655	336	303	16	688	202	458	28	33	-134	155	12
Nagydaróc	641	501	135	5	621	455	145	21	-20	-46	10	16
Panyidaróc	693	367	307	19	729	336	380	13	36	-31	73	-6
Perse	205	188	15	2	195	177	16	2	-10	-11	1	0
Pilis	222	132	90	0	224	115	106	3	2	-17	16	3
Ragyolc	1655	1274	353	28	1600	1154	364	82	-55	-120	11	54
Rapp	856	475	364	17	932	414	433	85	76	-61	69	68
Sávoly	549	467	71	11	560	471	79	10	11	4	8	-1
Síd	1106	941	81	84	1162	837	107	218	56	-104	26	134
Sőreg	602	558	44	0	538	483	53	2	-64	-75	9	2
Terbeléd	918	302	611	5	978	247	694	37	60	-55	83	32

¹ Több 1991-ben hozzájuk tartozó község azóta önállósodott. Pl Bolgárom, Pinc

² M – magyar, SZ – szlovák. E – egyéb

Település	1991				2001				Különbség			
	Össz.	M	SZ	E	Össz.	M	SZ	E	Össz.	M	SZ	E
Vilke	895	535	343	17	908	463	406	39	13	-72	63	22
Keresztúr	197	43	152	2	205	44	157	4	8	1	5	2
Pinc	276	148	127	1	259	125	131	3	-17	-23	4	2

A magyarság 10%-tól nagyobb arányú csökkenést kimutató községek, a városok, valamint a növekedést kimutató községek listája a losonci járásban

Település	1991			2001			Különbség		
	M	S	E	M	S	E	M	S	E
Ipolynyitra	67,20	28,80	4,00	38,46	49,08	12,45	-28,74	20,28	8,45
Mucsiny	51,30	46,26	2,44	29,36	66,57	4,07	-21,94	20,31	1,63
Csákányháza	89,54	8,52	1,94	71,86	10,74	17,40	-17,68	2,22	15,46
Síd	85,08	7,32	7,59	72,03	9,21	18,76	-13,05	1,88	11,17
Kalonda	76,47	22,27	1,26	63,60	30,96	5,44	-12,87	8,69	4,18
Rapp	55,49	42,52	1,99	44,42	46,46	9,12	-11,07	3,94	7,13
Galsa	66,41	32,03	1,56	55,66	38,06	6,28	-10,75	6,03	4,72
Losonc	16,74	80,63	2,63	13,11	81,63	5,27	-3,63	0,99	2,64
Fülek	67,59	28,28	4,12	64,40	30,19	5,40	-3,19	1,91	1,28
Csoma	71,51	14,72	13,77	78,05	16,03	5,92	6,54	1,31	-7,85

Nézzük meg a nagyobb szlovákiai városok helyzetét. A magyarok száma Trencsény (!) kivételével mindenütt csökkent. Úgy számában, mint arányában. Az élen Pozsony és Kassa állanak. Mindenütt emelkedett az „E-egyéb” nemzetiségűek száma, közülük magasan kiemelkedik Kassa.

Szlovákok és magyarok nemzetiségi megoszlása néhány szlovákiai városban
1991-ben és 2001-ben

Település	1991				2001				Különbség				
	Össz.	M	SZ	E	Össz.	M	SZ	E	Össz.	M	%	SZ	E
Pozsony	442197	20312	401848	20037	428672	16451	391761	20460	-13525	-3861	-0,76	-10087	423
Kassa	235160	10760	212659	11741	236093	8940	210340	16813	933	-1820	-0,79	-2319	5072
Párkány	13347	9804	3310	233	11708	8048	3294	366	-1639	-1756	-4,72	-16	133
Érsekújvár	42923	13350	28680	893	42262	11632	29446	1184	-661	-1718	-3,58	766	291
Komárom	37346	23745	12680	921	37366	22452	12960	1954	20	-1293	-3,49	280	1033
Losonc	28861	4830	23272	759	28332	3713	23127	1492	-529	-1117	-3,63	-145	733
Vágsellye	24776	5413	18974	389	24564	4392	19583	589	-212	-1021	-3,97	609	200
Rimaszombat	24771	9854	14256	661	25088	8846	14873	1369	317	-1008	-4,52	617	708
Galánta	16978	6890	9810	278	16365	6022	9877	466	-613	-868	-3,78	67	188
Léva	33991	5165	28126	700	36538	4469	30997	1072	2547	-696	-2,96	2871	372

Település	1991				2001				Különbség				
	Össz.	M	SZ	E	Össz.	M	SZ	E	Össz.	M	%	SZ	E
Rozsnyó	18647	5826	12271	550	19261	5162	13343	756	614	-664	-4,44	1072	206
Dumaszerdahely	23236	19347	3354	535	23519	18756	3588	1175	283	-591	-3,51	234	640
Tornalja	8185	5547	2270	368	8169	5076	2432	661	-16	-471	-0,41	162	293
Nagykapos	9421	6007	3251	163	9760	5561	3506	693	339	-446	-6,78	255	530
Nyitra	89969	1777	86257	1935	87285	1489	83285	2511	-2684	-288	-0,27	-2972	576
Királyhelmec	7963	6400	1301	262	8031	6179	1515	337	68	-221	-3,43	214	75
Ággyőrce	14232	457	13054	721	13466	291	12405	770	-766	-166	-1,05	-649	49
Szepsi	8796	4322	4174	300	9525	4158	4847	520	729	-164	-5,48	673	220
Töketerebes	20675	445	18647	1583	22342	390	19407	2545	1667	-55	-5,63	760	962
Nagymihály	38823	169	37534	1120	39948	132	37777	2039	1125	-37	-0,10	243	919
Túróscentmárton	58393	158	56177	2058	60133	144	57072	2917	1740	-14	-0,03	895	859
Trencsén	56828	144	54573	2111	57854	164	55131	2559	1026	20	0,03	558	448

A népszámlálás eredményeit összegezve annak a magyarság szempontjából egyetlen pozitív eleme van. Szlovákiában a nemzetiségek közül továbbra is a magyarok létszáma a legnagyobb, s ezért továbbra sem hagyható ki semmilyen politikai és társadalmi folyamatból. A magyarság számbeli csökkenése azonban egyértelműen túllépte az előzetes várakozásokat. Az eredményeket elemző szakemberek minden bizonnyal keresik, s talán meg is találják az ok-okozati összefüggéseket. A folyamatosnak is mondható fogyatkozást azonban ez aligha állítja meg. Ehhez a „személyi szabadság” mellett politikai és társadalmi békére, a „magyar kártya” megszüntetésére, s ami szerintem mindennél fontosabb, a nemzeti tudat megerősítésére van szükség. Az, hogy a magukat magyarnak valló lakosoknak ne kelljen félnie, reszketnie akkor, ha Szlovákia állampolgáraként megvallja, hogy ő egy 15 milliós nemzet része. Tíz év múlva - reménykedve, hogy már az Európa Unió részeként – kiderül, milyen tíz évet hagyott maga után az ország lakossága.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A Szlovák Statisztikai Hivatal által közzétett statisztikai adatok

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Národnostné zloženie obyvateľstva ŠÚSR Bratislava, 2001

A magyarlakta települések magyar és szlovák nemzetiségű lakosságának megoszlása az 1991-es és a 2001 népszámlálás alapján. Új Szó, 2002. február 1. Gondolat – melléklet

Kajtor Erzsébet

AJÁNDÉKOT KAPOTT A MEGYE

Európai színvonalú kórház magyar gondokkal

„Ajándékot kapott a megye! Örülünk, hogy ajándékot kaptunk és még jobban, hogy az ajándékból mi is adhatunk. Ellátjuk, ápoljuk, gyógyítjuk, gondozzuk betegeinket. Ezt választottuk hivatásunknak, erre esküdtünk, ez a kötelezettségünk” – e szavakkal köszöntötte a Szent Lázár Megyei Kórház főigazgató főorvosa a kórház rekonstrukció – 2001. október 8-i – ünnepélyes zárásának résztvevőit.

Honnan indult, hogyan fejlődött és milyen gondokkal küszködik ez a megjelenésében impozáns, működésében bonyolult, a megye egészségügyi ellátásában meghatározó szerepet játszó intézmény?

A KÓRHÁZ TÖRTÉNETE

Az első kórházak Salgótarjában

A XIX. század Nógrád megyéje a nagybirtokok és nincstelenek földje volt. A rendkívül mostoha egészségügyi ellátottságú lakosságot himlőjárvány és kolera tizedelte. 1850-ben a mainál területileg nagyobb „vármegyében” összesen 7 orvos, 18 sebész, 18 szülész, 7 fogász, 19 bába, 3 szemész, 7 baromorvos és 7 patika működött.

Salgótarján ebben az időben orvos és bába nélküli kisközség. Jótékony változást csak az itt kialakuló bányászat hozott. A bányászok között előforduló balesetek és megbetegedések vezettek odáig, hogy 1866-ban létrehozták a Bányatárspénztárt 102 taggal és 1924 korona alaptőkével. A társ-pénztár (társláda) önsegélyező egyesület volt, a dolgozók keresetük egy részét befizették, hogy ebből beteg vagy sérült társaikat a munkaképtelenség idejére segélyezzék. A társláda 1870-ben épített egy 36 ágyas, az akkori viszonyok között modern kórházat. Társ-pénztári Bányakórház volt a neve és szerződtetett egy orvost, dr. Jungmann Mihályt. A kórház betegei zömmel a társ-pénztári tagok és családtagjaik voltak, a község lakosai ritkán vehették igénybe. Hat kórterem – hat-hat ágygal –, kórházi konyha, házi fürdő és külön lakás

tartozott hozzá a kórházi orvos és a betegápolók számára. 1885-ben a kórtermekben villamos csengőrendszert szereltek fel. Szintén ebben az évben épült hozzá egy kolera- és himlőbarakk.

Salgótarjában 1885-ben már a második, úgynevezett „Acélgyári” kórház is működött a Rimamurány-Salgótarján Vasművek Részvénytársaság társládájának támogatásával. Az acélgyári kórházban 1910-ben az ágyak száma 30 körül volt. Két orvos és két vöröskeresztes ápoló teljesített szolgálatot.

A nógrádi szénmedencében 1881-ben új vállalat alakult, az Észak-Magyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Részvénytársaság. A vállalat 1890-ben egy társulati kórházat létesített Baglyasalján, – Salgótarján egyik városrészén – amely 1944-ig működött. Fenntartója 1925-től a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Bányatársaság.

Az első világháború évei alatt is működtették a bányatársaságok kórházait. Újabb jelentős fejlesztésre azonban csak 1921-ben kerülhetett sor, amikor a Bányakórház ágyszámát 36-ról 50-re emelték, és az épületállományt járványkórházzal (20 ágy), hullaházzal, boncoló- és ravatalozóhelyiségekkel bővítették.

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. 1925-ben átvette az Észak-magyarországi Kőszénbányáktól a baglyasaljai és a mizserfai kis kórházakat.

A Bányakórházban 1932-ben 1200 beteget ápoltak és 100 műtétet végeztek. A személyzet 2 orvusból, 6 ápolónőből és 6 egyéb dolgozóból állt. Lényeges bővítésre a Bányakórházban 1942–44-ben került sor. Egy új, két emeletes épületben 40 ágy elhelyezésére nyílt lehetőség.

Az Acélgyári kórház, melynek fenntartója a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Társaság, hasonlóan a bányatársasághoz, szintén magánkórház volt.

1928-ban pavilon épült a fertőző betegek számára „két kórteremmel”, 8 ágyal.

NEHÉZ IDŐK

A Bányakórház és az Acélgyári Kórház 1944-től 1967-ig

1944 végén a Bányakórház felszerelését és berendezését elvitték, ellenében az Acélgyári kórházzal, ahol a felszerelést elrejtették. A háború után a kifosztott kórházban nehezen indult meg az élet. Az ágyakat, matracokat, lepedőket a bánya kisebb kórházaiból és a körzeti rendelőkől hozták

össze. Hónapok teltek el a szemét kihordásával, takarítással. Nagymértékben nehezítette a betegellátást az orvos-, nővér- és gyógyszerhiány.

1945-ben a Bányakórház rendszeresített ágyszáma 130, de ebből csak 60 működött. A kórház sebészeti, szülészeti, belgyógyászati és fertőző osztályokkal rendelkezett. Az orvosok száma 4, az ápolószemélyzeté 13, az egyéb személyzet száma 28 volt. Ebben az időben a kórház rengeteg nehézséggel küzdött. Szeszt, étert, jódot, kötszert csak nagy nehézségek árán, ritkán és csak külön engedéllyel lehetett beszerezni. Egy-egy helyiségben más időpontokban négy-ötféle rendelés folyt. Mosás és fertőtlenítés után a pólyákat többször is használták kötözésre. A penicillin ritkaságnak számított, vérátömlesztést elvétve végeztek.

Az Acélgvári Kórházban 40 betegágy működött, az osztályok vegyes jellegűek voltak. A személyzet: 3 orvos, 5 ápolónő, 2 szolga, 2 takarítónő. Háborús kárt a kórház nem szenvedett.

1950-ben a kórházak államosítása a kis társulati kórházak életében sorsdöntő esemény volt. Népjóléti miniszteri rendeletre 1950. július 1-jén az Acélgvári, 1950. augusztus 1-jén a Bányatárspénztári kórházat a Salgótarjáni Városi Tanács vette át. Ebben az évben az Acélgvári Kórház dolgozóinak száma 39, a bányakórháziaké 90 fő volt. Így került sor Salgótarjában a kórházak összevonására, az új osztályok kialakítására. Az összevont és közös igazgatás alá helyezett kórház ágyszáma meghaladta a 270-et. Ez úgy vált lehetővé, hogy a kórtermekben több ágyat helyeztek el, illetve szociális helyiségeket és lakásokat szüntettek meg.

A két helyen települt kórház acélgvári részlegébe az 59 ágyas szülészeti-nőgyógyászati osztályt, a 22 ágyas újszülött részleget, valamint a 25 ágyas gyermekosztályt helyezték el. A bányai részben a sebészet, két belgyógyászat, a röntgen és a laboratórium működött. Ez a kettéosztottság igen sok nehézséget okozott. 1950 augusztusában a szennyes- és tisztaruha, az étel, a gyógyszerek szállítására egyetlen szamaras kocsi állt rendelkezésre.

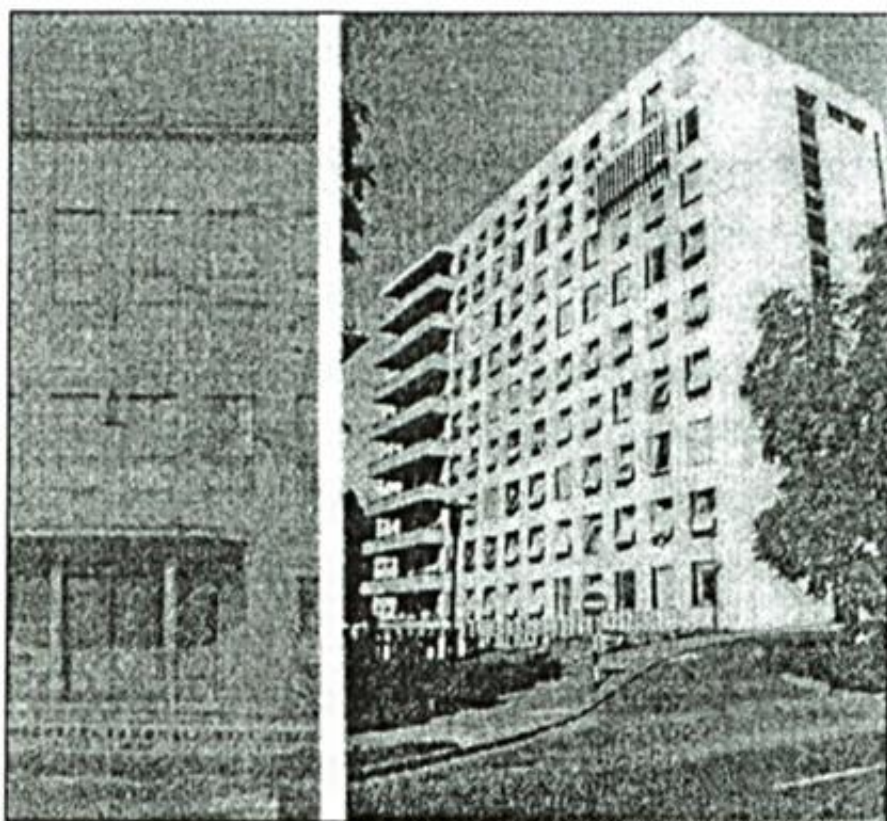
Az összevonás után a bányai és az acélgvári társpénztári betegek mellett most már minden beteget fel kellett venni, így egyre égetőbb lett a helyhiány. 1951-ben elkészült egy terv, egy új kórház építésére. A megépítésre azonban nem került sor, mert a kijelölt hely alatt bánya volt, és a tervezett több emeletes épületet nem bírta volna el. Maradt tehát a házon belüli bővítés. 1953 őszén így került sor a szolgálati lakóépületből egy 30 ágyas hepatitis osztály kialakítására. A kórház ágyszáma ezzel 306-ra emelkedett.

1952 januárjában a kórházat megyei kórházi rangra emelték, de ezzel csak a feladatok növekedtek, az adottságok nem. A kórházra a széttagoaltság, szállítási- és konziliáriusi nehézségek, az egyes épületek rossz állapota és a zsúfoltság volt

a jellemző. A halottasház sem volt megfelelő. Kicsi, pincszerű, boncterem hiányában a kórboncnok a kötelező klinikai boncolásokat sem végezhetette el. A konyha előkészítővel nem rendelkezett, az étel-, ruha- és a betegszállítás ugyanazon a kocsin történt.

A kórház-rendelőintézeti egység szintén 1952-ben jött létre. Szükségmegoldásként egy 1940-ben hivatali helyiségnek szánt épületbe települt. A sebészeti, belgyógyászati, fogászati, röntgen, szemészeti, ortopédiai, tbc, ideg, gyógytorna, fizioterápiás, urológiai és onkológiai szakrendeléseken 1954-ben már 200 ezer 457 beteget vizsgáltak, kezeltek.

1957 elején a kórház átvette a volt laktanyaépületeket, ahol 20 ágyas gégszeti, 15–15 ágyas szemészeti és bőrgyógyászati osztályokat hoztak létre. 1959-re az ágylétszám 412-re emelkedett. Ez idő alatt létesült ugyanebben a részlegben a 41 férőhelyes nővérotthon. Az igényekhez képest azonban így is kevés volt a kórházi ágyszám, s emellett elhúzódott a salgótarjáni új kórház építése.

A régi és az új kórház

A Középülettervező Vállalat 1961. december 31-re elkészítette az új megyei kórház teljes tervdokumentációját.

Az 1926-ban épült honvédségi laktanyát 1963 őszére gyermekosztálya alakították.

A gyermekosztály az acélgyári részlegből 1963. október 23-án költözött új helyére, ahol 24 koraszülött, 57 csecsemő és kisdéd, valamint 29 gyermekágy kapott helyet.

Itt alakították ki a gyermeksebészeti részleget is.

ÚJ FEJEZET, JELENTŐS VÁLTOZÁSOKKAL

A megyei kórház 1967-től napjainkig

Az új kórház épületének ünnepélyes átadására 1967. április 29-én került sor. A főépület 43 m magas, 9 emeletes, 11 szintes. Egy-egy szinten 58 ágy, 2-3 és 6 ágyas kórterem volt. A főépülettel – külön tiszta és „szennyos folyosóval” –

zárt egységet alkotott az orvosi könyvtár, a központi öltöző, a gyermek- és koraszülött részleg, a konyha és a mosoda. A kórház gépi-műszeres felszereltsége kiegészítésre szorult. A beköltözés és a teljes kapacitású munka július 25-én indulhatott meg. Az átadáskor az új kórház 634 ágygal és több mint 600 dolgozóval kezdte meg működését.

A korszerű, új megyei kórház Nógrád megye lakosainak gyógyításában igen jelentős lépés volt a megye egészségügyi ellátási rendszerének fejlődése terén. A működési területre eső körzetek lélekszáma 120–150 ezer között mozgott.

Elkészült a kórház távlati fejlesztési terve is, amely az elkövetkező évek fontos célkitűzéseit tartalmazta: az „E” jelű épület átalakítását, a nővérthon felújítását és kibővítését, valamint a kórház mellett az új rendelőintézet megépítését.

A kórház 1970-ben az új épületben ünnepelte 100. évfordulóját. A Nógrád Megyei Tanács Kórháza névből a Nógrád Megyei Tanács „Madzsar József” Kórháza lett. Az eseményt tudományos programokkal, kulturális rendezvényekkel és névadással kapcsolták össze. A jubileumi évforduló kiadványai közé tartozik, Habonyi Zoltán főápoló *„A Palócföld egészségének történetéből: 1826-1969”* című könyve is.

1973. novemberében megnyílt az új, 120 ágyas „E” jelű épület. A hepatitis osztály a volt acélgyári kórházból a földszintre költözött. Az első emeletet az idegosztály, a másodikat az újonnan szervezett 3-as belgyógyászati osztály foglalta el. Így a kórház ágyszáma 724-re emelkedett. Ebben az évben az intézményben 60 fővel nőtt a kórház dolgozóinak száma, összesen 792-en dolgoztak.

1972 tavaszán a kórház épületének szomszédságában megkezdődött a 36 munkahelyes új rendelőintézet építése, amit 1976 nyarán adtak át. Ezzel lehetőség nyílt a kórház-rendelőintézet funkcionális és szakmai egységének megvalósítására, amit korábban a szétszórt működési helyek nagymértékben hátráltattak.

A kórház épületcsoportja által biztosított működési területen – az eltelt 35 esztendő során – számos olyan gyógyító eljárás honosult meg a megyében, amelyekről nyugodt szívvel állítható, hogy európai színvonalú. Sikerült olyan tudományos eljárásokkal bővíteni a „gyógyító kínálatot”, amelyeket korábban csak hosszú, megyén kívülre történő utazással érhetett el a nógrádi polgár.

A megyei kórház mai épületegyüttesének – az 1967-es átadás után – a 80-as évek közepére szükségessé vált egy átfogó felújítás megvalósítása.

A Szent Lázár Megyei Kórház újjáépítése köszönhető a 3,7 milliárd forintos – hatalmas összegű – címzett állami támogatásnak és az intézmény fenntartója, a Nógrád Megyei Önkormányzat Közgyűlése aktív támogatásának.

Az 1996- ban elkezdődött és a 2001. szeptemberében befejeződött rekonstrukció nyomán a Kórház hotelfunkciójában megújult és megszépült.

Kórtermei fürdőszobásak, több helyen légkondicionáltak.

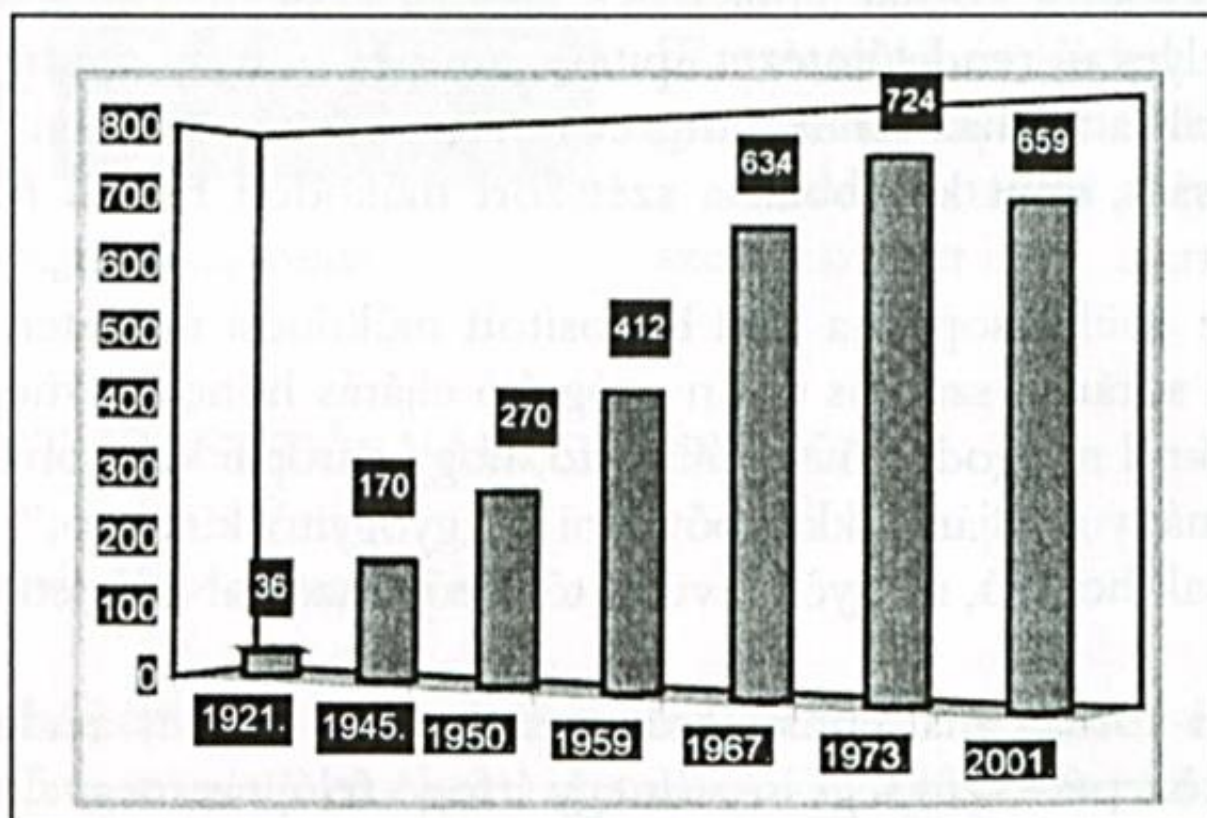
Színes televíziók és több csatornás rádiók szolgálják a betegek aktív pihenését.

A kórház napjainkban

A betegek a külvilággal az intézmény területén felszerelt, több nyilvános és szükség esetén a betegágyhoz kapcsolt telefonkészüléken keresztül tartathatják a kapcsolatot, és minden nap fogadhatják látogatóikat. Igen nagy gondot fordítanak a kórtermek, folyosók, gyógyító helyiségek tisztaságára és a park gondozására, elősegítve ezzel a betegek komfortérzésének javítását. A betegek lelki gondozása biztosított. Az ökomenikus kápolna napközben nyitva tart, az istentiszteletek rendje meghatározott.

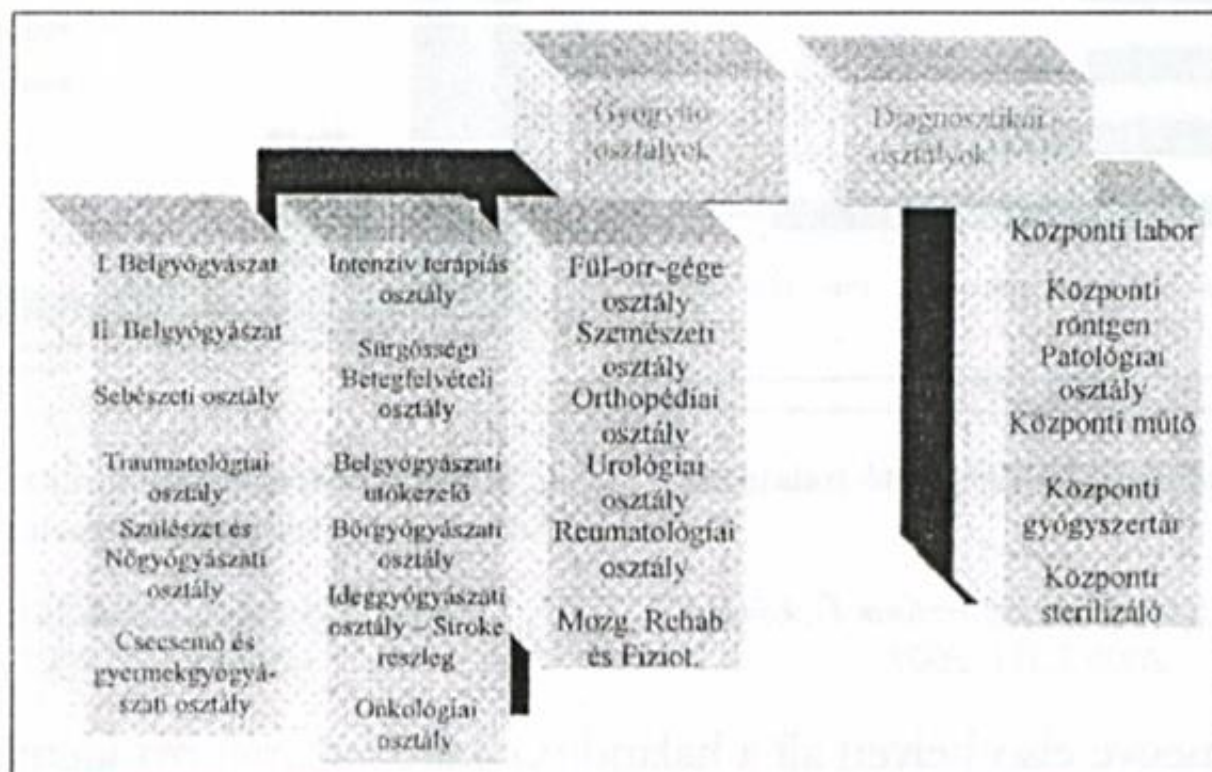
A komfortfokozat növekedése miatt a kórházi ágyak száma jelenleg 659. Ebből: 589 aktív; 70 krónikus. 979 egészségügyi dolgozó áll a betegek szolgálatára.

1. ábra A kórházi ágyak alakulása

A meglévő építészeti adottságok mellett a rekonstrukció lehetőséget nyújtott a diagnosztikai és a gyógyító ellátó struktúra megújítására a jövő szakmai követelményeinek figyelembevételével.

A gyógyító- és diagnosztikai osztályok struktúrája

2. ábra A kórház gyógyító- és diagnosztikai osztályai

A legkorszerűbb európai normáknak megfelelő kórház kialakításában nagy jelentősége volt az informatikai fejlesztésnek és a műszerbeszerzéseknek.

E mértékében és jelentőségében is kiemelkedő beruházás megvalósulásával – amint azt Dr. Mikola István egészségügyi miniszter az avató ünnepségen hangsúlyozta – „*európai színvonalú egészségügyi intézményre lehet büszke Nógrád megye.*”

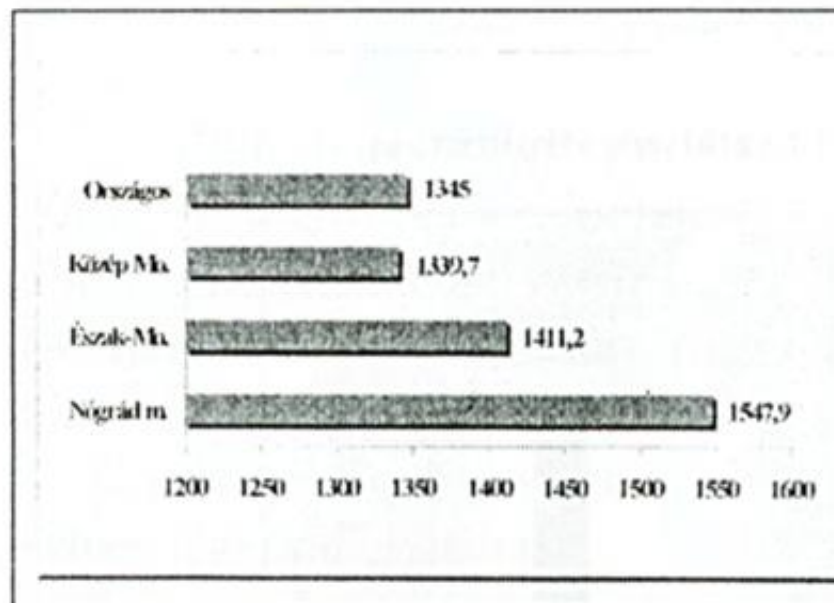
EGÉSZSÉGÜGYI HELYZETKÉP

A mikro-makro környezet

Több mint két évtizede aggasztó a hazai lakosság egyre romló, nemzetközi összehasonlításban is rossz egészségi állapota.

Az észak-magyarországi régióban a születéskor várható élettartam férfiaknál egy évvel kevesebb az országos átlagnál, amely a legrosszabbnak mondható. A születéskor várható élettartam szempontjából mind a férfiaknál, mind a nőknél a legkedvezőbb és a legrosszabb helyzetű régió között majdnem 2 év a különbség. A halandóság alakulása magasabb az országos átlagnál, Nógrád megyében a legrosszabb.

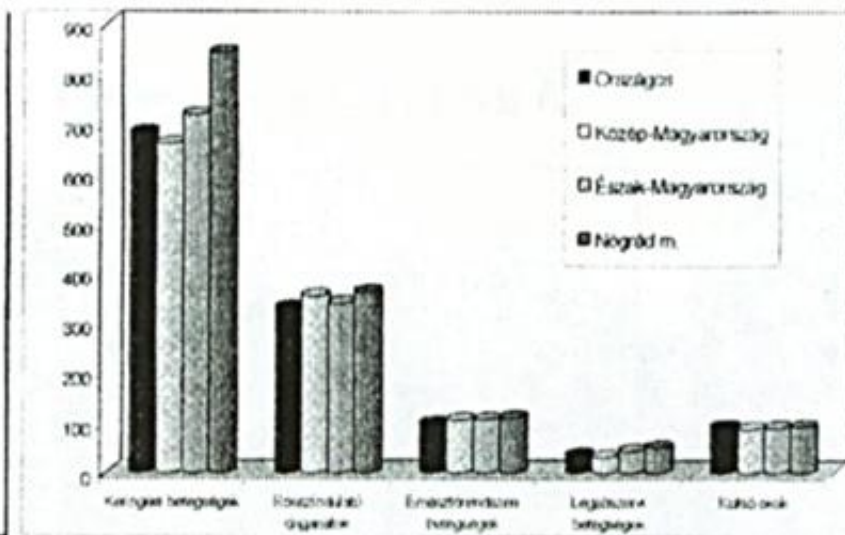
Halandóság alakulása

3. ábra Százezer lakosra jutó halálozás

*Forrás: Egészségügyi Statisztikai Évkönyv
2000 KSH, 2001*

Halandóság alakulása kiemelt halálokok szerint, térségenként

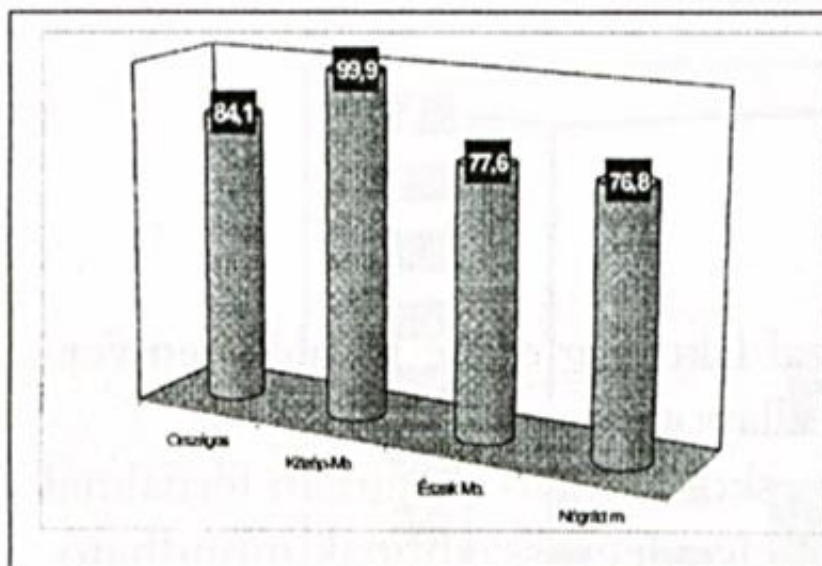
4. ábra Százezer lakosra jutó halálozás halálokok szerint

*Forrás: Egészségügyi Statisztikai Évkönyv
2000 KSH, 2001*

Nógrád megye első helyen áll a halandóságban, valamennyi kiemelt halálok – keringési rendszer betegségei, rosszindulatú daganatok betegségei, emésztőrendszer betegségei, légzőrendszer betegségei és külső okok – tekintetében.

Az egészségügyi infrastruktúra vonatkozásában az ország régiói között az észak-magyarországi a legrosszabb helyzetű. A 10 ezer lakosra jutó kórházi ágyak száma is elmarad az országos átlagtól, de elsősorban a minőségi hiányok okoznak problémát. Az egy házi orvosra jutó lakosok száma az országos átlag feletti. E régióban a legkevesebb a 10 ezer lakosra jutó orvosok száma.

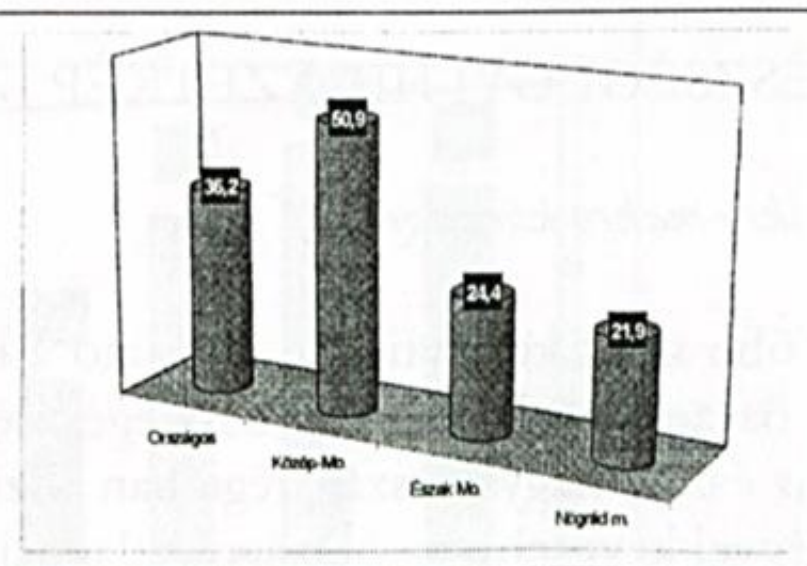
Kórházi ágyak száma térségenként

5. ábra Tízezer lakosra jutó kórházi ágy

*Forrás: Egészségügyi Statisztikai Évkönyv
2000 KSH, 2001*

Orvosellátottság térségenként

6. ábra Tízezer lakosra jutó dolgozó orvosok száma

*Forrás: Egészségügyi Statisztikai Évkönyv
2000 KSH, 2001*

A gyógyszerforgalom és a vények darabszáma az észak-magyarországi régióban a legalacsonyabb. Ennek magyarázata a rosszabb anyagi körülmények között élő lakosság. Vények száma 1 lakosra: országos 15.74, Közép-Magyarország 18.18, Észak-Magyarország 13.83, Nógrád megye 12.28.

A munkanélküliségi ráta a megyék rangsorában a harmadik legrosszabb helyet foglalja el. A keresetek növekedése és nagysága egyaránt az országos átlag alatt maradt. Nógrád megyében az elmúlt években a lakosság egészségi állapotának alakulásában nem következett be jelentős változás. A statisztikai adatok elemzése azt is bizonyítja, hogy a megye lakosságának egészségügyi helyzete rosszabb az országos átlagnál. Ennek oka a lakosság életkörülményeiben, életmódjában, az egészségügyi kultúra hiányosságában, a 60 éven felüliek nagyobb arányában, a munkanélküliségben keresendő.

A járóbeteg-, illetve a kórházi ellátást három kórház és egy szakkórház segíti a megyében. Összesen 240 orvos és közel ezer szakdolgozó működik. Ez sajnos kevesebb, mint amit a jogszabályok előírnak, illetve amely mennyiségileg szükséges lenne a betegellátáshoz. A megyére évek óta jellemző a krónikus kórházi orvos hiány, amely miatt gyógyító intézményeink a szomszédos megyékből, és a fővárosból is alkalmaznak részfoglalkozású orvosokat.

A 10.000 lakosra jutó dolgozó orvosok száma a 2000. évi adatok szerint a megyében 21.9, országosan 36.2 fő.

A kórházakhoz tartoznak a gondozó intézetek (tüdőbeteg, bőr-nemibeteg, addiktológia, pszichiátria, onkológia, gyermek- és ifjúsági pszichiátria), ahol az orvos ellátottság még a szakorvosi rendelőintézeti, és a kórházi ellátottságnál is rosszabb.

Nógrád megye a mammográfiás szűrőprogram első pályázati kiírásának személyi és tárgyi feltételek hiányában nem felelt meg. A szakember ellátottság javításával új pályázat készül.

A magyar egészségügy több évtizedes problémája az ellátási szintek aránytalansága, illetve az, hogy az ellátások jelentős hányada az indokoltnál magasabb, és ebből következően költségesebb szinten zajlik. Nem valósult meg a progresszív betegellátás.

A KÓRHÁZAK GONDJAI

Alulfinanszírozottság

A kórházak helyzetét változatlanul az alulfinanszírozottság határozza meg.

A 160 önkormányzati kórház 25 százaléka folyamatosan jelentősebb adósággal küszködik. Az eladósodott kórházak között elsősorban a nagy megyei intézmények találhatók annak ellenére, hogy közülük néhányan sikeres konszolidációt hajtottak végre. Ennek az az oka, hogy 1999-ben az OEP (Országos Egészségbiztosítási Pénztár) úgy módosította a finanszírozási rendszert, hogy az a kiskórházaknak kedvezett. A korábban adósággal küszködőknek segítettek a konszolidálásukra kinevezett csőd-biztosok is.

Az adósságállomány felmérése és annak ütemezett kiegyenlítése, az áttekinthetőbbé tett gazdálkodás, esetenként pedig a rosszul gazdálkodó vezetés leváltása révén több intézményben megoldódott a pénzügyi gond.

Mindez csak tűzoltásnak tekinthető, hiszen az egészségügy egészét jelenleg is krónikus alulfinanszírozottság sújtja. Az aktív ellátást igénylő betegek gyógykezelésének költségeit nem fedezi az OEP a HBCS (Homogén Betegségcsoport) alapján járó összeg. A kórházaknak biztosított működési költségekben nincs benne a béremelés teljes mértéke és a törvényben kötelezően előírt 13. havi fizetés ellenértéke sem.

Megalázóan alacsonyak a bérek, amelyek pályaelhagyásra készítetik az egészségügyi dolgozókat. A munkaerőpiacon a kórházak nem versenyképesek. Egyre kevesebb fiatal választja hivatásának az egészségügyi pályát. Megszűnőben van a túljelentkezés az orvosi egyetemeken.

A működést veszélyeztető forráshiányt tovább súlyosbítja a gyógyszer-, műszer- és gyógyászati segédeszköz árak átlag feletti növekedése.

A Szent Lázár Megyei Kórház is az országosan megfogalmazott problémákkal küszködik a helyi környezet sajátosságai mellett. Mindezt nehezítette a rekonstrukció időszaka, amikor rendkívüli körülmények között egyszerre kellett megszervezni a folyamatos felújítást és a beteg-ellátást.

A SZENT LÁZÁR MEGYEI KÓRHÁZ VÁLSÁGKEZELÉSI STRATÉGIÁJA

Változásmenedzselés

A kórházak jövőbeni túlélésének sikere azon múlik, hogy a vezetők milyen gyorsan és milyen hatékonyan tudnak alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez és követelményekhez.

A Szent Lázár Megyei Kórház menedzsmentjének elsődleges feladata a betegellátás zavartalan, folyamatos biztosítása, az intézmény likviditásának, pénzügyi egyensúlyának megőrzésével.

A változásmenedzselés lépései:

- Az intézmény költségének 60 százalékát kitevő bérjellegű kifizetések miatt első körben a munkahelyek létszámának felülvizsgálata történt meg.
A létszámleépítés – humánusan – felmentést, végkielégítést kifizetve, munkába helyezést elősegítő bizottság létrehozásával, munkaügyi per nélkül oldódott meg.
- A béralapkímélő foglalkoztatás – polgári szolgálat, munkatapasztalat szerzés – része lett a racionális létszámgazdálkodásnak, mérsékelve a dolgozók leterheltségét.
- Lényeges hangsúly helyeződött a vezetőcserékre. Az volt a szempont, hogy szakmájukban legyenek ismertek és meg tudják valósítani a költségtudatos magatartást.
- A korábban megkötött szerződések felülvizsgálata során a kórház a számára előnytelenek felbontását kezdeményezte.
- A magasabb színvonalon és gazdaságosabban működtethető egységeknél nyitottak a vállalkozási formák felé (műveseállomás, élelmezés, biztonsági szolgálat).
- A rekonstrukció által lehetőség nyílt a jövő szakmai szempontjának megfelelő korszerű diagnosztikai és gyógyító struktúra kialakítására.
- Nagy jelentőségű a megvalósult informatikai fejlesztés. Ma már számítógépek hálózata működik a kórház valamennyi munkahelyén.
- A változásmenedzselés egyik leglényegesebb eleme a kontrollingrendszer bevezetése, melynek során a teljesítmények és a kiadások illesztése kellő pontosságú költségelszámolást biztosít.

- A jövedelmek az érdekeltséget megteremtve a teljesítményhez kötötten alakulnak.
- A beiskolázások, képzések, továbbképzések és a tudományos tevékenység kiemelt prioritást kapnak.
- A pályázatok figyelése és a sikeres pályázatok útján is keresik az erőforrások fejlesztésének lehetőségét.
- Ma már az egészségügyben sem ismeretlen a marketing szerepe, a kórházak arculatának kialakítása.

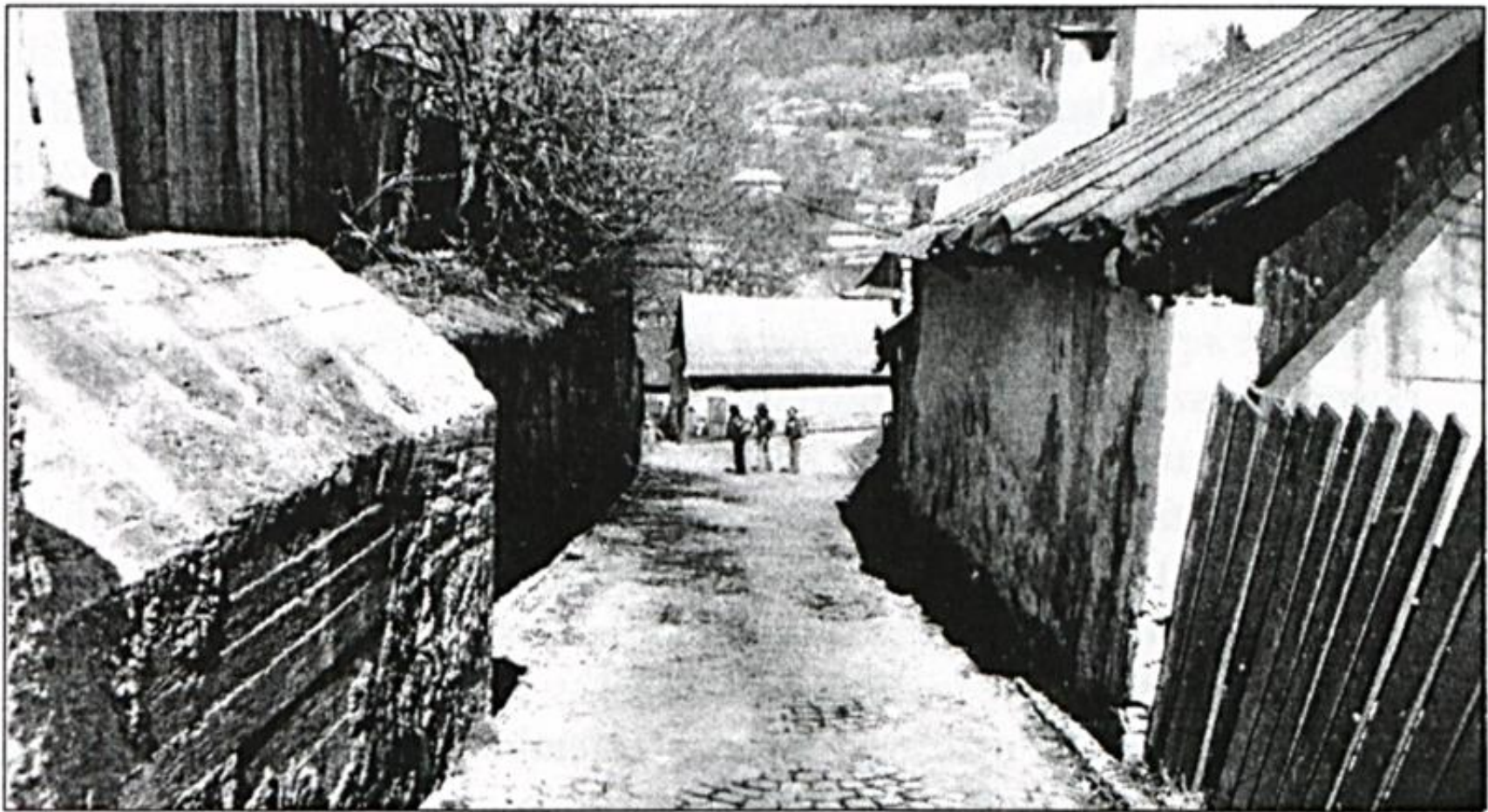
Az új arculat első lépéseként 2000. január 1-től került sor a névváltoztatásra. A kórház új neve – megújult küldetéssel – Szent Lázár Megyei Kórház.

ÖSSZEGZÉS

- A rekonstrukció alatt is – sokszor elképzelhetetlen körülmények között működve – ellátták a gyógyulásra vágyó betegeket.
- A kórház vonzáskörzetéből és ezt meghaladóan – a betegek bizalma alapján – 2001-ben 21 ezer 123 fekvőbeteget és 1 millió 450 ezer 385 járóbeteget ápoltak, kezeltek.
- A struktúra átalakításának szükségességét, az új formák vállalását egyre kevesebben vitatják. Mindez sok személyes találkozás, tárgyalás, tanácskozás és hatékony kommunikáció eredménye.
- A tudás megszerzése, a folyamatos önképzés belső szükségletté vált minden szinten (orvos, nővér, egyéb eü. dolgozó). A több szakképesítés kedvezőbb anyagi elismerést jelent, és egzisztenciálisan is nagyobb biztonságot eredményez.
- A szakember ellátottság biztosítását – a dologi erőforrások mellett – a tulajdonos és a kórház menedzsmentje kiemelt feladatként kezeli. Mind a jövedelmi, mind az egyéb feltételek megteremtésével (munkáltatói kölcsön, lakás, stb.) törekszenek a munkaerőpiacon érvényesülni. Ennek következtében sikerült az orvos-elvándorlást megállítani és a szakorvos ellátottságot javítani.
- A megtett intézkedések eredményeként az intézmény megtartotta likviditását, a költségtudatosság általánossá vált.
- A Szent Lázár Megyei Kórház dolgozói a kor színvonalának mindenben – esztétikailag és felszereltségét tekintve egyaránt – megfelelő, helyenként meghaladó körülmények között számos nehézség, akadály, buktató leküzdése árán igyekeznek szolgálni a betegek gyógyításának nemes ügyét.

IRODALOM

1. □ Dr. Ajkay Zoltán: Az egészségügy egészét jelenleg is krónikus alulfinanszírozottság sújtja, Egészségügyi Menedzsment II. évf. 2. szám, 6–8. o. Szeged, 2000. április
2. □ Demográfiai Évkönyv, 2000 KSH, Budapest, 2001.
3. □ Dzsida József: A Salgótarjáni Kőszénbánya R.T. Nógrádi Szénbányászatának Története 1868–1943-ig. Salgótarján Kőszénbánya R.T. Bányaigazgatósága, Salgótarján, 1944. 155–158. o.
4. □ Egészségügyi Statisztikai Évkönyv, 2000. KSH, Budapest, 2001.
5. □ Dr. Gimesi Mihály: Változásmenedzselés a Kaposvári Kórházban Egészségügyi Menedzsment II. évf. 3.szám, 15–17. o. Szeged, 2000. június
6. □ Habonyi Zoltán: A Palócföld egészségének történetéből (1826–1969) 21, 22, 51, 52, 56, 71, 85.o.
7. □ Magyar Statisztikai Évkönyv 2000. KSH, Budapest, 2001.

Buda László: Sikátor

„ENGEM MINDIG A GYEREK ÉRDEKELT...”

Beszélgetés a 90 éves Kmetyi Ferencsel

Előttünk üdítő, narancslé. Kötetlenül beszélgetünk a régi időket emlegetve Kmetyi Ferencsel, a Nógrád megyei pedagógus társadalom „nagy öregjével”. Közismert és népszerű személyiség Salgótarjánban és Nógrád megyében. Volt tanítványai, szép számú ismerősei ma is ráköszönnek, ha szikár alakja valahol feltűnik.

1951 óta ismerem őt, azóta, hogy elkezdtem tanulmányaimat a salgótarjáni gimnáziumban. Akkor az intézmény igazgatója volt.

Az 1968-ban létrehozott Salgótarjáni Dolgozók Középiskolájában, ahol igazgatóként tevékenykedett, éveken át voltam beosztott tanára. Óraadóként alkalmazott, munkát adott, s fiatal tanárként úgy éreztem, megbecsült. 1972. legvégén váltunk el egymástól, akkor amikor más munkaterületre kerültem. Most a tanítvány és a pedagógus „jogán”, valamint a közelgő születésnap okán faggatom Őt a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban, ahol gyakorta találkozgatunk.

– *Kezdjük az elején. Tudjuk, Feri bácsi nem salgótarjáni születésű...*

Losoncon születtem 1912. november 30-án.

Apám Kmety József - ő még két „t”-vel és „y”-nal írta a nevét. Zománcozó szakmát tanult. Az első világháborúban katona. Aztán jött minden, ami a háborúval járt: Szerbia, Doberdó, hadifogság. Édesanyám Majercsák Anna, varrónő volt, sokat dolgozott, a házaknál is vállalt munkát.

Szüleimmel és három leánytestvéremmel, s velem együtt hattagú volt a család. Ők mindnyájan már rég a losonci temetőben örök álmukat alusszák.

– *Az iskolák gondolom Losoncon kezdődtek Feri bácsi számára.*

A katolikus elemi iskolában kezdtem Losoncon. Majd a gimnázium következett. Mivel Losonc városa a trianoni döntést követően az újonnan alakult Csehszlovák Köztársaság területére került, ez a gimnázium szlovák-magyar vegyes intézményként működött. A kiemelten kezelt reáltárgyak mellett a nyelvek garmadáját tanultuk. Szlovákot már kezdettől fogva, aztán másodiktól németet, harmadikban franciát, ötödikben latint, hatodikban angolt.

– *Már említetted egyszer, hogy gimnáziumi éveid idején jelen voltál Masaryk elnök losonci látogatásakor.*

Tomas Masaryk, az első Csehszlovák Köztársaság elnöke, 1928-ban látogatott Losoncra. A nagy drámaíró, Madách Imre iránti tiszteletből felkereste annak alsósztrégovai nyughelyét is. S gondoskodott Madách Imre földi maradványainak méltó helyre történő elhelyezéséről.

– *A gimnázium befejezése?*

Úgynevezett alternatív érettségit tettem a losonci szlovák-magyar gimnáziumban. Amit, mind módszert és lehetőséget, nagyon jónak tartok.

– *Mi volt ennek a lényege?*

A választhatóság. A losonci szlovák-magyar gimnáziumban a következő témakörök közül választhatott a maturáló: matematika-fizika, latin és egy élő idegen nyelv, valamint irodalom-történelem.

Ez a választhatóság azt jelentette és eredményezte, hogy az őt érdeklő tantárgyakban, tudományokban jobban elmélyülhetett a diák. Ma is csak javasolni tudom a bevezetését, alkalmazását.

Én az első témakörből (matematika-fizika) érettségiztem kiváló eredménnyel. Még az érettségimhez annyit, hogy alatta változott meg a nevem. Az érettségi alatt közölte velem osztályfőnököm, Havas Vilmos, hogy vezetéknevem mostantól: „Kmetyi”. Ma sem tudom miért tűnt el belőle az egyik „t” és az „y”. Nem indokolták a változtatást, nem mondtak többet semmit.

Mivel egyidő óta tudatosan készültem a pedagógus pályára, következett a prágai Károly Egyetem. Méghozzá matematika-ábrázoló-geometria szakon.

– *Milyenek voltak az egyetemista évek a fiatal állam, Csehszlovákia fővárosában?*

Az egyetemisták előkelő helyet foglaltak el a csehszlovák társadalomban. Sok kedvezményben (utazási, színház-mozi és múzeumlátogatási kedvezmények) részesültek. Én azonban ezek mellett (vagy ezek ellenére is) különböző munkákat vállaltam: magántanítás, statisztálkodás, pénztárnokság... Egyetemi diplomámat 1938. júniusában kaptam kézhez.

– *Sorsdöntő lehet az ember életében a pályakezdés, az első munkahely.*

Az akkor (1938) még Csehszlovákiához tartozó Beregszászon kezdtem pedagógiai pályafutásomat tanárként, az állami gimnáziumban. Ahol egyaránt oktattam cseh nyelven és magyarul. 1938. karácsonya előtt közvetlenül a Magyarországhoz visszacsatolt Lévára kerültem, itt is az állami gimnáziumba. Először beosztott tanár voltam, majd egy év múlva helyettes lettem Kékessy János igazgató mellett.

– *Következtek a legszörnyűbb évek. Hogyan élted át a háború időszakát?*

Közép-Európában és Magyarországon mindig nehéz volt élni, a második világháború idején pedig egyenesen elviselhetetlen volt az élet.

Persze meg lehetett úszni a háborút is, mint minden mást, ha valaki nagyon dörzsöltnek bizonyult. Én nem úsztam meg. Katonáskodás, hadifogság egyaránt osztályrészemül jutott. 1942 augusztusától szolgáltam a magyar hadseregben. Először Lévára hívtak be a gyalogsághoz.

Keserves időszaka volt ez az életemnek. Nedves fűvön, pocsolókban kellett feküdni, mászni. Egy félőrült főhadnagy parancsára, aki állandóan a „Valahol Oroszországban” című nóta dallamára meneteltetett bennünket. Nagy szerencsémnek tartottam, hogy Lengyelországot megúsztam, ahová a rendfenntartó különítmény tagjaként akartak kivezényelni. Ugyancsak szerencsém volt, amikor katonai számvevőségi tanfolyamra küldtek Pécsre, amit kitűnő eredménnyel el is végeztem. Ezt követően rövid ideig Székesfehérváron szolgáltam, majd Budapestre kerültem a Honvédelmi Minisztériumba.

A fővárosban végignéztem a németek bevonulását 1944. március 19-én, és végigéltem a bombázásokat, s hídjaink Dunába robbantását. A szovjet hadsereg közeledtére Budapestről Vépre kellett vonulnunk. Ausztria területén amerikai fogságba estem, ahol angol nyelvtudásomnak vettem különösen hasznát.

– *Következzék Salgótarján... Hogyan kerültél a városba?*

1947. január hó 10-én érkeztem a salgótarjáni általános gimnáziumhoz Léváról mint magyar tanár, akit kitelepítettek.

Dr. Bíró Lajos Pál a Budapest Vidéki Tankerület vezetője (egykori lévai igazgatóm), valamint egy minisztériumi ismerősöm, Hornyák Odilló segített ebben.

Salgótarjánban kiváló tantestületet találtam. Czakó János volt az igazgató, akit igen felkészült nevelők vettek körül. Mikuska Imre helyettes, Pettendi Gizella, Kerecskei Sarolta, Mészáros Zoltán, Mesterházi Lajosné, a Szász-házaspár.

Ez a tantestület azonban méltatlan külső feltételek között végezte munkáját, egy barakk-szerű épületben. Közös udvar a Kereskedelmivel. Ez akkor változott meg, amikor 1948 őszén a gimnázium a volt csendőriskola épületébe költözött.

– *Beosztott tanárból hamarosan igazgatóhelyettes, majd igazgató lettél.*

Czakó János igazgatósága alatt, 1948-ban igazgatóhelyettes lettem a salgótarjáni gimnáziumban. Nem sokkal később – 1949. március 22-én – „másodállásban” kineveztek a Pest Megyei Tankerület szakfelügyelőjévé. Ebben a minőségemben számtalan iskolában végeztem ellenőrzést, sok pedagógust láttam el segítő tanáccsal. Nem sokáig maradtam a szakfelügyelői beosztásban, a felmentésemet kértem, mivel úgy ítélt meg, ez a szerepkör gátolja az iskolai feladatok ellátását. Közben a cseh diplomámat magyarrá

kellett hitelesíteni. Tanulni kellett, s Debrecenben vizsgáztam, példának okáért magyar nyelv- és irodalomból. Aztán Czakó Jánost felmentették, az igazgatóságot én vettem át 1949. augusztus 26-án.

– *Sok minden történhetett igazgatóságod alatt. Hiszen nem akármilyen időszak volt az 1940-es évek vége és az 1950-es évek eleje.*

Így igaz. Példának egy nagyon érdekes és váratlan epizódot mondok el gimnáziumi igazgatóságom rövid korszakából. Egy nem várt, meglepetés-szerű látogatást.

Az egyik délelőttön megjelent egy magas szikár férfi az iskolában, csak úgy „natúrban”, minden kíséret nélkül. Az igazgatót kereste. Bemutakoztam neki, ő is bemutatkozott:

– Erdey-Grúz Tibor vagyok – mondta.

Ő volt a miniszter.

– Hallottam az iskoláról – folytatta –, beugrottam, hogy beszéljünk. Majd azt kérte, hogy megnézhessen egy biológia órát. Barcs Károlynak volt éppen biológia órája, oda mentünk. S aztán olyan észrevétlenül elment, ahogyan jött.

– *Kevesebben tudják, hogy Kmetyi Ferenc volt Salgótarján harmadik középiskolájának, a „gépiparinak” első igazgatója.*

1950. június 14-én megbízást kaptam a „47. számú ipari gimnázium általános gépészeti tagozat” igazgatói teendőinek ellátására. Az 1950. őszén beinduló 47. számú ipari gimnázium általános gépészeti tagozat tekinthető a gépipari technikum (később szakközépiskola) ősének, kezdetének. Ennek valóban én voltam az első igazgatója.

1952. július 31-én aztán elhagytam az iskolát, és a Nógrád Megyei Tanács Oktatási osztályára kerültem szakelőadói minőségben. Majd dr. Ravasz Dezső után iskolai csoportvezető, s osztályvezető-helyettes lettem. Ebben az időben állandóan kint jártunk az iskolákban, ellenőriztük, segítettük a munkát. Magam a megye minden iskoláját (még a tanyasiakat is) meglátogattam. Fő elv az volt, hogy hatékonyabbá tegyük a munkát.

Pedagógiai gyakorlatomból is tudom, hogy Kmetyi Ferencről, a Megyei Tanács oktatási – majd művelődési – osztályának helyettes vezetőjétől igencsak tartottak az ellenőrzöttek. Mert körültekintően járt el, alaposan megnézte a munka menetét, minőségét, sőt még az adminisztrációt is. Mindenki tisztában volt vele, hogy előtte nem lehet mellébeszélni, nem lehet eltitkolni semmit sem, hiszen kiválóan ismeri az iskolai feladatokat, részletesen tájékozott az iskolai munka kérdéseiben.

Ellenőrzéseim során az az elv vezetett mindig, és minden körülmények között, hogy az ellenőrzötteket (igazgatókat, beosztott pedagógusokat) nem kritizálni kell elsősorban, hanem hasznos tanácsokkal kell ellátni őket.

Az 1956-os salgótarjáni eseményeknek egyik fő központja a Megyei Tanács épülete és az oktatási osztály volt.

Az 1956-os események során különös szerepet kapott az osztály. Hiszen Mlinarik István és Lénárt Andor érintettek és érdekelték voltak. Ők sokszor ösztönöztek, hogy kapcsolódjon be az osztály a mozgalomba.

Én tiltakoztam, és hivatalosan megtiltottam az osztály felhasználását. Közöltem, mindenki azt csinál egyénileg amit akar, én nem tudok semmit sem tenni ellene. Majd eldől mi lesz, ez nem az osztály kérdése. Az elnökhelyettes szabad kezet adott mindenkinek, én ehhez tartottam magam. Azért volt nekem ekkor döntő szerepem, mint helyettesnek, mert az osztályvezető félreállt.

Egyébként Laukó György elnökhelyettes ellene volt a konfrontációnak, és próbálkozott egyezkedni. Sikertelenül. Sortűz lett a vége. A sortűz során találatot kapott a megyei rendőrkapitánysággal szemben lévő lakásunk is.

– *Ezek után került sor a megtorlásra.*

Pedagógusok között is. Sok volt a feljelentés, amit leginkább a bosszúvágy sugallt. A valós vagy vélt sérelmek miatt élt a visszaütés vágya.

– *Fontos és nem éppen hálás szerepet osztottak rád ebben a nyugalmasnak egyáltalán nem mondható szituációban. Mit tettél és mit tehetél? Milyen álláspontot képviseltél amikor eljárások folytak egyes pedagógusokkal szemben?*

Az eljárások során mindig a rendelkezésekre, az előírásokra, a Munka Törvénykönyv paragrafusaira, azok betartásának szükségességére hivatkoztam. Ez akkor azoknak a pedagógusoknak a védelmét jelentette, akik ellen intézkedés folyt.

Még a megyei pártbizottság osztályvezetőjével (később ideológiai titkára) szemben is a rendelkezésekre, a Munka Törvénykönyvére hivatkoztam. Aki egyébként levélben utasította a Megyei Tanács osztályvezetőjét az ötvenhatos eseményekben szerepet vállalt pedagógusokkal szembeni szigorú eljárás alkalmazására.

– *Sok ilyen „pedagógus-ügy” volt?*

Voltak ügyek, amelyeket az én utasításomra bizottságok vizsgáltak ki. Én csakis azoknak a pedagógusoknak az elbocsátásával értettem egyet, akik vétettek a pedagógus hivatással szemben. Akik a rábízott gyerekeket használták fel saját céljaik megvalósítása érdekében. Azt mondtam nekik, hogy senkinek nincs joga a rá bízott gyerekeket veszélyes kalandokba beszervezni. Ezen bűn elkövetőit elbocsátottuk, vagy eltanácsoltuk. Csak egy páran voltak. Többségüket egyébként a bíróság később visszahelyezte munkakörükbe. Ráadásul még jelentős kártérítést is megítéltek nekik.

– *Feri bácsi sportszeretetről és sporttevékenységéről is sokan tudnak.*

Gyerekkorom óta sportoltam, természetesen amatőr módon. Röplabdáztam, kézilabdáztam. Losoncon kezdtem, majd egyetemistaként folytattam Prágában, tanárként pedig Beregszászon és Léván. Salgótarjában pedig pedagógus röplabdacsapatot szerveztem. Ebben segítőtársam volt többek között Palkovics Gyula és Tóth András.

Salgótarjában a sport irányításába is bekapcsolódtam. Részt vettem a MHK-mozgalom („Munkára-Harcra-Kész – sportmozgalom”) megyei megszervezésében.

1948-ban a városi sportbizottság tagja lettem. 1951-ben Vertich Józseffel megszerveztük a Megyei Atlétikai Szövetséget, amelynek első elnöke lettem.

Hosszú ideig szerkesztettem Vertich Józseffel az Atlétikai Híradót, amely havonta jelent meg. Mint az Atlétikai Szövetség elnöke aztán tagja lettem a Megyei Sportbizottságnak. Sőt, pár éven át az Országos Sportbizottságnak is tagja voltam.

– *És az egyik legnagyobb szerelmed, a sakk...?*

A sakk, azt csodálatos valami, gondolkodásra, variációk kitalálására serkent. Közel áll a matematikához.

– *90. születésnapodon hogyan összegzed életedet?*

Soha nem bántam meg, hogy pedagógus lettem, mert sok szép élményem volt, és sok-sok ember ma is szeretettel gondol rám. De mégis azt mondom, nem szeretnék ma pedagógus lenni, sem aktív sportvezető, mert ma mindenkit nem a munka minősége, hanem a pénz és a „haveri”, baráti, politikai kapcsolatok határoznak meg. Engem pedig a gyerekek érdekei, fejlődése, nemes tulajdonságainak fejlesztése érdekelt, és ma is azt tartom mérvadónak. Nyugdíjba vonulásom után nem foglalkozom iskolai oktatási munkával, csak csodálkozom a sok szélhámoskodáson, és a gyerekek kísérleti nyúlként való kezelésén.

– *A jelentős korú embertől mindig megkérdezik: Mi a hosszú élet titka?*

Azt hiszem az egészséges életmód, a munka, a sokirányú tevékenység. Mint ahogyan az emberi élet értelmét is valahol itt kell keresni.

Király Nina

A SZERZŐI SZÍNHÁZ SZÍNÉSZE

(a rendezőhöz és a szöveghez való viszonyában)

„If a man treats life artistically
His brain is his heart.”

Oscar Wilde: *The Picture of Dorian Gray*

Mindenek előtt meg kell határozni a „szerzői színház” fogalmat, pontosabban meg kell jelölni azt a határt, amely szétválasztja a „totális” és a „szerzői” színházat. A szerzői színházban, ahogy Patrice Pavis ezt definiálja Színházi Szótárában⁽¹⁾, a legfontosabb nem a rendező viszonya a dráma szövegéhez, avagy a szövegmontázshoz, amely alapján az előadás készül, de még csak nem is a szöveg értelmezésének az eredetisége a már kialakult hagyományos színpadi változatához képest. A szerzői színház olyan színház-modell, amelyben az előadás matériájának minden eleme – szöveg, gesztusok, a színész mozgása és a tárgyak színpadi összeillesztése, térbeni kompozíciója az előadás megalkotóinak a vízióját jeleníti meg.

A totális színház víziója, mint ismeretes, a múlt század 20–30-as éveire nyúlik vissza, amikor is Walter Gropius megtervezte Piscator számára a Totaltheater épületét. A terv végül is nem valósult meg, azonban ez az elképzelés nagy hatást gyakorolt a későbbi térbeli kísérletekre a *Theatre-in-the-Round* és a *Flexible Staging* típusú színpaddal. Egyébként, amikor 1934-ben, Rómában tartották a színházi világkongresszust, nagy vita zajlott a színházi építészek és a rendezők között s e vitában Gordon Craig határozottan fellépett a színész színháza védelmében: „Lehetséges, hogy a színházépületek a drámaírók munkája nyomán épültek (esetleg az építészek néminemű segítségével). De az a színház, ami megelőzi a drámát, az egyetlen színház, ami számít, s az nem épület, és nem is volt az soha. Az a színház a megszólaló hang – az arc kifejezése – a test mozdulatai – az ember mozgása – ami a színész, *if you please!*”⁽²⁾

Maga a szerzői színház koncepciója azonban Antonin Artaud elméletében és gyakorlatában keresendő. A nyelvről írt leveleiben azt feszegeti, hogy

a színpadi szó a színházi előadás többi alkotó elemével egyenlő szerephez kell hogy jusson: „...maga a dialógus – vagy ami marad belőle – nem lesz megszerkesztve előre, hanem csak ott a színpadon, szoros kapcsolatban a másik nyelvvel, és minden azon következményekkel, amelyek a jelekből, mozgásokból, tárgyakkól erednek... A komponálás, az alkotás, amely ez idáig a szerző agyában történt, most már kívül, a természetben, reális térben zajlik majd, és a végeredmény ugyanolyan körülhatárolt, precíz és anyagszerű lesz, mint akármelyik írott mű esetén, azonban nagymértékben és objektíven meggazdagodván”.⁽³⁾

Hagyományosan modellszerűnek számít Ingmar Bergman rendezői viszonya is a szöveghez – mivel a film és a színház gyakorlatát egyaránt figyelembe veszi. Bergman mielőtt hozzákezd rendezni a kiválasztott darabot, arra törekszik, hogy a szöveg alapján lásson rá az író egyéniségére, a közvetlen és tágabb környezetéhez való viszonyára. Amikor már úgy érzi, hogy felfedte a szerzőt, az ő szemével és szemszögéből olvassa újra a darabot, ui. ekkor már pontosabban olvashatja el a szöveget, és nem csak, mint mások által kipreparált művet. És ha Bergman úgy érzi, hogy képes elmesélni, hogy mit akart mondani a szerző, akkor fel van érzelmileg készülve a munkára, rátapint arra, mi volt a szerző akarata. Csak ezután kezd dolgozni a színészekkel, csak ezután képes „benépesíteni” a színpadot. „El tudok vonatkozni a darabtól, mint az építész, aki a tervrajz mellett elvonatkozik a ház modelljétől. Most már megkérhetem a színészeimet, hogy lakják be a házat és meg tudom mutatni nekik, hogyan látta – szerintem – a szerző őket ebben a házban”.⁽⁴⁾

A szerzői színházban nemcsak arról van szó, hogy az irodalmi szöveg már nem képez előadás „fölötti” értéket, hanem egyenlővé válik a színházi matéria többi elemével. A szerzői színház modelljéhez tartozó Anatolij Vasziljev vagy Krystian Lupa színházában az irodalmi szöveg, az elhangzott szó iránti pietizmus talán még nagyobb és fontosabb, mint a hagyományos „irodalomcentrikus” színházban. Lupa például rendkívüli precizitással maga fordítja németből Musil és Thomas Bernhard szövegeit, s ezek alapján készülnek színpadi adaptációi. Anatolij Vasziljev viszont nem változtat meg egyetlen egy betűt sem a puskin *Kis tragédiákban*, csak kibővíti az előadás szövegét Puskin olyan költeményeivel vagy vers fragmentumokkal, amelyek nyomatékosítják a költő tömör rövidségű kis költői drámáit. Dosztojevszkij *A nagybácsi álma* dialógusai pedig abban az előadásban, amelyet Vasziljev Budapesten a Művész Színházban rendezett kizárólag Dosztojevszkij kisregényének a szövegén alapulnak. Ilyen esetekben magától kínálkozik az összehasonlítás az irodalmi művek szerzői és a „színpadi mű” alkotói

között – ahol is a verbális szint az előadás egyenjogú összetevője. Artaud, Mejerhold, Wilson, Vasziljev vagy Lupa a regény vagy a dráma szerzőihez hasonlóan minden alkalommal újra teremtik hőseiket, és nincs jelentősége annak, hogy ezek az alakok fantáziájuk szüleményei-e vagy már meglevő alakok realista transzformációi. A rendező-szerző újra meg újra „megalkotja” *hősét - a színészt*. Az új színházi formák színészének a módszereket és eszközöket az új hős megalkotásához a színész tréning segítségével kell megteremtenie a következetesen megvalósított stúdió munka folyamán. Nem véletlen, hogy az „új hős” kiművelésének a helyévé a közelmúltban különböző stúdiók, laboratóriumok és iskolák váltak: Grotowski Laboratórium Színháza Lengyelországban, Anatolij Vasziljev „A drámai Művészet Iskolája” Oroszországban, a „Centre Expérimentale” Franciaországban. Még a 19–20. századfordulóján Szergej Volkonszkij, a pétervári császári színház igazgatója, elméletíró és mindenek előtt az európai színház kiváló ismerője, németországi színházak tapasztalatai alapján ezt írja: „...mindenki azt hiszi, hogy az új színházat a létező színészi anyagból lehet megalkotni, azt gondolják, hogy a színház megújulása csak a programon, manifesztumokon, na még talán a műsoron és a rendezőn múlik. Nem, nem a rendezőn múlik a dolog, hanem a nevelésen. A dolog nem úgy áll, hogy *mit* alkossunk a létező színészi anyagból, hanem *hogyan* alkossuk meg az igazi színészi anyagot.”⁽⁵⁾

Kíséreljük meg számbavenni azokat a közös és eltérő elemeket, amelyek pl. Eugenio Barba, Krystian Lupa, Anatolij Vasziljev és Robert Wilson szerzői színházában a „színészi anyag” ilyen megalkotásában megfigyelhetők.

Tudjuk, hogy bizonyos értelemben Barba színháza esetében Jerzy Grotowski Laboratórium színháza tekinthető viszonyítási pontnak, Krystian Lupa színházában pedig Tadeusz Kantor poétikája. Eugenio Barba az egyik legújabb könyvében *Land of Ashes and Diamonds. My Apprenticeship in Poland*⁽⁶⁾ feleleveníti a Grotowski színházában töltött éveket (1961-1964), és sok részletet közöl „az új színész” nevelési programjából. A színházban, ahol a színész teste életrajzának ugyanolyan elválaszthatatlan eleme, mint a pszichológiai gesztus, a fizikai önkifejezés eszközei az előadás elkészítésében, a hang tréning nagyon fontos szerepet játszik, sőt önálló előadás tárgyává is válhat. A budapesti Szkéné színházban 2001. november 5 és 11 között bemutatott előadás-sorozatukban az Odin Teatret színészei, például, saját „szerzői” előadásukkal szerepeltek, amelyekben a művészi és műhelymunkájukon keresztül „életüket a művészetben mesélték el” nagyon egyszerű narratív keretben. Érdeemes összehasonlítani ezt a hozzáállást

Robert Wilson kiállítása apropóján az Umberto Econak adott interjúbán megfogalmazott viszonyával a környezetéhez és a saját életéhez: „*The artist recreates history, not like a historian, but as a poet. The artist takes the communal ideas and associations that surround the various gods of his or her time and plays with them, inventing another story for these mythic characters*”.⁽⁷⁾ („A művész rekonstruálja a történelmet, de nem történészként, hanem költőként. A művész az általános eszmékből indul ki, és azokból az asszociációkból, amelyek körülfonják kora különböző isteneit, játszik velük, kitalál egy új történetet ezekkel a mitikus szereplőkkel”). Hogy a tréning, ez a művésznevelési technika, mennyire fontos a stúdióban, a laboratóriumban bizonyítja Grotowskinak az a magyarázata, hogy miért olyan kevés videó- és fotódokumentum maradt az ő előadásairól; az *Apocalypsis cum Figuris*-ről készült fotók, pl. különálló gyakorlatokat regisztráltak, és nem magát az előadás-folyamatot. Barba a fent említett könyvében, amelyben első ízben publikált Grotowski hozzá írt leveleiből, arra derül fény, milyen nagy szerepet tulajdonított a Mester az improvizációnak, a zenei ritmusnak és annak, hogy az egyszerű fizikai cselekvéseket befejezett „etüddé” fejlessze a színész.

Anatolij Vasziljev pedig abban látja a rendező feladatát, hogy láthatóvá tegye a szöveg profán, be nem avatott szemmel alig észlelhető metafizikai szféráit. Ebben a feladatban a színész partnere kell legyen a művész-rendezőnek, s e partnerségnek az ára: az önfeláldozó és alázatos színészi gyakorlat. A rendező és a színész együtt megteremtik precízen kidolgozott próbák folyamatán keresztül s a szöveg mikrodramaturgiai elemzése során a „nyitott művet”. (Teljes ellentétben Tadeusz Kantor „befejezett mű”- „dzieło zamknięte” elvével). A „nyitottság” Vasziljev színházában viszont nem a befejezetlenséget, hanem az alkotói folyamat folytatásának a lehetőségét vetíti előre a tökéletes forma elérése érdekében. Tehát a „sötétségben való létezésből” a művészi vízió megformálásán keresztül (amely fényével „megvilágítja az egészet”) – az előadás felé, ahol „az igazság jelen van minden adott pillanatban”. Ezt az utat kell megtennie annak a színésznek, aki alkotói, szerzői szerepre vállalkozik. „A hagyományos színházban a színész megéli a szerep életét, és aligha teszi fel magának a kérdést, hogy mit jelent a felszabadult, improvizatív játék, hogy mikor alakul tőle függetlenül a szerep szövege? Mikor kerülnek előtérbe az eszmék? Sokszor kell meglepetés-szerűen rádöbbennie saját érzelmeire, amelyeket eddig csak a szerepbeli személy érzelmeinek tulajdonított” – írja Vasziljev.⁽⁸⁾ Anatolij Vasziljev rendezői módszerének lényege abban rejlik, miként teszi szerzővé a színészt. „A színész úgy nyer jogot szerephez, hogy közben a saját életútját járja. A megalkotott színpadi világban, amely az alkotás törvényei szerint működik a

színész, a szerep, a rendező és a szerző ötvöződik.” Színházában a költői szövegeken alapuló előadásokban különösen nehéz feladattal kell megbirkóznia a színésznek. A rendező feladata ilyenkor abban áll, hogy megőrizze a költői szöveg immanens zártságát, de ugyanakkor szervessé tegye annak laza drámai szerkezetét. Vasziljev a szövegmondás ritmusa és a plasztikai szimmetria összehangolásával oldja meg ezt a feladatot. A színész viszont a költői víziótól a belső monológon keresztül jut el a mimika és gesztusszinten való megjelenítéshez. „A színész és a rendező közös munkája – mondta Vasziljev a *Don Juan* próbák folyamán – annak a közegnek a megteremtésére irányul, amelyben a versből dráma születik”.⁽⁹⁾ A színész Vasziljev színházában költővé kell váljon abban az értelemben, ahogyan azt Artaud manifestálta. A színész a rendezővel együtt elemez egy számára idegen szöveget, nem törekszik sem „beleélésre” sem pedig „érzelmi azonosulásra”, a színész figyelme és erőfeszítése a mű „láthatatlan” struktúrájának a felfedezésére koncentrál. Ily módon a színész saját magát keresi a szövegben, nem az alakot és nem is a szerepet alakítja, hanem „verbális cselekvés” segítségével felfedezi a gondolatot, a mű filozófiai és vallásos tartalmait, a szóban rejlő, megbúvó drámai szituációt. A szó ebben az értelmezésben már nem a „végcél”, ahogyan Artaud is mondja a *Negyedik levél a nyelvről* című írásában, hanem a dialógikus szituáció kiindulópontja. - „...A verseknél egyszerűbb a dolog - biztatja Vasziljev színészeit a *Don Juan* próbái közben – mert bennük van a matéria, míg a drámában maga az anyag a szöveg határain kívül van, és azt bele kell vinni. A versekben az anyag magukban a költői sorokban van. Prózában még inkább... Abban különbözik a drámaművészet a prózától, hogy a drámában az egész anyag a drámai szöveg határain kívül van. Mindazt, ami nem konfliktusban oldódik meg, ami a konfliktus mögött húzódik, azt a dráma ritkábban használja. A dráma azt használja, ami úgymond a konfliktus megteremtésére irányul. Ez azt jelenti, hogy a drámai hős élete rendszerint a drámán kívül marad, s ez ellentmond a regénybeli struktúrának... Tehát milyen munkát kell elvégeznie a rendezőnek, színésznek, hogy megteremtsük azt a mezőt, ahol végeredményben megszületik a dráma?... El kell kezdeni, s haladni a tragédia kezdetéhez”⁽¹⁰⁾ Grotowski és Vasziljev elsősorban költői szövegekhez nyúltak hozzá: Grotowski lengyel romantikus költői drámákhoz, Vasziljev orosz klasszikus költőkhöz - Puskinhoz és Lermontovhoz, valamint Homérosz és Molière szövegeihez. Ez egybecseng a Zeami mester tanításával. Válaszolva arra a kérdésre, miért fontos a költészet művelése a nő színésze számára, a következőt mondja:

„Hadd, emlékeztessenek a Kaden előszavára, ahol ez áll: Jó és kívánatos, ha a színész a versírás művészetében is kiműveli magát”. Nem véletlenül

utalok most épp ezekre a szavakra. Ha a szerző és az előadó más-más személy volna, bármilyen ügyes színészre is bíznanék valaki másnak a művét, mégsem tudná híven tolmácsolni. De ha a színész maga írja, amit eljátszik, azaz maga költi a verseket, és előre elképzeli, hogy hogyan fog mozogni, akkor az írói és a színészi szándék egybevághat. Következésképpen a tehetséges és vakát költeni tudó színésznek egy nó semmi nehézséget nem okozhat. És ezen múlik tulajdonképpen az egész színház!”⁽¹¹⁾

Krystian Lupa előadásai - amelyek kétségkívül a „szerzői színház” modellhez tartoznak – ugyanakkor a krakkói, wroclawi és varsói hagyományos doboz-színházban jöttek létre. Eugenio Barba és Anatolij Vasziljev teremtették meg a „többdimenziójú” szerzői színházat, ami azt is jelenti, hogy saját színházi épülettel rendelkeznek, általuk (természetesen építészek közreműködésével) megtervezett színházi térrel. Annak ellenére is azonban, hogy Lupa nem rendelkezik saját stúdióval, előadásainak első verziói a krakkói színművészeti iskolában születnek, ahol évek óta tanít. Továbbá, Lupa prózai szövegekkel dolgozik, a forgatókönyveire viszont, amelyek legtöbb esetben regények adaptációi (Dosztojevszkij, Bernhard, Musil), mégis a költői szövegek ritmusa és az összetett metaforikus világ a jellemző. A színészek dialógusai külsőleg a Csehov féle „süketek dialógusához” hasonlítanak, ám a beszédpartnerek replikái, mint párhuzamosan haladó zárt költői világok, egymás mellett hangzanak el, s ezeket a világokat a szerző által előrevetített hangulat, valamint az akciót kísérő zene kapcsolja össze, amely Lupa előadásaiban nem illusztráció csupán, hanem önálló hang „szólam” az előadás partitúrájában. Krystian Lupa nem húz ki egyetlen egy lényeges mozzanatot, egyetlen olyan helyzetet sem a szövegből, amely fontos lehetne a hősök lelki és szellemi fejlődésében, a cselekmény motivációját pedig a narrátor hangjával emeli ki. (*Kalkwerk, Holdkórosok*).⁽¹²⁾ Sőt a narrátor hangjának a funkciója is változik az előadás folyamán, amikor a hős még nem képes megfogalmazni saját érzelmeit és gondolatait, s hol a hős belső monológjának a hangja ez a hang, hol pedig brechti elidegenedés effektust hívatott kifejezni s egyben olyan dolgokról számolni be, amelyeket a hősök szívesen eltitkolnak maguk és egymás elől. Az idő, amely a színészek hallgatásakor mintha megállni látszik, a hősök szellemi erőtere lesz, amelyben tekintetük és lelassult gesztusaik a színpadi epikai időt fejezik ki. A ritmikusan ismétlődő motívumok, helyzetek, mondatok alkotják egyidejűleg a „színpadi költemény” szerkezetét. A színész mintha maga a rendező közbenjárása és segítségével alkotná és reprodukálná egyidőben a szöveget.

Barba esetében talán arról lehet beszélni, hogy a legkövetkezetesebben tette meg azt az utat, amely a színésztől a Grotowski értelemben vett

„performer”-hez vezetett és a Victor Turner utópisztikus elképzeléséhez, ti. hogy a „transzkulturális kommunikációs szintézis a „performance”-en keresztül valósítható meg.⁽¹³⁾ Anatolij Vasziljev és Krystian Lupa hagyományos színházban nevelkedett színészekkel együtt próbálják kialakítani azt a tréninget, amely a „performer” képességet fejleszti ki bennük. Mind Vasziljev, mind Lupa előadásainak a szereplőit nem a színészek nevei, hanem az általuk kreált szerepek teszik emlékezetessé, s e szerepek, mint Ryszard Cieslak „állhatatos hercege” is élnek önálló életet a világszínházban.

Ebben a tekintetben Robert Wilson - aki festészetet, zenét, koreográfiát tanult olyan nagy mesterektől, mint George Balanchine, Merce Cunningham és Martha Graham, s a világ minden táján dolgozott New York-tól Tokióig - a legnagyobb mértékben változtatta meg a hagyományos színház és a performansz közötti eltérés arányokat. Egyik elemzője szerint Wilson színházi poétikája látványban magába foglalja Kandinskyt és a Bauhaust, irodalmi inspirációként Witkiewiczet és Gertrude Stein-t, valamint Merce Cunningham mozgás plasztikáját.⁽¹⁴⁾ Ennek köszönhetően jött létre a „monumentális költői színház”, amely bonyolult multimédiális eszközöket használ. Annak ellenére, hogy sokszor klasszikus szövegek alapján dolgozik (Dosztovszkij, Shakespeare, Euripidész, Büchner) és olyan költőkkel és írókkal, mint Allen Ginsberg, Heiner Müller, Susan Sontag, nem értelmezi, hanem „átírja a szövegeket, mint térbeli kompozíciókat”. A színész testének mozgás partitúrája polifonikus kapcsolatban áll a hang szólamokkal, és a minimálisra redukált színpadi tárgyakkal, ezért az összhatás a közöttük levő feszültségek és a fényeffektusok során alakul. A narratív elemeknek, s a szó szoros értelmében vett drámai szövegnek minimális szerepe van Wilson színházában: ezek leginkább ismétlődő mondatok, szavak vagy dal-szövegek, s ez által – Wilson szerint – előadásai általában nem a közönséget szólítják meg, hanem „az egyetlen nézőt”, annak ritkán tapasztalt képzeletbeli képeit, gondolatait, érzelmeit hozzák felszínre. (Nem érdektelen, hogy az elméleti írásait tartalmazó könyvének Anatolij Vasziljev is „Az egyetlen olvasómnak” címet akarta adni).

Robert Wilson azontúl egy különleges formát teremtett szerzői színházán belül, amelynek ő maga a főszereplője. A *Hamlet: a Monologue*-ban Hamlet- a színész drámai költeménye, a *La Mort de Molière* pedig – film-költemény, pontosabban a haldokló Molière portréja videó-előadásban, s végül a *Szelíd teremtés* - a színész belső monológja Dosztovszkij szövege alapján. Wilson itt *színész-szerző*-ként van jelen, s előadásaiba beleépíti saját színészi karrierjének az emlékeit. A *Hamlet*-ben „az emlékezés a monológ hangjában ölt színpadi testet, úgy hogy azt rögtön látványként érzékeljük. A

szabálytalanul egymásra rakott kőlapokból álló emelvény az emlékezet rétegeinek bejárása és szétfoslása során egyre alacsonyabbá fogy, hogy végül egyes-egyedül a beszéd anyagtalanságából álljon elénk alanyának síremléke annak mallarme-i értelmében”. Hamlet itt nem Horációra hagyja történetének elmesélését, hanem halála előtti perceiben („Had I but time” – hangzik el az előadás kezdetén) mondja el mint drámai eseményeket.⁽¹⁵⁾

Függetlenül attól tehát, hogy milyen lényeges különbségek vannak a szerzői színház- modellek és színészek előtt álló feladatok között, közös alapelvük egy: ennek a színházi modellnek az esetében nem beszélhetünk a színészekről és alakításokról anélkül, hogy ne elemeznénk az általuk képviselt színház poétikai felfogását szöveg és rendezés viszonyának mibenlétét illetően. A színész a szerzői színházban úgy kél életre, mint Éva: teremtett teremtként Ádám bordájából. Ez azonban nem csökkenti magányosságát érzetét, amelyre kárhoztatott és felszenteltetett, mint mindenkor a színész a nézőtérrel szemben. Csak a tét a szerzői színház színésze számára más: önmaga önálló művésszé, autentikus szerzővé való alakítása s ugyanakkor az előadás egészének szerves kitevőjeként való elfogadtatása.

JEGYZETEK

1. □ Patrice Pavis, *Dictionnaire du Théâtre*. Paris, Dunod, 1996:417-419.
2. □ Teatro Drammatico. Atti del Convegno di lettere, 8-14 ottobre 1934. Fondazione Alessandro Volta, Roma, 1935: 211.
3. □ Antonin Artaud, *Színház és hasonmása*. Budapest, 1969.
4. □ Ingmar Bergman, *Laterna magica*. Budapest, Európa, 1988.
5. □ Szergej Volkonszkij, *Moi voszpominanyija*. Moszkva 1992, I:97.
6. □ Eugenio Barba, *Land of Ashes and Diamonds. My Apprenticeship in Poland (Followed by 26 Letters from Jerzy Grotowski to Eugenio Barba)*. Black Mountain Press. Centre for Performance Research, Aberystwyth, Wales, 1999.
7. □ *Performing Arts Journal Publications*, New York 1991.
8. □ Anatolij Vasziljev, *Színházi fúga*. Budapest, OSZMI, 1998:248.
9. □ Uo.: 249
10. □ Uo.: 315
11. □ *Zemi színháza és a nó elmélete*. Írta Schönau Beatrix. Budapest, Primo Kiadó 1993:31.
12. □ Krystian Lupa, *Néhány szabad gondolat a színházi fényképezés témájára*. „Világszínház” 1999 tavasz-nyár:29
13. □ Victor Turner, *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*. New York 1982: 18-19.
14. □ Andrzej Wirth, *Interculturalism and Iconophilia in the New Theatre*.-, *Performing Arts Journal Publications*, New York 1991.
15. □ Sepsi Enikő, *Robert Wilson monológja*.- „Világszínház”, 1997:6.

Péliné Bán Éva

A CZINE-JELENSÉG KÖNYVE

Irodalomtörténészekről nem szoktak könyvet írni – állapítottuk meg Végh Károllyal, amikor a könyv megjelenése után beszélgettünk.

Valóban: születtek-születnek monográfiák írókról, költőkről, drámaírókról, irodalomtörténeti korszakokról, irodalmi folyóiratokról, például a Nyugatról, de ritkán írnak könyvet irodalomtörténészről, akinek írói teljesítménye, hogy mások írói teljesítményét kutatja és bemutatja.

Czine Mihályról készített monográfiájában Végh Károly a sokféle lehetséges módszer közül azt választotta, hogy Czine Mihály beszél Czine Mihályról. Természetesen kis túlzással írom ezt, de a könyvet kézbevevő olvasó nem Czine Mihály életének kronologikus rendjét találja a vaskos kötetben, hanem Czine kutatási témáinak bemutatásával áll elénk a tudós és az ember.

Jó módszernek tarthatjuk Végh Károly szerzői-szerkesztői ötletét, mert így a könyv teljes pályaképet ad, s egyben *Czine-breviárium* is lesz. Minden tény, esemény, harc, sokféle küzdelem, amely Czine Mihályt közel hozza hozzánk, a tőle származó idézetekből épül fel. Végh Károly azt a hagyományt folytatja, amit Czine indított el Szabó Pálról írott könyvében: sok idézettel bemutatni az alkotói pálya eredményeit, s ezzel közvetíteni Czine munkásságát az érdeklődők számára. Ezzel a módszerrel egyszerre kerül közel hozzánk Czine Mihály az irodalomtörténész és Czine Mihály az ember.

Végh Károly a monográfia megírásakor sokat tusakodhatott, hogy a gazdag életutat, a Czine által tanulmányozott szerzőket és korszakokat szerkezetileg egységbe gyúrja. Czine irodalomképe, kutatásai alapvetően négy területre irányultak: a Nyugat kiemelkedő íróira – elsősorban Móricz Zsigmondra –, a népi írók mozgalmára és a hozzá csatlakozó egyéniségekre, az 1945 után induló új népiekre és a kisebbségi sorsba kényszerült magyar írók munkásságára.

Ez a négy terület adja a monográfia gerincét is, ezekben a fejezetekben a könyv irodalomtörténetté emelkedik. A négy nagy szerkezeti rész mellé, mintegy magyarázatként, kiegészítésként kerülnek fejezetek: az indulás éveinek személyes-hangú bemutatása, *A két levél* c. fejezet beiktatása, ahol részletesen Czine szavaival ismerhetjük meg az ellene hozott igaztalan vádakát. A két levél írója: Ilku Pál művelődésügyi miniszter, illetve Kardos

György, a Magvető Könyvkiadó akkori igazgatója. Hátborzongató olvasni az értelmetlen, igaztalan vádakát, s most is, ennyi év távlatából szívszorító a védekező Czine mondatainak igazságával szembenézni. A monográfia külön értéke, hogy az eddig még nem publikált, ötvenhat oldalas levél értelmezésére (kelt 1972. december 5-én) külön fejezetet szentelt a szerző. A levél publikálására most már sort kellene keríteni, magyarázó előszó kíséretében.

A monográfia újabb fejezetei személyességükkel hívják fel magukra a figyelmet. Ezek a fejezetek vég nélkül folytathatók lennének, hisz sokan vagyunk hazán belül és kívül, akik ismertük, szerettük Czine Mihályt, mindannyiunknak van külön története vele. Ezek a személyes fejezetek önmagukban is hallatlan izgalmasak, de Végh Károly szerkesztésében itt kapunk sokszor választ az irodalomtörténész választásaira, politikai meggyőződésére, a kiválasztott téma és a tudós kutató találkozására. *Az eperfa árnyékában* című fejezet mutatja be Czine tanár urat, *A fehér fal és a fekete zsoltár* című fejezet a református egyházhoz és a református valláshoz fűződő viszonyáról szól.

Végezetül a Czine-jelenségről kapunk egy kiváló összefoglalást, majd gazdag gyűjteményt: a kortársak vallomásai Czine Mihályról, életrajzi adatok, jegyzetek zárják a kötetet, s végül – újdonságként – CD mellékletet találunk a könyvben, amely Czine Mihály hangját is elénk varázsolja.

Czine kivételes jelensége volt a magyar kultúrának. A legmélyebb világból indult: Nyírmeggyes, Hodász az elindító közeg, s hogy milyen táj volt ez, arról Ady soraiból tudhatunk meg legtöbbet:

„Bölcs világ ez, legmagyarabb világa a világnak. Itt az emberek nem hazudnak akarattal, ha keserű a szájuk, köpnek, ha viszket a tenyerük, ütnek, s nem őrajtuk múlik, ha az életről nem rángatódik le minden komédiás rongy... Itt vannak, akik a Kálvin istenéből bölcs külön istent csináltak, errefelé nem koronáz Ugocsa, ezen a tájon verődött össze Esze Tamás kuruc hada. Ez itt magyar föld, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan.”

Czine ebből a világból indult, de ide mindig alázattal és szeretettel tért vissza. Kizárólag tehetségének és szorgalmának köszönhetően lett nemcsak a budapesti egyetem tanszékvezető professzora, hanem a magyarság legnépszerűbb irodalomtörténésze is.

Az irodalomtörténészi pályáját kutatva érdeklődéssel kérdezzük, hogyan választott témát, kort, alkotót?

„Valószínűleg azokat választja ki, akikkel azonosulni tud, s műveiket – ha kritikailag is szemléli – magáénak is érzi” – írja Végh Károly. Igen, ezzel messzemenően egyetértünk. Ady és Móricz kiválasztása nem volt véletlen:

Ady és Móricz szülőföldje az ő világa is volt. Ady és Móricz életművében saját pályájának programját is látta. Későbbi választásai: a népi irodalom, a kisebbségi-nemzetiségi irodalmak erre az alapra épültek.

A huszadik század, az igazi modernség nálunk a lírában Adyval, a prózában Móricz Zsigmonddal kezdődik – vallotta Czine. Harmincegy éves korában megírja *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig* című nagymonográfiáját, amivel egy csapásra a jelentős irodalomtörténészek sorába kerül. Valóban jelentős teljesítmény volt, a kritika nagy ovációval fogadta. Móricz szellemisége Czine egész életét végigkísérte. Viszonyítási pontként, mértékként egész életében visszatért Móriczhoz. Kis túlzással állíthatjuk, hogy a leg-erőteljesebb vonzódást iránta érezte, ő volt az igazi szellemi előd, hozzá akart hasonlítani, előadásaiban a móriczi hősöket saját elődeiként értelmezte, mutatta be.

Ady volt a másik kiválasztott, rá sokszor hivatkozott. Ady szent lázadásai, a vátesz, a messiás szerep nagy hatással voltak Czinére. 1969-ben a *Jelenkorban* közölt Ady-portréban ezt írja: „Ady nemcsak vátesz, messiás is. Egész népe lelkiismerete akart lenni. Világosabban látta a társadalmi kérdéseket és cselekvő volt a hite, bízott egy új emberű új világban”.

Sokszor hallgattam magam is előadásait, ahol mindig azt éreztem, hogy szinte már magát a költő Adyt, a magyar sorsért perlekedő Móriczot látom benne.

Előadásaiban teljes volt az átlényegülés. Nagyszerű színészi képességei is voltak, ha ezt a pályát választja, kivételesen nagy színész lett volna belőle.

A századelő művészi törekvéseit tanulmányokban, előadásokban elemezte. *Krúdyban* – a nyíri pajkosban – szintén földijét látja, sorsában, műveit elemelve a magány, a csömör és az illúziók furcsa kevercsét mutatja be. „Az irodalomelméleti kérdések közül legelmélyültebben a naturalizmussal foglalkoztam” – mondja 1977-ben, egy önéletrajzában. 1959–65 között szerkesztette az izmusok sorozatban a *Naturalizmus* c. kötetet.

Czine Mihály munkásságának a móriczi életmű bemutatása mellett másik kiemelt súlypontja a népi irodalom kutatása, értékeinek felmutatása és annak védelme volt. Végh Károly ennek bizonyítására Illyés Gyulát idézi: „A két világháború között fellépő és az urbánussal szemben lekicsinylően ábrázolt, sőt mindmáig nem egyszer gyanúba kevert irodalom nem paraszti, nem provinciális, nem is népi irodalom, de nem is urbánus: hanem az volt a magyar irodalom.”

A népi írók körül kibontakozó vitáról, az állásfoglalásokról, a politika megnyilatkozásairól kiváló összefoglalást találhatunk a kötetben. Czine itt is Király István megfogalmazását kölcsönözve a „dialógusmorált” képviselte. Czine érvelt, védelmezett *Népi irodalom* című nagyívű tanulmányában. „Az

amit a népi irodalom, a határon túli magyar irodalmak, valamint saját kortársai megismertetéséért cselekedett, kitörölhetetlen értékékként épült be a magyar művelődés történetébe. Nem véletlen, hogy irodalmunk olyan személyiségei fogadták barátságukba, mint Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Veres Péter, Szabó Pál, Nagy László, Jubász Ferenc, Sánta Ferenc, Kós Károly, Süttő András, Kányádi Sándor és még nagyon sokan mások” – írja róla Görömbei András.

Czine Mihály egyszerre volt irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, s ahogy emlegetni szokták: a magyar irodalom legnagyobb hatású vándorprédikátora, utazó nagykövete.

És ez az a többlet, ami mindenkiben megmaradt, ha egyszer is hallotta őt. Lenyűgöző tárgyi tudás, kivételes szónoki tehetség, s a mondatokon átsütő magyarságtudat jellemezte. Czine Mihály egyedülálló jelenség volt, Görömbei Andrást idézve „*Czine az irodalommal való kapcsolatot a lélek ünnepévé avatja*”. Rendkívül fontos megállapítás ez. Czine sokakkal együtt tudta, hogy az irodalomnak lélekalakító küldetése van. Sokan tudjuk, de ő hirdette is, közérthetően, élményszerűen.

A *Magyar irodalom a XX. században* c. fejezet Czine Mihály meghurcoltatásának újabb bizonyítéka. Az újvidéki Fórum Kiadó Bán Imre–Barta János–Czine Mihály szerzőket kérte fel egy kis magyar irodalomtörténet megírására. Apám a régi magyar irodalmi részt, Barta János a tizenkilencedik századot, Czine a legújabb kori részeket írta. A kiadás körüli „huzavonákat”, ahogy apám emlegette, az egyre tolódó megjelenési határidőket magam is ismerem. Tudott tény volt, hogy Czine az általa írt XX. századi részt kibővítette és ezt adta be akadémiai doktori disszertációként, de az már számomra is a meglepetés és megdöbbenés erejével hatott, hogy ez a doktori védés milyen politikai viharokat kavart. Döbbenetes sorokat ír le Király István, aki Czine védelmében magával Aczél Györggyel vitázik. Az irodalomtörténet 2001-ben jelent meg könyv alakban a Kortárs Kiadónál, N. Pál József szöveggondozásában, utószavával. Az igazságtétel megtörtént Czine halála után, de ennek az irodalomtörténetnek akkor kellett volna megjelenni, akkor szenzáció lehetett volna.

A *fehér fal és a fekete zsoldár* c. fejezet Czine református vallásához és egyházához fűződő viszonyát mutatja be. A címben idézett szavakat Móricztól kölcsönözte, aki a református szellemiség világára értette ezt, amelyben a tiszta világos szavaknak van helyük. Ahogy ő írta: „...református családból születtem, református nevelést kaptam. Magatartásomnak, szemléletemnek ez a neveletés adja máig is az alaprétégét. Ahogy Ady fogalmazta 'adott energia' ez a halálig. ...Református neveltetésem, egyházamat természetesen mindig nagy öntudattal vállaltam. Ma is életem megkülönböztetett nagy dolgának tudom, hogy magyarnak és refor-

mátusnak születtem. Protestánsnak érzem magam a fogalom történelmi értelmében, ahogy Ady, Móricz és Németh László is érezte és vallotta. S vallom Illyés igazát: Kálvin, illetve a kálvinizmus segítette évszázadokon keresztül megmaradni a magyarságot. Segít ma is.”

Ez a vallásosság, a hithez való ragaszkodás, a megtartó hit fogalmi szívéhez nagyon közelálló dolgok. A debreceni kálvinizmuson és családi példákon edződött protestantizmusom megerősödését látom, ha Czine sorait olvasom, vagy ha Szabó Magda író *Holtig haza Debrecen* c. írásának mondatait idézem magamban. Velük együtt hiszem s vallom, hogy a magyarság és a protestantizmus, magyarság és kálvinizmus századok óta összetartoznak. Czine Mihály is a megtartó hagyományokra alapoz „*Nem a halál, az élet népe vagyunk*” – mondja 1996-ban a Reformátusok Lapjában. 1995-ben a Református Egyházkerület főgondnoki beiktatásán így szólt: „*Nem az időnként változó napi politikához kell igazodnunk, hanem, az Istentől kapott törvényhez. Szívünkbe írt törvény szerint kell cselekedni. Református magyarságunk egységét őrizve, egész népünk érdekében munkálkodva: minden érdemes egyházzal és emberrel szövetségben.*” Szavai máig ható igazságok, jó volna megszívlelni.

Végh Károly monográfiájában a czinei életutat és a Czine-jelenséget tárja elénk rendkívül értőn, tanítványi szeretettel és pontossággal.

Irodalomtörténetet ír Czine Mihály témáinak felvonultatásával, s egyben elénk varázsolja a hihetetlen képességekkel megáldott embert is. A könyv könyvészetileg is dicséretes „produktum”. A szép szedés, a levegős szöveghelyezés, a kivételesen jól kiválasztott képek méltón egészítik ki a monográfia tartalmi erényeit. Köszönet ezért a Pro Literatura Alapítványnak és az Agroinform Kiadónak és Nyomdának. A könyvet jó kézbe venni, nemcsak a szellemünk, szépérzékünk is gazdagodik általa.

Végh Károlynak munkája közben néha azt is érezhette, hogy ez maga az istenkísértés. Túl közel van még a személy, sokan vagyunk, akik személyesen ismertük Czinét, barátai voltunk, de itt vannak azok is, akik talán nem voltak legfeltétlenebb hívei. A monográfia megmaradt azon a határon, hogy bemutat, történelmi háttérrel ad, de nem ítél el. Ez legyen az olvasók dolga.

(Végh Károly: Czine Mihály, Pro Literatura Alapítvány – Agroinform Kiadó, 2002.)

Sulyok Bernadett

EGY XX. SZÁZADI VÁNDORPRÉDIKÁTOR

Gondolatok Czine Mihályról Végh Károly monográfiája kapcsán

A magyar irodalom, és talán az egész magyar kultúra egyik kivételes egyéniségével foglalkozik Végh Károly 2002 májusában megjelent könyve, amely elsőként nyújt átfogó pályaképet az irodalomtörténészről. Még 1999-ben Czine Mihály tanítványai, tisztelői és szellemi örökségének továbbvivői a mester hetvenedik születésnapjára összeállítottak egy kötetet *In honorem Czine Mihály* címmel, amit ő már nem olvashatott el, mert 1999 januárjában meghalt, így a könyv posztumusz tisztelgéssé vált.

Végh Károly monográfiájának szervező elve nem az életrajzi kronológia, bár kitér Czine életútjának fontos állomásaira, hanem az irodalomtörténetet foglalkoztató témák körbejárása. Czine kutatása alapvetően négy területre irányult: a *Nyugat* nagy íróira - kiemelve Adyt és Móriczot -, a népi írók mozgalmára, az 1945 után induló új népi nemzedékre és a kisebbségi létben alkotó magyar írók munkásságára. A szerző ezeket a témaköröket veszi sorra és bontja alegységekre. Gazdagon idéz Czine írásaiból, ezáltal igyekszik átélhetővé tenni a magyar irodalom vándorprédikátorának is nevezett alkotó világát, a magyar irodalomról és a kultúráról vallott nézeteit, valamint életszemléletét és kötődéseit. Mindezekkel együtt Czine lelki alkatát, személyiségét is élénk állítja, képes fizikai-pszichikai valóját megidézni. A kötet mottójául Ady Endre *Vallomás a patriotizmusról* című írásának egy mondatát választotta: „A magyarság szükség és érték az emberiség és az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.” Czine Mihály számos tanulmányában és előadásában idézte ezt a mondatot, ami a szerző szerint az irodalomtudós életének is vezérelve volt.

Czine Mihály 1929-ben született egy szatmári juhász tizedik gyermekeként református családban. Szülőfaluja, Nyírmeggyes és a protestáns szellemi közeg egész gondolkodásmódját, világ- és irodalomszemléletét meghatározta. Értékrendjének csúcsán a morál és az igazság állt, a hovatovább avítnak ható erkölcsös magatartás, és az igazság kimondása minden körülmények között. Hivatásának tartotta a szépirodalom eljuttatását a szélesebb olvasóközönséghez, az irodalmi ismeretterjesztést, író-olvasó találkozókon

való aktív részvételét. Nem zárkózott az irodalomelmélet és az esztétika fogalmainak elefántcsonttoronyába, mindig felvázolta az írók és műveik szociokulturális háttérét, az irodalom és a művelődéstörténet szoros egységét vallotta. Felismerte, hogy a legtöbb író - többé vagy kevésbé rejtett módon – személyes vallomásként alkotja és éli meg saját műveit.

A „fényes szellők” nemzedékének tagjaként jelentkezett az Eötvös Kollegiumba. Szakvezetője Király István lett, aki felismerve tehetségét az egyetemen tartotta. „Tőle tanultam az irodalomtörténetből, az irodalomközelítésből a legtöbbet” – írta egy későbbi visszaemlékezésében. Huszonhat évesen, 1955-ben lett az *Új Hang* című irodalmi folyóirat rovatvezetője. A főszerkesztő ekkor Simon István, a felelős szerkesztő Bodnár György volt. A nyitás, a megújulás szándéka jellemezte a lapot, amely kihasználta a központi hatalom gyöngülését. Az utolsó szám 1956 szeptemberében jelent meg, a forradalom leverése után már nem indulhatott újra. A folytonosságot az 1961-ben indult *Új Írás* jelentette.

A szaktudomány elismert tekintélyei közé *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig* című nagymonográfiájával lépett, a kandidátusi disszertáció 1960-ban jelent meg a Magvető Könyvkiadónál. Ebben Móricz Zsigmond pályakezdését és kibontakozását elemzi, a századvég szellemi folyamatába ágyazva, fölvezetve köréje az egész huszadik század eleji irodalmi életet. Az életrajzi tények, az alkotót befolyásoló élmények és a műalkotások szembesítésével érzékletesen rajzolja meg Móricz írói alkatát és módszerét.

A századelő művészeti törekvései című fejezetben Czinének Krúdy Gyuláról, Tersánszky Józsi Jenőről, Dutka Ákosról és Kassák Lajosról szóló tanulmányait veszi sorra a szerző. Utána a Czine által összeállított *A naturalizmus* című kötet következik, ami a Gondolat Könyvkiadó stílustörténeti sorozatában jelent meg. Móriczra is ráragasztották a címkét, hogy naturalista, ennek helyénvalóságát vizsgálva mélyült el a stílusirányzat kutatásában. A könyv első részében részletes tanulmányban írja le a fogalmat, majd bősz áttekintést, válogatást nyújt a naturalizmusról szóló írásokból. Minden méltatója kitér arra, hogy tárgyilagosan, a pozitív és negatív hatásokat mérlegelve rehabilitálta az irányzatot.

Czinét származása és érdeklődése a népi írók mozgalmának tanulmányozása felé orientálta, legtöbb írása ebben a témakörben született. Az MSZMP Központi Bizottsága 1958-as állásfoglalása és értelmezése a mozgalomról a kispolgári, harmadikutas nacionalizmust hangsúlyozta. A vitaanyag egyik szerzője Czine barátja és tanártársa, a kommunista meggyőződésű Király István volt. A vitára 1958. szeptember 8-9-én került sor a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében, ahol Aczél

György és más hatalmasságok is megjelentek. A legtöbb hozzászóló a tézisek igazát bizonygatta, a jobb érzésűek más irodalomtörténeti problémák taglalásába kezdtek. Egyedül Czine Mihály fejtette ki ellenvéleményét. Király István egy 1989-es interjújában így beszélt erről: „*Aczél ott egy életre megsértette... És Czine innentől kezdve a főbiája lett, amiből Czineének rendkívül sok kára származott.*” A szerző izgalmas momentumok felelevenítésével és élvezetesen tárgyalja Czine egyéni sorsának további alakulását számtalan visszaemlékezést, a kortársak véleményének, nézeteinek változását felhasználva.

Ekkor ragadt rá az ellenzéki és a nacionalizmus kompromittáló, bezáró címkéje. S ami a tudós számára a legnagyobb teher: művei kiadása nehezedett meg. 1963-ban szinte monográfiászerűen megírta erdélyi irodalomtörténetét, de nem tudta megjelentetni. 1969-re elkészült egy huszadik századi irodalomtörténettel, ám mivel a népiség gondolatának és a népi írói mozgalomnak túl nagy szerepet szánt, ez a könyve sem talált kiadóra. Amikor két évtizedes késéssel megjelent, elsikkadt úttörő jellege. Szabó Pálról készült kismonográfiája - akivel szoros barátságban voltak - napvilágot láthatott, a Szépirodalmi Könyvkiadó publikálta 1971-ben.

Tamási Árontól az *Ábel a rengetegben* című regényt tartja az életmű csúcspanak. „*Ábel történetének hátterében a népi sors motívumai feszülnek... a személyes és népi sors mögött az ember és magány, természet és civilizáció, természet és vallás, ember és állat dolgai; a lehető legtermészetesebben a valóság és mese, játék és költészet színes szövetében.*” Illyés Gyula halálakor *A Számadó távozása* című cikkében a magyar írás újabb kori fejedelmének nevezi az alkotót. Illyés a népi írói mozgalomhoz nem elsősorban stílusjegyeivel tartozott, hanem annak eszmeiségét vállalta, a néphez való tartozást, kötődést, és mindenekelőtt a költői szintézisre törekvést. Németh László életművét elemezve az a meggyőződése, hogy szerves egésznek kell tekinteni, és ebben a vonulatban a legjelentősebb teljesítményt az esszék adják: „*az alapeszme szépirodalmi műveiben is az, ami tanulmányaiban; regényeiben és drámáiban az esszéíró világképét viszi tovább.*” Czine Németh László műveivel kapcsolatban fogalmazta meg azt a sarkalatos tételét, hogy csak az írói életmű pontos ismeretében lehet véleményt alkotni. Bármilyen evidens is ez a kíváncsi, sokszor nemcsak a politikusok, de a tudóstársak is a mű ismerete nélkül ítélték.

Az 1945 után induló költőnemzedék három nagy alakjának pályáját követte megkülönböztetett figyelemmel. Az első tanulmányt Nagy Lászlóról, Juhász Ferencről és Simon Istvánról 1960-ban írta *Három költő útja* címmel. Ez az írása abból a szempontból is jelentős, hogy nem szűkíti le vizsgálódását

a három költő munkásságára, hanem alapos társadalomrajzot is ad. Pontosan elemzi a kort, és azt, hogy milyen hatással volt a költői utak kialakulására.

Czine Mihály bátor, elvszerű kiállítását az általa értéknek tartott művek és alkotók mellett a *Két levél* című fejezetben tárgyalja a szerző. Az Írószövetség egyik 1972-es választmányi ülésén szenvedélyes hangon hívta fel a figyelmet az erdélyi irodalom gondjaira, az ottani magyar nyelvű könyvkiadás és a magyarországi terjesztés hiányosságaira. Ilku Pál művelődésügyi miniszter – mint az Írószövetség állami felügyeletét gyakorló szerv vezetője – négyoldalas levélben kért magyarázatot felszólalása miatt. Czine ötvenhat oldalas levélben válaszolt. Ebből a máig publikálatlan tanulmány igényű írásból is idéz a könyv szerzője. 1975-ben Kardos György, a Magvető Könyvkiadó igazgatója hivatalos levelében szó szerint visszautalt erre az Ilku Pálhoz írt válaszra. A kiadó vezetőjének felelősségre vonó levele sokkal durvább, leplezetlenebb hangnemben íródott. Előzménye az, hogy Czine 1975. július 3-án a Hazafias Népfront elnökségi ülésén hozzászólt az irodalmi kérdésekhez, ahol jelen volt Kádár János és Losonczy Pál is. Kardos levelének egyértelmű üzenete: eddig, ne tovább, ne merészelje a párt kulturális politikáját ócsárolni. Czine ekkor már országos hírnű tudós, irodalomtörténész volt, kivételes stílusú és tartalmú irodalmi előadásai, egyetemi szemináriumai, kritikái révén elért ismertsége miatt nyílt eltávolítását már nem tudták, nem merték megtenni, de munkáját akadályozni, lehetetlenné tenni igen.

Czine akadémiai doktori disszertációja sem jelenhetett meg, amelyben megírta a huszadik századi magyar irodalom addigi történetét. Az újvidéki Fórum Könyvkiadó adta ki szerbhorvát nyelven 1976-ban, erősen húzva a kéziratot. Egy teljes magyar irodalomtörténet részeként jelent meg, aminek régi magyar irodalommal foglalkozó részét Bán Imre, a tizenkilencedik századit Barta János készítette.

Czine elvitathatatlan érdemei közé tartozik, hogy elsőként foglalkozott a Kárpát-medencei magyar irodalommal, és a diaszpórában élő magyarság irodalmával is. Erről egy 1992-es interjújában így vallott: „*Érdekel az irodalom maga, az, hogy a különböző égtájakra került magyar irodalom miképpen mozdul, színeződik.*” Az erdélyi magyar irodalomnak megalkotta folyamatrajzát *A romániai magyar irodalom a két világháború között* (1964) és *Az újabb romániai magyar irodalomról* című írásaiban, emellett az egyes életművekről is készített tanulmányokat, így Kós Károlyról, Sütő Andrásról. Utolsó átfogó munkája erről a témakörrel 1988-ban jelent meg *Erdélyi csillagok* címmel. A Vajdaság, Kárpátalja és Csehszlovákia magyar irodalmával is behatóan megismerkedett, az alkotók pályafutását folyamatosan szemmel tartotta.

A fehér fal és a fekete zsoltár fejezetcím többszörös átvétel. Czine Mihály Móricz Zsigmondtól kölcsönözte e szavakat, amelyek a református vallásra utalnak. Azt vallotta, hogy a kálvinista egyház és szellemiség vállalta a népevel leginkább a sorsközösséget. E tárgykörben írt művei összegyűjtve könyv alakban csak halála után jelentek meg *A kálvinizmus vonzásában – válogatás Czine Mihály írásaiból* címmel 1999-ben. Czine írásaiban a reformáció mindig összefonódott a magyar történelemmel; a Biblia és a zsoltárok a hit és a nyelv fundamentumát jelentették számára.

A monográfia a Czine-jelenség bemutatásával zárul, megidézi alakját, jelentőségének okait keresi. Végh Károly így foglalja össze személyiségének varázsát: „A Czine-jelenséghez alapvetően a világról való gondolkodása, ítéletalkotása és annak közlése teremtett egyedülálló alapot. Erkölcsi tartás és kiállás ötvöződött a tudós ember gondolkodásával, személyiségével. A kettő szétválaszthatatlanul forrt össze benne.” A kötet határozott állásfoglalás, gazdag érvelés az életelvű irodalomszemlélet mellett, melynek legnagyobb alakja irodalomtörténészként Czine Mihály volt. Az igényes kivitelezésű könyvhöz CD melléklet kapcsolódik, amely az irodalmár néhány archív hangfelvételét is tartalmazza.

Buda László: Istálló

Lőkös István

ELTŰNT IDŐK KISPRÓZÁJA

Hubai Gruber Miklós új könyvének margójára

Karcolat, tárcanovella, tollrajz, jegyzet s a többiek. Hová lettek a napi sajtó egykor oly kedvelt műformái? Azok, amelyek magasba emelték Krúdyt, Gárdonyit, Tömörkényt meg Mikszáthot, s megannyi más mesterét még a szép szónak Gozsduától Papp Dánielig és Petelei Istvánig, úgy bő évszázaddal ezelőtt, amikor még békésen lehetett – elidőzve – délutáni szunyókálás idején, pipafüst mellett lapozni az újságot. S érdemes volt, mert érdekes volt egy-egy történet, olykor még a szereplők modelljére is ráismerhetett a kisváros olvasója. A régiók Magyarországa jelent meg általuk literatúránkban, apró örömeket, bánatot vagy tragédiát hordozó élethelyzetek, tanulsággal mindenkor s gyönyörködtetve is. A palócvidék észjárása, a régi Gömörország meg Nógrád színei, máskor a déli-magyarországi *couleur locale*: Bácska és a Bánát népének hétköznapijai. S persze Krúdy jóvoltából a Nyírség is, majd meg a Felvidék: Podolintól a „lengyel gránicig” húzódó táj s a Szepesség megannyi szépsége, lakóinak bölcsessége, hétköznapijaik bánata és öröme.

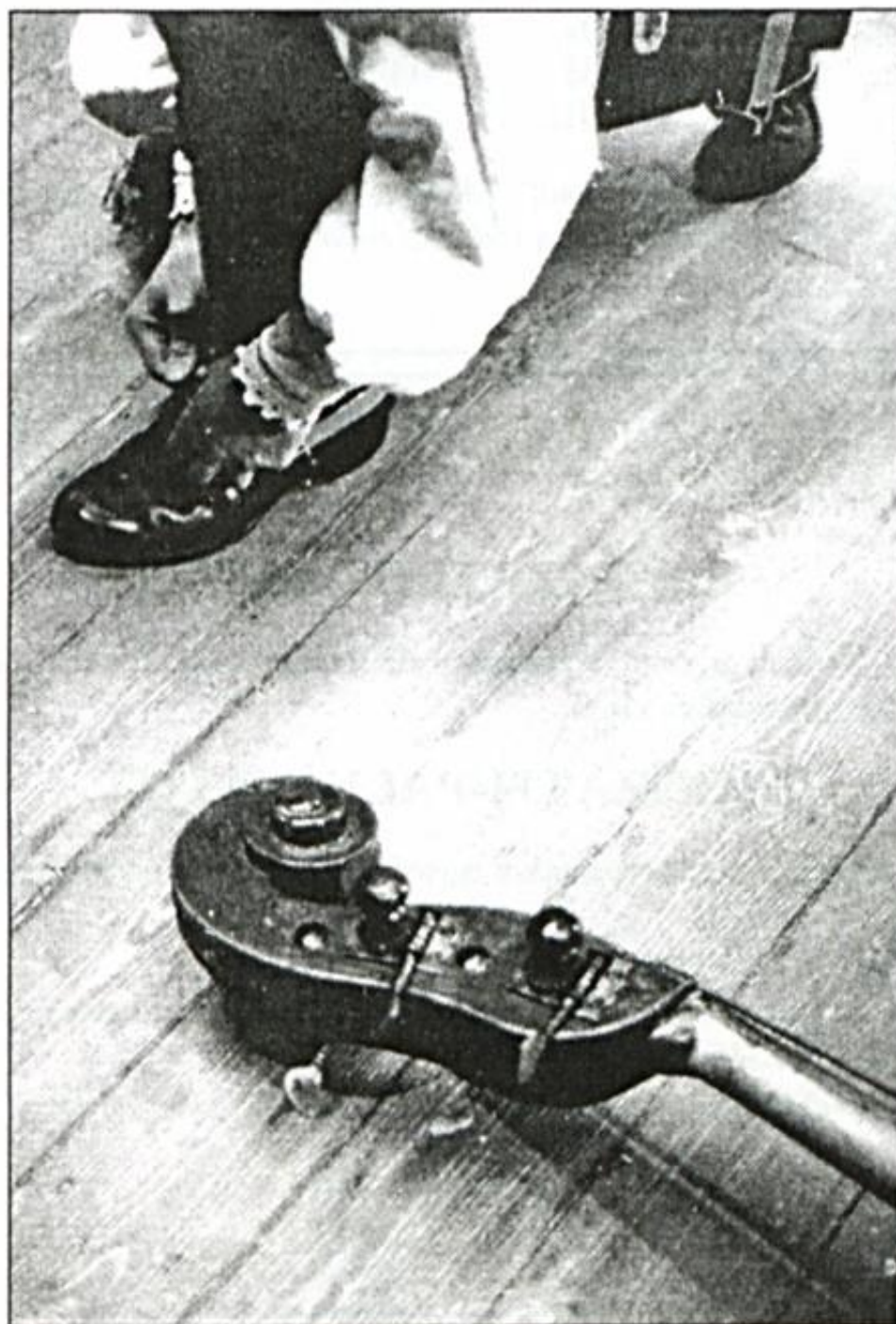
Hubai Gruber Miklós kis kötetét lapozva jut mindez eszünkbe, akinek immár második könyve lop vissza valamit életünkbe az elmúlt idők kisprózájának hangulatvilágából – a mai időkre hangszerelve. Riporterként jó szemmel vesz észre apró, de megírni érdemes témákat, s ha némelykor nem is lép túl a pillanatnyi látület rögzítésén, az adott helyzet, gondolat, impresszió figyelmeztet: a kicsiny dolgok is részei egy nagyobb emberi értékvilágnak.

Aki kézbe veszi az *Ünneplőruhában* címmel nekünk, olvasóknak ajánlott Hubai Gruber-kötetet, vélhetően ilyesfajta benyomásokkal és reflexiókkal summázza magában e többnyire rövidke történetek fakasztotta élményeket. S fontos felismerése lesz az is, hogy szóljon bár a mese Mátraszele vagy Vanyarc, Tószeg vagy valamely más helység, vidék szokásairól, hétköznapijairól vagy ünnepi alkalmairól, valahol ott érzi bennük a tágabb világ apró, de örök igazságait is. Ki-ki eldönti majd: az ismert szlovák novellista: Karol Gulis Hubai Gruber Miklós fordításában közölt történetei tettek-é rá nagyobb

benyomást, vagy a *Szépségverseny* címen egybegyűjtött hosszabb történetek (novellák), netán éppen az egy percnyi olvasást igénylő riporterri jegyzetlapok. Magunk az *Ünneplőruhában* ciklus világi és szakrális ünnepeinket felidézõ jegyzetek olvasásában leltük legnagyobb örömünket, amelyek régen elmúlt gyermekkorunk őszinte lelkesedéstõl áthatott ünnepléseit és örömeit idézték fel bennünk. Azt az idõt, amikor még ünnep volt az ünnep, a március 15-én kitűzött kokárda hittel teli lelkesedéssel, őszinte érzelmekkel párosult s Nagyszombaton a Feltámadás harangzúgása lelket szabadító élményt hozott minden esztendőben s persze Pirospütkösd ünnepe is...

Jó szívvel ajánljuk hát mindezek nyomán minden olvasó figyelmébe Hubai Gruber Miklós újabb könyvét...

(Hubai Gruber Miklós: Ünneplőruhában, Eger, Gonda Kiadó, 2002.)

Buda László: Nógrád Táncegyüttes

*„Valóban csak merészség s alakító szellem
kell egy új világot kitárni előttünk.”*

(Madách Imre)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint a *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2002. évre meghirdeti a

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott esszével, tanulmánnyal, riporttal, szociográfiával, interjúval lehet nevezni, amelyek elemzik, bemutatják, föltárják a magyar szellemi és kulturális élet irodalmi értékeit, történeti jelenségeit és jelenkori eredményeit, illetőleg amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A pályamunkákat 3 példányban 2002. november 15-ig lehet benyújtani a *Palócföld* Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért zsűri bírálja.

A pályázat díjai:

I.	120 000 Ft
II.	100 000 Ft
III.	80 000 Ft

Eredményhirdetésre 2003 januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor.
A díjazott művek közlésének jogát a *Palócföld* folyóirat fenntartja.

Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

*„Egy nemzet intelligenciája csak akkora nagy,
amekkorának irodalma mutatja.”*

(Mikszáth Kálmán)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint a *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2002. évre meghirdeti a

MIKSZÁTH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott szépirodalmi művekkel lehet nevezni.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A pályamunkákat 3 példányban 2002. november 15-ig lehet benyújtani a *Palócföld* Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Kassai sor 2.)

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért zsűri bírálja.

A pályázat díjai:

I.	120 000 Ft
II.	100 000 Ft
III.	80 000 Ft

Eredményhirdetésre 2003 januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor.
A díjazott művek közlésének jogát a *Palócföld* folyóirat fenntartja.

Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

BUDA LÁSZLÓ

1952. június 17-én születtem Salgótarjánban. Azóta is itt élek, és szeretem ezt a várost bajaival együtt. Az acélgyári óvodában éltem át az 1956-os forradalmat, lent a pincében a többi értetlen gyerekkel együtt. Általános iskolába szintén az acélgyári úton jártam, abban az időben még külön lány és fiú oldal volt. Nemigen jeleskedtem semmiben, hacsak abban nem, hogy nagyon gyorsan olvastam, szinte faltam a könyveket.

Amíg a többiek a bicikliráfot kergették drótból hajtott szerkezettel, én a Kohász Művelődési Házban ismeretterjesztő előadásokon ültem, megvallom csak azért, mert utána nagyon jó filmeket vetítettek. Sokat jártam az erdőben, szerencsére apám korán megismertetett engem és két öcsémet a természettel. Ez az ismeret később nagy hasznomra vált. Utána beiratkoztam a Madách Imre Gimnáziumba, akkor 1966-ot írtunk. Forrongó idő volt; Beatles, változások, új könyvek, új filmek. Az iskolában jól éreztem magam, ekkor készítettem első fotóimat, írtam első fantasztikus témájú novelláimat, és Lipták Gyuri barátommal jártunk Iványi Dönci bácsihoz rajzolni. Mindent egyszerre, ez volt a jelszó. Rengeteget jártunk az erdőbe, volt egy bandánk, nagy kalandjaink voltak.

Gimnázium után biológus szerettem volna lenni, de mivel az idegen nyelvekkel nagyon hadilábon álltam, az egyetem elmaradt, beálltam nyomdásztanulónak.

Szerencsére Budapesten jártam iskolába, mégpedig a Ságvári Nyomdaipari Tanulóintézetbe. Pesten élni nagyon jó volt, új látásmódot tanultam, sokat jártam színházba, moziba, múzeumokba. A Hadtörténeti Múzeumba bérletem volt, talán azért, mert alkalmatlan voltam a hadseregbe.

1972-től a salgótarjáni nyomdánál dolgoztam, ekkor nősültem. Fiam, Richárd 1973-ban született. Feleségem, Buda Mónika a kórházban dolgozik. Megalakítottuk a nyomdaklubot, ami országos hírnevet szerzett (ez a mai napig is így van, sőt újra működik).

1976-ban mentem át a Nógrádi Történeti Múzeumhoz fotósnak. 1978-ban megalakítottam a salgótarjáni Hegymászó Klubot. Európa nagy csúcsait másztam végig, fotódokumentációkkal és filmmel tértem újra meg újra haza.

A nógrádi fotóklubnak 1975-ben lettem tagja, azóta 33 önálló kiállításom volt itthon és külföldön egyaránt. Közös kiállításainkat, ahol a klub fellépett, nem is tartom nyilván. Megszámlálhatatlan díjat nyertem, sokszáz helyen tartottam diaporáma előadást.

1980-ban fotósiskolát végeztem Budapesten.

1995 óta a Sziklaorom Hegymászó és Barlangász Klub elnöke vagyok. Sok érdekes barlangi felfedezést tettünk. A múzeumnál dolgozom továbbra is, mondanom sem kell, nem az anyagiakért. Unokám, Péter majdnem két éve született, nagyapa lettem. Ötven éves vagyok. Ez van.

Buda László: Derű

